

**sztuka**  
**ogrodu**  
**sztuka**  
**krajobrazu**

3 / 2013

[www.sztukakrajobrazu.pl](http://www.sztukakrajobrazu.pl)

Wydawca: Katedra Sztuki Krajobrazu  
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu  
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie  
Siedziba redakcji: Warszawa, ul. Nowoursynowska 166  
ISSN 2084-6150

Redagują: Jan Rylke, Beata J. Gawryszewska  
oraz zespół Katedry Sztuki Krajobrazu

Recenzenci:  
prof. dr hab. Axel Schwerk  
dr Beata J. Gawryszewska  
prof. dr hab. Jan Rylke

Redakcja tomu: Jan Rylke

Druk: Fabryka Druku, ul. Staniewicka 18, Warszawa

Warszawa 2012

Rada Naukowa:  
prof. Włodzimierz Dreszer  
dr Beata J. Gawryszewska  
dr Narcyz Piórecki  
prof. Jan Rylke (przewodniczący)  
prof. Jan St. Wojciechowski  
prof. Agata Zachariasz

Nie znaleziono żadnych pozycji spisu treści.

## **Fenomen przestrzeni**

Phenomenon of the space

### **Streszczenie**

Przestrzeń można rozumieć na wiele sposobów, zarówno matematycznych, logicznych, architektonicznych jak i bardziej abstrakcyjnych. Próba uporządkowania wiedzy na temat przestrzeni, może pomóc w lepszym jej projektowaniu. Poniższy tekst jest analizą literatury z zakresu filozofii, psychologii środowiskowej, psychologii i urbanistyki. Artykuł należy traktować jako próbę szkicowego rozrysowania najważniejszych aspektów pojęcia przestrzeni.

**Słowa kluczowe:** przestrzeń, fenomenologia, percepcja

### **Summary**

The space can be understood in many ways eg. mathematical, logical, architectural or more abstract ones. Was the knowledge about space to be ordered, the better design would be provided. The text below contains analysis of the professional literature in philosophy, environmental psychology and urban planning. In the article author try to describe the space's most important features and aspects.

**Keywords:** the space, phenomenology, perception

### **Wstęp**

Ludzie od zawsze chcieli zrozumieć czym jest przestrzeń. Przekonani byli, że rozszyfrowanie tej zagadki otworzy przed nimi drzwi do wszelakich tajemnic.

Każdy człowiek widzi wokół siebie przestrzeń, w której żyje i funkcjonuje. Jest to przestrzeń fizyczna/realna o określonych granicach i konkretnej strukturze. Poza percepcją wzrokową geometrii przestrzeni, odbieramy ją również innymi zmysłami poprzez zapach, dotyk czy dźwięk. Hall opisuje specyficzny rodzaj przestrzeni wokół każdego człowieka i nazywa ją tzw. „ukrytym wymiarem” bądź „bezgłośnym jękiem”. Przestrzeń ta jest w naszej podświadomości zarezerwowana na wyłączność naszej osoby – dopuszczamy do niej jedynie swoich bliskich. Przejawem istnienia takiej nienamacalnej strefy jest odczuwany w człowieku niepokój, po naruszeniu jej przez kogoś obcego. Tendencja do „obrony swego terytorium” i wiążąca się z nią agresja bądź alternatywna potrzeba poczucia bliskości innych mają różną intensywność. i Zależą, m.in., od wychowania i kulturowego oddziaływania środowiska.<sup>1</sup>

Zdaniem Graumann'a (niemiecki psycholog), można wyróżnić dwa z pozoru podobne rodzaje przestrzeni. Pierwszą z nich jest „przestrzeń życiowa” – rozumiana w kontekście biologicznym, geograficznym bądź politycznym jako przestrzeń w której żyje człowiek. Drugim pojęciem jest „przestrzeń życia” –

---

<sup>1</sup> Hall T., 1976. Ukryty wymiar., przeł. T. Hołówka, PIW, Warszawa

jednostka fenomenologiczna, antropologiczna i psychologiczna, czyli rodzaj przestrzeni znaczącej i zawłaszczonej przez człowieka – będącej miejscem.<sup>2</sup> W ujęciu całości fenomenu przestrzeni pomaga filozofia fenomenologii, która obrazuje ją zarówno poprzez zwykłe doświadczenia, doświadczenia naukowe, jak i abstrakcyjne i poetyckie odczuwanie.<sup>3</sup>

### **Podstawa fizyczna – przestrzeń materialna**

Przestrzeń, rozumiana jako rzeczywistość materialna, kojarzy się z rozpiętością i kształtem określonym przez ramy i zamieszkanym przez przedmioty.

Dla Arystotelesa, przestrzeń to suma miejsc, posiadająca trzy wymiary, ograniczone przez niebo, ziemię i wodę.<sup>4</sup> Arystoteles określał przestrzeń jako zbiór wszystkich miejsc oraz strukturę o dynamicznym charakterze, wielu kierunkach i cechach. W starożytności ludzie bowiem wierzyli, że przestrzeń jest czymś mierzalnym za pomocą geometrii.<sup>5</sup>

Przestrzeń w wymiarze fizycznym może być przez nas doświadczana i badana organoleptycznie. Najprostszym sposobem jest poruszanie się po niej, co określa kierunek oraz oglądanie jej za pomocą wzroku. Dodatkowo, przy odczuwaniu wrażeń z danej przestrzeni i określaniu jej charakteru, pomagają nam zmysły: dotyku, zapachu bądź słuchu. Oprócz wzbogacenia doznań, multisensoryczna percepcja ułatwia odbiorcy określanie odległości, formy oraz orientacji w jej geometrycznym układzie. Przebywając z niewidomymi, szybko można zauważyć, że mają oni wyczulone i wyostrome pozostałe zmysły. Potrafią oni „dostrzegać” inne cechy przedmiotów i zjawisk, niż osoby w pełni sprawne. Dla nich, największą rolę w procesie orientacji i poruszania się pełnią wrażenia kinestetyczne, dotyk oraz słuch – za pomocą rodzaju i natężenia hałasu budują przybliżone wyobrażenie o strukturze przestrzeni i jej wielkości.

Przestrzeń, w aspekcie materialnym, jest uwypuklana poprzez kontrast. Człowiek inaczej odbiera przestrzeń placu miejskiego w momencie znajdowania się w jego wnętrzu, niż będąc na zewnątrz.

Kolejną cechą wydobywającą przestrzeń jest światło. *„Przywiązujemy się przede wszystkim do rzeczy, a zapominamy, że możemy je dostrzec dopiero w*

---

2 Lewicka M. 2012. Psychologia miejsca., Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa

3 Królikowski J.T. Miasto jako przedmiot badań fenomenologii – tekst dostępny w internecie  
[http://www.euroreg.uw.edu.pl/media/krolikowski\\_fenomenologia\\_miasta.pdf](http://www.euroreg.uw.edu.pl/media/krolikowski_fenomenologia_miasta.pdf), z dn. 10.04.2013

4 Błęszyńska-Kocłęga E., 2005. O architekturze przestrzeni. Wnętrze – kontekst przeżycia, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice

5 Chmielewski J.M., 2003: Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast, Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa

*odpowiednim światłem. W ciemnościach giną. Przyzwyczajeni jesteśmy do dostrzegania przedmiotów i bywa, że patrzymy na ludzi jak na przedmioty. Widzimy budynki, pomniki, drzewa, kwiaty, kamienie, wodę czy chmury, ale to światło daje blask i życie."*<sup>6</sup>

Cechą pochłaniającą przestrzeń fizyczną jest nadmiar informacji, obrazów, rzeczy. Wraz z rozwojem cywilizacji, człowiek współczesny staje się ofiarą generalnej estetyzacji życia codziennego i przestrzeni. Jej efektem jest zalewająca miasto lawina znaków i symboli, która zakłóca prawdziwy odbiór przestrzeni, kusząc fikcją i sztuczną symulacją.<sup>7</sup>

Myśląc o elementach wypełniających daną przestrzeń, warto zwrócić uwagę na wzajemną relację pustki i przestrzeni. To właśnie pustka sprawia, że elementy korespondują ze sobą, są wartościowane i wyróżniane.<sup>8</sup> Przestrzeń postrzegamy jako przedmioty i pustkę, nazywając ich kształt i wielkość. „Puste miejsce” pojmujemy, nazywając relacje i określając odległości między przedmiotami.<sup>9</sup> Pustka zazwyczaj kojarzona jest z nicością. Można jednak traktować ją jako wielki zbiór pochłaniający i spajający ze sobą wszystkie elementy.

Alexander nazywa otwory, jakie zostają między budynkami, „przestrzenią zewnętrzną”. Dzieli się ona na negatywową i pozytywową – w zależności od ich geometrii. Dodatkowymi cechami wymienionych kategorii jest stopień zamknięcia oraz stopień wypukłości danej przestrzeni. Jeśli kształt przestrzeni staje się równie ważny i przemyślany, co kształt otaczających ją budynków, mowa jest o typie przestrzeni pozytywowej. Przestrzenie pozytywowe sprawiają wrażenie ograniczonych, zamkniętych i wypukłych. W przestrzeniach negatywowych nie czuje się granic i wypukłości – w takich miejscach ludzie często nie czują się bezpiecznie i mało z nich korzystają. Ludzie zachowali w sobie pierwotne instynkty, które podpowiadają im określony sposób zachowania. Z jednej strony potrzebują bezpieczeństwa i przytulności – taki komfort dają im przestrzenie pozytywowe w miastach, stanowiących sieć małych lub większych wnętrz urbanistycznych. Z drugiej, tęsknią do wolności i ciszy, jaką dostarcza im natura.<sup>10</sup>

---

<sup>6</sup> Królikowski J. T., 2013. Genius loci duch miejsca – wystawa rysunku i malarstwa – katalog z wystawy w Centrum Informacji im. Jana Nowaka Jeziorańskiego, Warszawa

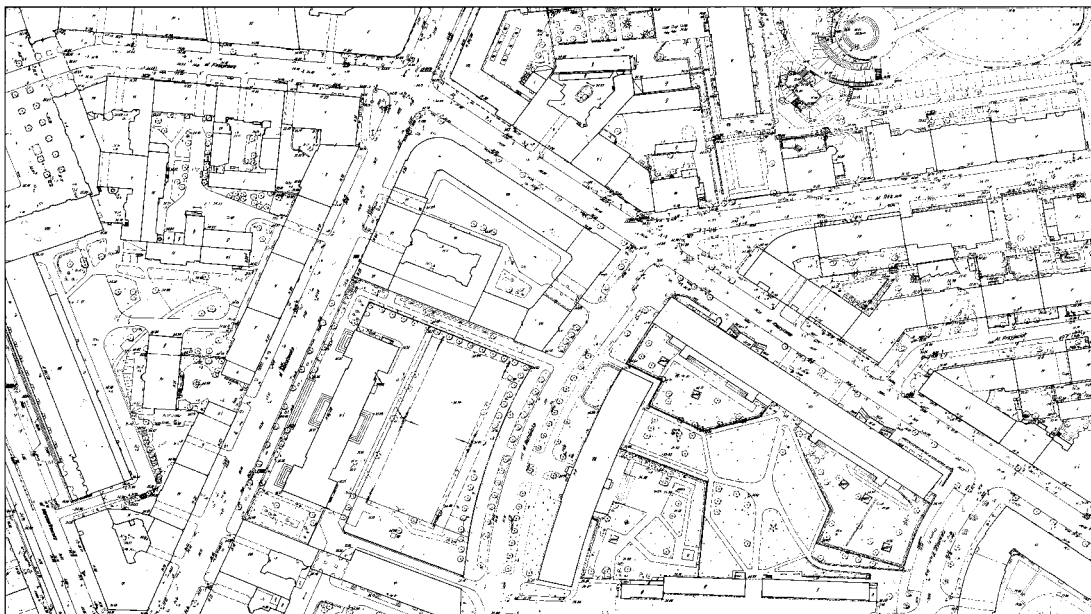
<sup>7</sup> Baudrillard J., 2005. Symulakry i symulacja., Wydawnictwo Sic!, Warszawa

<sup>8</sup> Olszewska A., Rybak., 2012. Przestrzeń i pustka w projektowaniu [w:] Rylke J., Gawryszewska B.J., Wzornictwo ogrodowe., Wydawnictwo KSK WOI AK SGGW, Warszawa

<sup>9</sup> Kuczyńska-Kwapisz J., 2001. Orientacja przestrzenna w usamodzielnianiu osób niewidomych, WAPS Warszawa

<sup>10</sup> Alexander Ch., 2008. Język wzorców. Miasta, budynki, konstrukcja, GWP Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk

Percepcja wymiarów przestrzeni architektonicznej często wiąże się z zależnościami między odległościami a intensywnością i bliskością jej zagospodarowania. Miasta czy osiedla mieszkaniowe o małych rozmiarach, wąskich uliczkach, pozwalają na bliskie doświadczanie zarówno detali i tektoniki architektonicznej, jak i obecności innych osób. Przestrzenie takie, w opozycji do zimnych i bezosobowych wielkich osiedli, postrzegane są jako ciepłe a nawet intymne czy osobiste.<sup>11</sup> Przykładem przyjaznego człowiekowi miejsca w Warszawie może być ul. Profesorska, mieszcząca się na skarpie wiślanej.



Ryc. 1. Przestrzeń materialna

W mieście mamy do czynienia z różnymi kategoriami przestrzeni, które mają odmienny charakter, przeznaczenie i stopień prywatności. Wyróżnia się przestrzeń publiczną, czyli dostępną dla wszystkich (np. plac, ulica), przestrzeń półpubliczną (np. teren zagospodarowania osiedla, przeznaczony tylko dla jego mieszkańców), przestrzeń półprywatną (np. przedogródek bądź taras) oraz przestrzeń prywatną (np. mieszkanie z ogrodem).<sup>12</sup>

Człowiek jest częścią przestrzeni, ale również ją tworzy i zmienia. Organizowanie przestrzeni materialnej opiera się o postawy i budowę ludzkiego ciała oraz bliskie bądź dalekie relacje interpersonalne.<sup>13</sup> Przeobrażanie przestrzeni może odbywać się w sposób przemyślany (kształtowanie architektury i ładu urbanistycznego) bądź spontaniczny (wydeptywanie ścieżek, upamiętnienie ważnego wydarzenia przez symboliczne zapalenie świec i złożenie kwiatów).

---

<sup>11</sup> Gehl J., 2009. Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych. Wydawnictwo RAM, Kraków

<sup>12</sup> ibidem

<sup>13</sup> Tuan Yi-Fu., 1987. Przestrzeń i miejsce., Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa

## **Podstawa spostrzeżeniowa - przestrzeń sensualna**

Chmielewski uważa, że każdy człowiek odczuwa przestrzeń intuicyjnie, emocjonalnie, a nie rozumowo.<sup>14</sup> Doświadczamy przestrzeni, opierając się na naszych doświadczeniach, odczuciach i myślach.

Tak jak człowiek, który posiada poza swoją powierzchownością charakter i usposobienie, również miejsca mają swą odrębną specyfikę i nastrój, budowany przez tło zdarzeń.

Doświadczenie niezwykłości miejsca wymaga naszej aktywności i wysiłku, zarówno intelektualnego, poznawczego jak i zmysłowego. Po zrozumieniu znaczenia i wartości danego miejsca, między nim a człowiekiem powstaje relacja. Jednak, mimo iż doświadczenie to jest dla każdego z nas w pewien sposób indywidualne, to kształtowana przez każdego z osobna tożsamość odwołuje się do tych samych korzeni. Idąc za takim tokiem myślenia, *genius loci* czyli duch miejsca, nie tylko przywiązuje nas do danej przestrzeni, ale także i odsyła dalej do swoich źródeł.<sup>15</sup>

Formalne odwzorowywanie przestrzeni różni się hierarchią i nawarstwieniem, w zależności od kraju i kultury. Religia czy filozofia często określają zasady kształtujące przestrzeń. Nadawanie formy przestrzeni i rozmieszczanie w niej elementów dyktowane jest, nie tylko wartościami funkcjonalnymi i estetycznym, ale i symboliką. W niektórych kręgach kulturowych istnieją, np., uświęcone kierunki czy strony świata, które wpisują do przestrzeni nowe treści (np. muzułmański meczet zwrócony w stronę Mekki).<sup>16</sup> Znaki przestrzenne są zakodowane w krajobrazie miasta. To, jak odbieramy przestrzeń, jest wynikiem takiej, a nie innej, znajomości świata i zdobytych doświadczeń.

Człowiek oczekuje od przestrzeni zaspakajania swoich potrzeb biologicznych, ale również psychologicznych, społecznych i duchowych.

Mając na uwadze wartości psychologiczne przestrzeni, warto wspomnieć o potrzebie odczuwania wolności bądź samotności. Pojęcia te często łączą się z odczuwaniem bezmiaru przestrzeni. „*Wolność implikuje przestrzeń*”. Każdy zdrowy człowiek z jednej strony szuka bezpieczeństwa, jakie daje mu miejsce, a z drugiej - tęskni za wolnością. „*Kiedy jesteśmy samotni, nasze myśli poruszają się swobodnie w przestrzeni (...), w obecności innych są przyhamowywane, przez świadomość innych osobowości, które rzutują swoje własne światy w tę samą przestrzeń*”.<sup>11</sup> Poczucie samotności jest tak samo potrzebne jak przebywanie z ludźmi. Samotność często ma pejoratywny wydźwięk, jest jednak

---

14 Chmielewski J.M., 2003: Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast, Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa

15 Gutowski B., 2009: Wprowadzenie, [w:] Fenomen genius loci, materiały konferencyjne, Instytut Historii Sztuki UKSW w Warszawie, str. 7-8

16 Hall T., 1976. Ukryty wymiar., przeł. T. Hołówka, PIW, Warszawa

ważnym elementem naszego życia, umożliwiającym samopoznanie, oczyszczenie duchowe, prawdziwe przeżycie własnych doświadczeń czy po prostu swobodę w działaniu. Poczucie wolności można odczuć nad warszawskim brzegiem Wisły – rzeka płynie daleko z daleka, a przestrzeń wydaje się zmieścić do nieskończoności.



Ryc. 2. Przestrzeń sensualna, fot. Katarzyna Piądtowska

Wspomniane już wcześniej pojęcie „przestrzeni osobistej”, rozumianej jako niewidzialna otoczka człowieka, pojawia się często w psychologii środowiskowej. Granice takiej przestrzeni poszerzają się bądź kurczą, w zależności od naszych relacji z innymi ludźmi i okoliczności w jakich się znaleźliśmy. Niewidzialna bańka, jaką jest przestrzeń osobista, chroni nas przed nadmierną liczbą bodźców społecznych lub fizycznych (np. obce zapachy). Przestrzeń osobista człowieka ma charakter indywidualny i towarzyszy człowiekowi zawsze. Dystans często determinują czynności i sytuacje, a także wpływają na niego cechy indywidualne jednostki. Niektóre osoby, niezależnie od sytuacji, zawsze utrzymują mniejsze bądź większe odległości. Oprócz własnej osobowości, na wielkość przestrzeni osobistej wpływają, m.in.: rasa, płeć, subkultura czy kultura. Ta ostatnia spowodowana jest odmiennymi wzorcami kontaktów międzyludzkich u przedstawicieli kultury „kontaktowej” oraz „niekontaktowej”.<sup>17</sup>

E. T. Hall uważa, iż istnieją cztery rodzaje dystansów interpersonalnych - dystans intymny, dystans osobisty, dystans społeczny, dystans publiczny, różniące się i czynnościami i wrażeniami zmysłowymi, dostarczanych podczas spotkań z drugą osobą (tab.1.).

---

17 Green T., Fisher J., Bell P., Baum A., 2004. Psychologia środowiskowa, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk

Tab. 1. Cztery rodzaje dystansów tworzących różne relacje interpersonalne. (wg. Halla)

| I.p. | Rodzaj dystansu   | Długość dystansu [cm] | Relacje i czynności, w których utrzymujemy dystans                        | Wrażenia zmysłowe                                                                                                                                                                                                                                         |
|------|-------------------|-----------------------|---------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1.   | Dystans intymny   | 0-45                  | Kontakty intymne, sporty kontaktowe (np. zapasy)                          | <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Silne wrażenia zmysłowe (np. zapach, ciepło innej osoby)</li> <li>▪ Dotyk jest nadrzędnym sposobem komunikacji</li> </ul>                                                                                        |
| 2.   | Dystans osobisty  | 45-120                | Kontakty z bliskimi przyjaciółmi i codzienne interakcje ze znajomymi      | <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Mniejsza rola wrażeń zmysłowych niż przy dystansie intymnym</li> <li>▪ Spostrzeganie nie jest niczym zakłócone; możliwość zobaczenia detali</li> <li>▪ Mowa staje się nadrzędnym sposobem komunikacji</li> </ul> |
| 3.   | Dystans społeczny | 1,2-3,6               | Kontakty służbowe i formalne                                              | <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Rola zmysłów ograniczona do minimum</li> <li>▪ Mniej dokładne spostrzeganie szczegółów</li> <li>▪ Głos jest słyszany w odległości 6 metrów</li> <li>▪ Kontakt fizyczny jest niemożliwy</li> </ul>                |
| 4.   | Dystans publiczny | >3,6                  | Formalne kontakty pomiędzy jednostką (np. aktor, polityk) a publicznością | <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Brak jakichkolwiek wrażeń zmysłowych</li> <li>▪ Brak szczegółowych danych zmysłowych</li> <li>▪ „Przerysowane” zachowania niewerbalne, służące jako uzupełnienie komunikacji werbalnej</li> </ul>                |

### Podstawa wyobrazeniowa – przestrzeń intencjonalna

YI-FU Tuan dużo pisze o przestrzeni opartej na ludzkiej wierze, wyobraźni i uczuciach. Twierdzi, że istnieje rodzaj przestrzeni mitycznej, wykraczającej poza logikę i naukę. Jej pierwszy rodzaj - to przestrzeń niewidoczna i mglista, dziwnie bliska człowiekowi, mimo małej wiedzy na jej temat. Można do niej przyporządkować wyobrażenia na temat raju, czy „krajów umarłych”, ale i np. dalekich lądów, przez które przewijają się mieszanka ulotnych faktów i legend. Drugi – to koncepcja lokalizacji wartości i światopoglądu. Oba rodzaje przestrzeni mitycznej dotyczą zarówno indywidualnego odczucia jednostki jak i całych grup i wspólnot.<sup>10</sup>

Trybuś niezwykle ciekawie opisuje Warszawę jako „miasto widm”. W swojej książce „Warszawa niezaistniała” cytuje słowa Zygmunta Baumana: „rzeczy-

wistość nie jest jedyną możliwością i powinna być rozpatrywana jako mniej istotna". Specyfika i fenomen stolicy Polski polega na tym, że jest przestrzenią nie tylko realną, ale i w dużej mierze wyobrażeniową. Na przestrzeń architektoniczną tego miasta składa się rzeczywistość (w tym szereg odtworzonych, bądź stłumionych reliktyw przeszłości), ale także widoki zachowane wyłącznie w pamięci i wyobraźni jego mieszkańców – niezrealizowane plany urbanistyczne, architektoniczne ofiary obowiązujących ideologii i historycznej polityki.<sup>18</sup>



Ryc. 3. Przestrzeń intencjonalna, fot. Katarzyna Piądtowska

Królikowski uważa, że „Warszawa jest takim miejscem, w którym teraźniejszości jakby nie zauważamy czy też zauważamy w stopniu mniejszym niż gdzie indziej”. Z jednej strony, miasto to podlega procesom silnej transformacji, z drugiej - wciąż nie może pogodzić się z przeszłością.<sup>19</sup>

Przestrzeń mityczną jest pewnego rodzaju przestrzenią naszych pragnień i nadziei. Odległość, w kontekście takiej przestrzeni, jest pojęciem mocno abstrakcyjnym. Pojęcie „blisko” czy „daleko” dla każdego może mieć inny wymiar, a nawet – w zależności od czasu, nastroju czy wydarzeń - mieć ambiwalentny charakter.

### Podsumowanie

Przestrzeń. Pojęcie to na pierwszy rzut oka zdaje się być czymś oczywistym, a w rzeczywistości bardzo trudno je zwerbalizować. Aby ją zrozumieć należy wyjść daleko poza nasze ciało, zahaczając o umysł, a nawet ducha. Feno-

---

<sup>18</sup> Trybuś J., 2012. Warszawa niezaistniała, Wydawnictwo Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Narodowe w Warszawie, Fundacja Bęc Zmiana

<sup>19</sup> Królikowski J.T., 1997. Plac i ulica. Wartości przestrzenne placu. [w:] red. Rylke J., 1997. Przyroda i Miasto. Wydawnictwo SGGW, Warszawa

menologia opisuje fenomen przestrzeni. Łączy w sobie zarówno koncepcje myślenia o niej na sposób matematyczny, logiczny, geograficzny, architektoniczny, jak i bardziej abstrakcyjny – wykraczający poza świat realny bądź namacalny. Człowiek odczytuje przestrzeń jako coś fizycznego, co można odzyskać w układzie współrzędnych, ale i doświadcza jej wymiaru psychologicznego, społecznego czy duchowego. Różnorodne typy przestrzeni wzajemnie zazębiają się i przenikają. W rozumieniu przestrzeni, odczytywaniu znaczeń, *genius loci* i tożsamości miejsca, pomagają wiedza, doświadczenie, a także wrażliwość i empatia.

## Literatura

1. Alexander Ch., 2008. Język wzorców. Miasta, budynki, konstrukcja, GWP Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk
2. Baudrillard J., 2005. Symulakry i symulacja., Wydawnictwo Sic!, Warszawa
3. Błęszyńska-Kocłęga E., 2005. O architekturze przestrzeni. Wnętrze – kontekst przeżycia, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice
4. Chmielewski J.M., 2003: Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast, Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa
5. Gehl J., 2009. Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych. Wydawnictwo RAM, Kraków
6. Green T., Fisher J., Bell P., Baum A., 2004. Psychologia środowiskowa, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk
7. Gułowski B., 2009.: Wprowadzenie, [w:] Fenomen *genius loci*, materiały konferencyjne, Instytut Historii Sztuki UKSW w Warszawie, str. 7-8
8. Hall T., 1976. Ukryty wymiar., przeł. T. Hołówka, PIW, Warszawa
9. Królikowski J.T., 1997. Plac i ulica. Wartości przestrzenne placu. [w:] red. Rylke J., 1997. Przyroda i Miasto. Wydawnictwo SGGW, Warszawa
10. Królikowski J. T., 2013. *Genius loci* duch miejsca – wystawa rysunku i malarstwa – katalog z wystawy w Centrum Informacji im. Jana Nowaka Jeziorańskiego, Warszawa
11. Królikowski J.T. Miasto jako przedmiot badań fenomenologii – tekst dostępny w internecie <http://www.euroreg.uw.edu.pl> z dn. 10.04.2013
12. Kuczyńska-Kwapisz J., 2001. Orientacja przestrzenna w usamodzielnianiu osób niewidomych, WAPS Warszawa
13. Lewicka M. 2012. Psychologia miejsca., Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa
14. Olszewska A., Rybak K., 2012. Przestrzeń i pustka w projektowaniu [w:] Rylke J., Gawryszewska B.J., Wzornictwo ogrodowe., Wydawnictwo KSK WOI AK SGGW, Warszawa
15. Trybuś J., 2012. Warszawa niezaistniała, Wydawnictwo Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Narodowe w Warszawie, Fundacja Bęc Zmiana
16. Tuan Yi-Fu., 1987. Przestrzeń i miejsce., Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa

## **Niechciane dziedzictwo**

Unwanted legacy

### **Streszczenie**

„Niechciane dziedzictwo” to liczne cmentarze poniemieckie na Ziemiach Odzyskanych. Ich powojenną historię można podzielić na dwa przeciwstawne okresy. Pierwszy charakteryzuje się dewastacją i zniknięciem wielu nekropolii za przyzwoleniem władzy. Drugi - cechuje tendencja do przywrócenia dawnego stanu cmentarzy, a przynajmniej powstrzymania ich degradacji. Prace są prowadzone dzięki aktywności społeczeństwa.

**Słowa kluczowe:** Ziemie Odzyskane, dewastacja, rewaloryzacja

### **Summary**

Numerous post-German cemeteries in the Recovered Territories are our “unwanted legacy”. Their postwar history could be divided into two contrasting periods. The first one is characterized by the devastation and disappearing of many necropolies, with the authorities' consent. The second one is marked by the tendency to restore cemeteries to their original state, or at least to stop their degradation. The work is possible thanks to the attitude of society.

**Key words:** Recovered Territories, devastation, revaluation

Zmiana granic Polski po drugiej wojnie światowej spowodowała wielką migrację narodów. Pozostało nam „niechciane dziedzictwo” czyli liczne cmentarze niemieckie i żydowskie na Ziemiach Odzyskanych. Podam zaledwie kilka przykładów: Cmentarz Centralny w Szczecinie - największa nekropolia Polski, trzeci co do wielkości cmentarz w Europie o powierzchni 140 ha, zlokalizowany na pagórkowatym terenie z oczkami wodnymi, fontannami i wspaniałą kaplicą. Do tego szczecińskiego dziedzictwa dochodzą okoliczne nekropolie, bogate we wspaniałe nagrobki, jak np. cmentarz w Policach. Dalsze poniemieckie dziedzictwo stanowią nekropolie Wrocławia, z których wyróżnia się cmentarz grabiszyński. Niepoliczone cmentarze w miastach, miasteczkach i wsiach, cmentarze jenieckie z okresu I i II wojny światowej dają obraz „niechcianego dziedzictwa” na ziemiach Polski. Cmentarze jenieckie nie są znane polskiemu społeczeństwu, gdyż zostały dobrze ukryte w lasach. Przykładem jest jeniecki cmentarz z okresu II wojny światowej w miejscowości Czarne (Hammerstein), niedaleko Szczecinka. Tam spoczywa ponad 2.000 jeńców różnych narodowości: Polaków, Francuzów, Jugosłowian, Amerykanów, Bułgarów i Rosjan. Drugim przykładem jest jeniecka nekropolia z okresu I wojny światowej w Pile – Leszkowie, o którym nie wiedzą nawet mieszkańcy Piły. Powojenna nienawiść do okupanta była podstawą do grabienia poniemieckich cmentarzy. Zaczynano od wykradania elementów metalowych jak krzyże, bramy, ogrodzenia poszczególnych grobów, tak charakterystyczne dla ewangelików. Cegłę transportowano na odbudowę Stolicy, w ramach obowiązkowych kontyngentów.

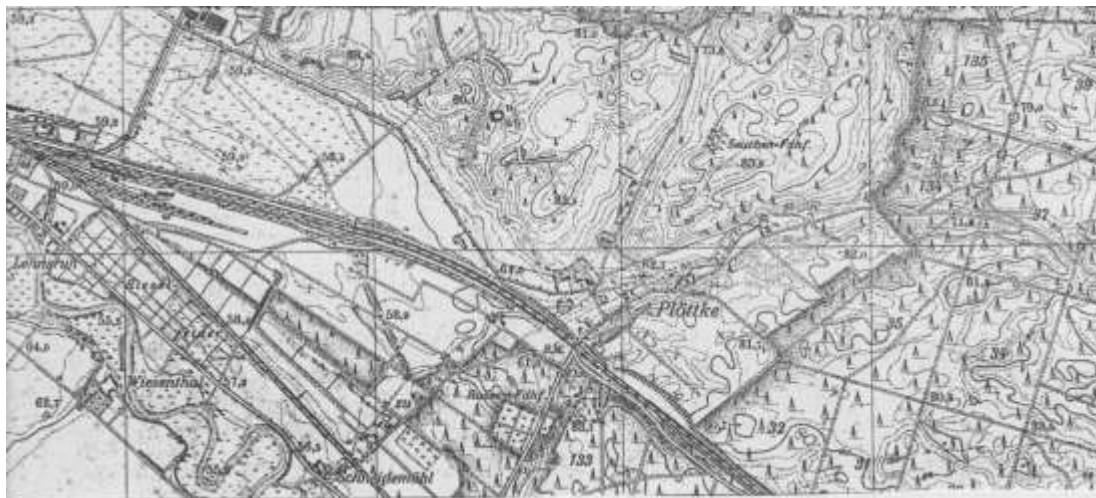


Ryc. 1 Ewangelicki cmentarz okradziony z płyt nagrobnych w Lipiej Górze pod Szamocinem.

Płyty nagrobne kradziono i wywożono w różne rejony Polski. Zakłady kamieniarskie jeszcze przez dziesięciolecia korzystały z tego materiału. Dewastację cmentarzy poparł okólnik Ministra Gospodarki Komunalnej z 20 maja 1954 roku, dotyczący zamykania i likwidacji cmentarzy wyznaniowych po upływie 50 lat od ostatniego pochówku. Regulacja ta miała istotne znaczenie dla Ziemi Odzyskanych. Opuszczone, zarośnięte drzewami i krzewami ewangelickie cmentarze nie pasowały do politycznego obrazu tych ziem - „odwiecznie polskich”. Za zamykaniem nawet przed upływem 50 lat miało przemawiać istnienie innych miejsc pochówku na danym terenie. Pogarda dla kultury niemieckiej, propaganda usuwania śladów przeszłości doprowadziły do systematycznej, choć już powolniejszej degradacji cmentarzy niemieckich i żydowskich. Na ich miejscu w miastach powstały osiedla mieszkalne lub targowiska, na wsiach - zadrzewienia śródpolne z dzikimi wysypiskami śmieci. Nie-wielkie, wiejskie cmentarzyki nie były nanoszone na mapy. Taki stan rzeczy trwał do lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Dopiero spektakularna akcja ratowania grobowców, zainicjowana przez Jerzego Waldorffa na warszawskich Powązkach, obudziła społeczną chęć ratowania cmentarzy. W latach osiemdziesiątych powstały pierwsze dokumenty prawnego zabezpieczenia cmentarzy poniemieckich oraz pierwsze lapidarium w Kobylance pod Szczecinem z pełną dokumentacją naukową. Na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie zaczynają się pierwsze prace nad rewaloryzacją, które po dotacjach Unii Europejskiej, nabierają rozmachu, godnego tej wspaniałej nekropolii. W 2005 roku miasto Wrocław ogłosiło konkurs na pomnik wspólnej pamięci. Konkurs wygrali: Alojzy Gryt, Tomasz Tomaszewski i Czesław Wesołowski. Pomnik uroczyście odsłonięto 30 października 2008. Monument jest ścianą od

długości 60 m i 4-5 m wysokości z wmurowanymi przedwojennymi tablicami nagrobnymi. W części środkowej ściana jest przzerwana. To symboliczna brama pomiędzy światem żywych i umarłych. Na monumencie wyryto nazwy wrocławskich cmentarzy, zlikwidowanych po ostatniej wojnie. Inskrypcja na pomniku jest polsko-niemiecka. Jak widać, potrzeba ponad pół wieku i dwóch pokoleń, by ci co zamieszkali na miejscu rodzin pochowanych, przejęli opiekę nad dawnymi cmentarzami. Dziś powstają stowarzyszenia rewitalizacji cmentarzy ewangelickich. Pojawiają się ogłoszenia prasowe np. „STOWARZYSZENIE REWITALIZACJI CMENARZY EWNGELICKICH prosi wszystkich ludzi dobrej woli o wsparcie: e-mail, nr konta...” Za uporządkowanie cmentarza żydowskiego Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych „HORYZONT” z Jastrowia otrzymało nagrodę Marszałka Województwa Wielkopolskiego w 2011 roku oraz dyplom honorowy „Chroniąc Pamięć” z rąk Ambasadora Izraela w 2012 roku. Podsumowując fakty historyczne, chcę podać kilka informacji o cmentarzach żołnierzy niemieckich z ostatniej wojny. Ekshumacją i przenoszeniem szczątków zajmują się dwie fundacje: „Pamięć” i „Niemiecki Związek Opieki nad Grobami Wojennymi”. Podstawą ich działań jest polsko-niemiecki traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 1991 r. Koszty budowy cmentarzy, ekshumacji i pochówków ponosi strona niemiecka. W Glinnej, gmina Stare Czarnowo, pod Szczecinem, znajduje się jeden z trzynastu zbiorczych cmentarzy wojennych. Pochowano na nim około 20 tysięcy żołnierzy niemieckich, we wspólnych grobach. Największa tego typu nekropolia znajduje się w Siemianicach Śląskich. Dla popularyzacji tego tematu przedstawiam w skrócie projekt rewitalizacji jenieckiego cmentarza z okresu I wojny światowej w Pile - Leszkowie. Jak wygrać przetarg ? Realnie skalkulować koszty, a więc uwzględnić zależność przebiegu prac od pogody. Wartość mojej oferty przetargowej stanowiła zaledwie 25% kwoty konkurencji. Ogólne informacje o cmentarzu w Pile - Leszkowie: powierzchnia: ok. 2 ha, obwód ok. 455 mb. Założenia projektowe: bezpieczeństwo, estetyka oraz minimalne koszty utrzymania. Pierwszą pracą była analiza niemieckich map Polski Zachodniej. Opracowywałam kalendarium cmentarza równoległe z inwentaryzacją drzewostanu oraz nagrobków. Uzgodnienia z Urzędem Miasta w Pile prowadziłam drogą elektroniczną. Systematycznie informowałam wojewódzkiego konserwatora zabytków o postępie prac projektowych, żeby uzyskać jego akceptację w stosunkowo krótkim terminie. Do projektu wprowadziłam istotne zmiany jak: lapidarium, parking, nowy system dróg i naprawę ich nawierzchni. Zamiast tradycyjnego ogrodzenia zaprojektowałam posadzenie żywopłotu grabowego z grabową bramą. Praktyczną zaletą nowoczesnej odmiany „Frans Fontaine” grabu, z którego będzie wykonany żywopłot jest to, że nie wymaga cięcia. Estetyczna tablica informacyjna znajdzie się przed cmentarzem. Kosztorys przedstawia się następująco: wycinka drzew - 100 tys. nowe nasadzenia – 55 tys., budowa parkingu – 60-80 tys., konserwacja nagrobków wraz z wymianą krzyży nagrobnych z betonowych na granitowe 92 tys. Ogółem: 327 tys. Prace zostaną podjęte już w 2013 roku. Obchody stulecia wybuchu pierwszej wojny światowej rozpoczną się w 2014. Zaproszeni goście z miast partnerskich miasta Piły będą mogli brać przykład z rewaloryzacji tego

cmentarza. Obecnie rozwija się turystyka sentymalna i jeniecki cmentarz po rewaloryzacji stanie się atrakcją miasta Piły.



Ryc. 2. Lokalizacja jenieckiego cmentarza w Pile – Leszkowie – Russen Friedhof.



Ryc. 3. Ogólny widok jenieckiego cmentarza w Pile – Leszkowie.

### Literatura

1. Drapella- Hermansdorfer Alina, „Monumentum Memoriae Communis” Poznań, „Zieleń Miejska” nr 11 2012,
2. Olej- Kobus Anna, Kobus Krzysztof, Rembas Michał „Nekropolie zabytkowe cmentarze wielokulturowej Polski”, 2009, Warszawa, carta Blanca. ISBN 978-83-61444-67-1,
3. Rylke Jan, Kaczyńska Małgorzata, Sikora Dorota. Zielone świąty. Warszawa, Wydawnictwo SGGW, 2008, ISBN978-83-7244-951-1.

## **Metoda JARK-WAK w ocenie krajobrazu kulturowego na przykładzie krajobrazu wsi Cyganek**

JARK-WAK method in a landscape assessment exemplified by the Cyganek village's landscape

### **Streszczenie**

Poniższy artykuł zawiera rozważania na temat wagi i przydatności oceny regionalnego krajobrazu kulturowego, krytyczny przegląd metod oceny krajobrazu kulturowego oraz oszacowanie przydatności wybranej metody na podstawie oceny przykładowego obiektu badawczego, którym jest krajobraz wsi Cyganek położonej na terenie Żuław Wielkich. W podsumowaniu przedstawiono wnioski z owej oceny i podkreślono rolę działań projektowych wykorzystujących opisywaną metodę w rozwoju turystyki krajowej.

**słowa kluczowe:** metoda JARK-WAK, ocena krajobrazu kulturowego, Żuławy Wielkie, krajobraz wiejski, wieś Cyganek

### **Summary**

In this paper there is a deliberation about the matter and utility of a regional landscape assessment, a critical review of landscape assessment methods and an evaluation of utility of selected method exemplified by Cyganek village. In the summary there are conclusions from the performed assessment. It was also emphasised how design activities using JARK-WAK method can improve the development of domestic tourism.

**key words:** JARK-WAK method, cultural landscape assessment, Żuławy Wielkie, rural landscape, Cyganek village

### **Wstęp**

Krajobraz kulturowy stanowi szczególny problem – o ile krajobraz naturalny zdążył dawno zapisać się w społecznej świadomości jako przestrzeń niezwykle istotna, a tym samym bezsprzecznie wymagająca ochrony i konserwacji, o tyle kwestia krajobrazu kulturowego – nie będącego *stricte* zabytkowym – nadal napotyka na tej płaszczyźnie znaczne trudności. W czasie powojennych przemian ustrojowych planowanie przestrzenne uproszczone zostało do formy skupiającej się jedynie na atutach gospodarczych z pominięciem pozostałych – trójwymiarowości przestrzeni czy walorów zastanego krajobrazu miast i wsi (Bogdanowski 1998). Interes publiczny, a w tym sprawa zachowania wartości estetycznych i widokowych spychana jest na dalszy plan na korzyść interesów jednostek (Böhm 2006). Z racji istnienia wielu definicji krajobrazu należy podkreślić, że na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto za podstawę wyjaśnienie tego pojęcia podane przez autora zastosowanej metody JARK-WAK Janusza Bogdanowskiego, który stwierdza, iż jest to fizjonomia środowiska, umysłowe odwzorowanie powierzchni ziemi, będące syntezą elementów przyrodniczych i działalności człowieka (Bajerowski 2007). Uzupełnieniem, dodającym szczególnie istotne w przypadku krajobrazu żuławskiego elementy, niech będzie definicja Nováka mówiąca, iż krajobraz jest sumą zjawisk odczuwanych umysłowo w każdej chwili i miejscu (...). Jest obszarem twórczości

lub dokumentacji życia, jest wyrazem kultury społeczności, jest mieniem narodowym (Bajerowski 2007). Krajobraz Żuław bezsprzecznie stanowi jeden z bardziej charakterystycznych, a paradoksalnie – w małym stopniu popularyzowanych rodzajów krajobrazu kulturowego Polski. Specyficzny kontekst historyczny, w jakim powstawał – zaawansowany stopień zmian w krajobrazie naturalnym tego obszaru spowodowany dostosowaniem nieprzyjaznych warunków do osadnictwa ludności rolniczej, wyróżniający w skali kraju agrotechniczny sposób zagospodarowania terenu, gwałtowność i skala przemian zachodzących na przestrzeni dziejów oraz pochodzenia mieszkańców (przede wszystkim holenderscy Mennonici) (Lipińska 2011) – wszystko to sprawia, że Żuławy stanowią szczególnie istotny obiekt badawczy. Ukryte w ich fizjonomii znaczenia odkryte po przeprowadzeniu niezbędnych badań winny służyć rozwojowi regionu także pod kątem turystycznym – szczególnie, że jest on w istocie stosunkowo intensywnie odwiedzany tak przez turystów krajowych, jak zagranicznych. Charakterystyczne dla Żuław obiekty kulturowe (w tym wciąż niewystarczająco doceniany krajobraz) powstałe w wyniku szczególnego przebiegu historii są, póki co, skąpo wyposażone w odpowiednią infrastrukturę. Tu jednak faktycznie pojawiają się inicjatywy zmierzające ku zmianom, przykładem może być np. Pętla Żuławska czy Żuławski Park Historyczny w Nowym Dworze Gdańskim (informacje o nich uzyskać można np. na ich oficjalnych portalach internetowych - <http://www.petla-zulawska.pl/> oraz <http://www.zph.org.pl/> ). Tym bardziej istotne wydaje się przeprowadzenie szczegółowych analiz przestrzeni nie tylko tych najbardziej cenionych, historycznych, ale również tych mniej docenianych, a zlokalizowanych na przebiegu szlaków turystycznych.

Celem podjętych badań jest wybór i sprawdzenie funkcjonowania metody w ocenie krajobrazu kulturowego wsi Cyganek leżącej na Żuławach Wielkich, co w efekcie miałooby przyczynić się do ułatwienia działań nad opracowaniami i dokumentami planistycznymi, gdzie nieodzowne jest uwzględnienie koniecznych do zachowania wartości owej przestrzeni oraz jej elementów wymagających zmian.

### **Przegląd metod**

Wybór metody oceny zastosowanej do określenia wartości wyznaczonego obszaru nastąpił po uprzednim przeanalizowaniu literatury dotyczącej sposobów waloryzacji krajobrazu. Metody kartograficzne opierające się na pracach kameralnych z pominięciem wizji terenowej zostały na wstępie odrzucone jako nieadekwatne do obiektu badań, którym są walory krajobrazowe niemożliwe do właściwego uchwycenia bez analiz w terenie. Przegląd literatury zaowocował poniższymi wnioskami:

- metoda krzywej wrażeń Wejcherta oraz metoda porównań bezpośrednich Bajerowskiego; przedstawia graficzne napięcia wrażeń i doznań emocjonalnych, jakie występują u obserwatora w trakcie przesuwania się ciągiem czasoprzestrzennym (Bajerowski 2007); niemożność ustalenia obiektywnej jednostki miary skutkuje wysoką względnością wyników – stanowią one bardziej środek porównawczy;

- metoda percepcyjna Janusza Skalskiego; opiera się na przeprowadzeniu pięcioetapowej analizy krajobrazu pod kątem umownych wejść i elementów opisywanego wnętrza czy zespołu wnętrz; jak w przypadku metody Wejcherta, otrzymane wyniki są wysoce subiektywne i mogą być użyte raczej jako punkt wyjścia;
- metoda Söhngen; polega ona na punktowej ocenie wybranych elementów środowiska. Szczególną uwagę zwraca się na elementy naturalne najistotniejsze z przyrodniczego punktu widzenia (szatę roślinną, ukształtowanie terenu, wody) (Bajerowski 2007), a tym samym pomija istotę krajobrazu kulturowego;
- metoda fotograficzna Cymermana i Hopfera oraz metoda SBE; obie metody polegają na prezentacji zbioru fotografii badanej grupie respondentów i oszacowaniu ich ocen (Bajerowski 2007, Szyszko 2010); podobnie jak w przypadku metody Söhngen znacznie lepiej sprawdzają się w ocenie krajobrazów naturalnych; dodatkowym ich minusem jest w omawianym przypadku angażowanie do oceny grupy ankietowanych, co z racji wspomnianej wyżej nieświadomości w kwestii wartości krajobrazów kulturowych może zaburzać wyniki w zależności od różnego rodzaju predyspozycji wybranej grupy badawczej;
- metoda Kowalczyka; jest to metoda oceny walorów estetycznych krajobrazu w obrębie powierzchni postrzeganych wizualnie uwzględnia podstawowe uwarunkowania oceny walorów estetycznych krajobrazu (Bajerowski 2007); przypomina metodę wybraną do oceny w powyższym artykule, zdaje się być nawet nieco bardziej szczegółowa, jednak pomimo wprowadzenia punktacji liczbowej poszczególnych kryteriów pojawia się pewna niespójność zakresów oceny;
- metoda map mentalnych Kevina Lyncha oraz metoda psychokartografii Petera Goulda; w obu przypadkach ocenę przeprowadza się w oparciu o mapy miejsc lubianych i nienubianych, określanie terytorialności i poczucia tożsamości (Szyszko 2010), co w przypadku miejsca użytkowanego docelowo jako obiekt swego rodzaju turystyki nie znajduje zastosowania;
- metoda jednostek i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) Bogdanowskiego; stanowi podsumowanie badań kameralnych i terenowych prowadzących do powstania mapy wartości krajobrazowych (Bajerowski 2007); zawiera trzy powiązane ze sobą zakresy działania w ramach: jednostek architektoniczno-krajobrazowych, tzw. JARK (skala planistyczna), zespołów wnętrz krajobrazowych, tzw. ZWAK (skala urbanistyczna) oraz poszczególnych wnętrz czy placów, tzw. WAK, czyli skala architektoniczna (Bogdanowski 1998). Opracowanie mapy wartości krajobrazowych przebiega w dwóch etapach - wyznaczanie jednostek architektoniczno-krajobrazowych, a następnie wartościowanie elementów krajobrazowych w obrębie poszczególnych jednostek. Ogólnym założeniem podziału jest nieporównywalność krajobrazów, a zatem niemożność ich wartościowania na tej zasadzie (Bajerowski 2007). Metoda ta pozwala na najbardziej precyzyjne i najczytelniejsze wychwycenie istoty konkretnego krajobrazu dzięki kompleksowemu (opisowemu oraz szkicowemu) sposobowi przedstawienia danych, będąc zarazem na tyle elastyczną, by móc dopasować ją do rodzaju opisywanego obiektu. Ułatwia to prace projektowe, ujęte w dalszych częściach metody profesora Bogda-

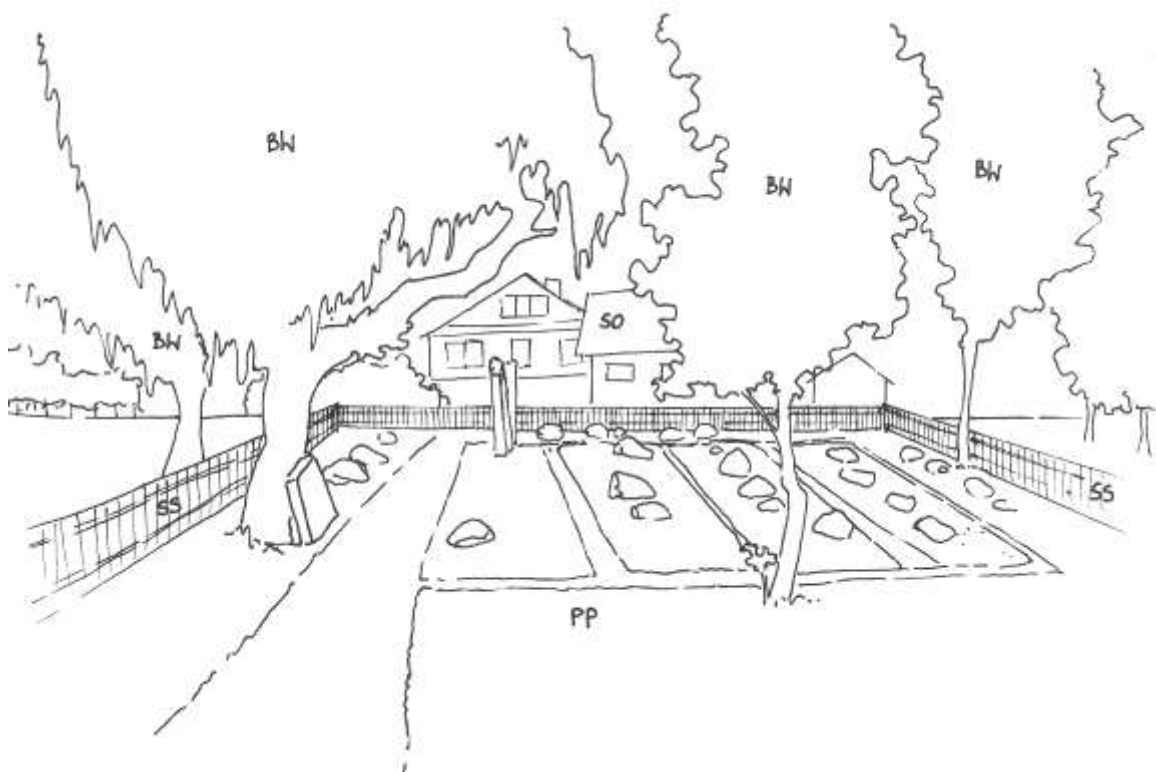
nowskiego. Autor postuluje wykonywanie opracowań obszaru we wszystkich skalach, niemniej jednak dopuszcza możliwość wykonanie jednego tylko zakresu działania, jeżeli zachodzi taka potrzeba (Bogdanowski 1998). Na potrzeby tego artykułu wykonano zatem ocenę jedynie w zakresie ZWAK oraz częściowo WAK w celu sprawdzenia metody.

### **Waloryzacja krajobrazu kulturowego wsi Cyganek metodą JARK-WAK**

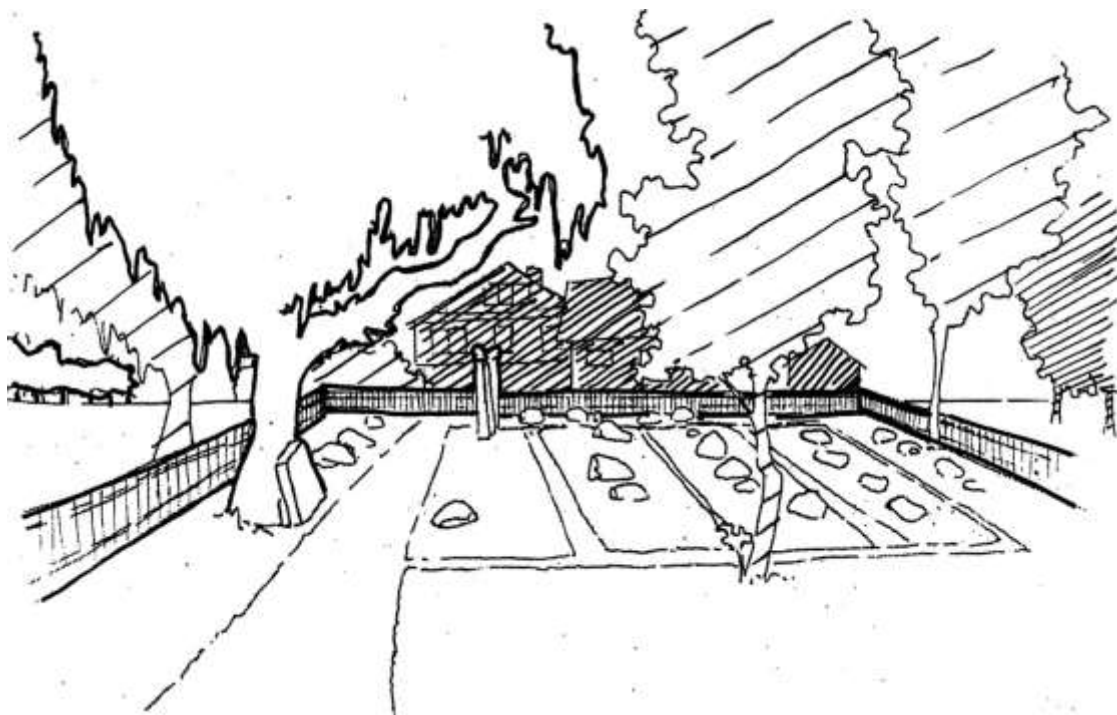
W ramach sprawdzenia funkcjonowania metody JARK-WAK Janusza Bogdanowskiego na potrzeby niniejszego artykułu przeprowadzono waloryzację krajobrazu wsi Cyganek. Wieś owa położona jest na Żuławach Wielkich, w widłach Wisły i Nogatu, na północ od miejscowości Nowy Dwór Gdański. Jest to obszar intensywnej gospodarki rolnej, większość terenu zajmują pola uprawne o stosunkach wodnych sztucznie uregulowanych za pomocą gęstej sieci kanałów i rowów melioracyjnych. Towarzyszy im charakterystyczna żuławska zieleń śródpolna - ogłowione wierzby na miedzach i alejowe ciągi drzew wzdłuż dróg jezdnych, podkreślające pasową kompozycję przestrzeni (Lipińska 2011). Pierwsze wzmianki o osadnictwie regulowanym prawnie na tym terenie datuje się na lata 30. XIV wieku (za: <http://www.cyganek.ndg.pl/>). Mieszkańców wsi przez lata stanowili głównie Olędrzy, mający szalenie istotny wkład w kształtowanie żuławskiego krajobrazu na wzór krajobrazu holenderskiego. Po przymusowych wysiedleniach miejsce ich zajęli Polacy. W czasie II. Wojny Światowej w wyniku działań wojennych teren ten został zniszczony i w dużej mierze zalany, co spowodowało znaczne zmniejszenie obszaru jednostki osadniczej i całkowite zaburzenie jej pierwotnego układu (Lipińska 2011). Pierwszym etapem była wizja terenowa, w trakcie której wykonana została dokumentacja fotograficzna oraz szkice służące identyfikacji elementów krajobrazu i rozpoznaniu pełnionych przez nie funkcji. Przeprowadzono także prace kameralne polegające na zapoznaniu się z materiałami dotyczącymi historii obszaru (teksty, ujęcie kartograficzne). Następnie określono - na podstawie materiałów kartograficznych (źródło: <http://geoportal.gov.pl>, mapy historyczne) i tabeli (opracowanej przez Bogdanowskiego i zamieszczonej w wyżej wymienionej książce), do jakiego modelu JARK należałby analizowany obszar. Granice jednostki architektoniczno-krajobrazowej wyznaczono na ortofotomapie z nałożonym podziałem katastralnym. Według tabeli opracowanej przez Janusza Bogdanowskiego i zamieszczonej w książce „Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego (ewolucja metody)” w tym przypadku jest to jednostka z grupy mieszanej, model układu VI. (dominujący współczesny sprzeczny z dawnym), stan zachowania kompozycji – dawny nieczytelny, stan zachowania zabudowy tradycyjnej – dobry (Bogdanowski 1998). W następnej kolejności dalszym etapem oceny stał się podział danego obszaru na wnętrza umowne (WU) w granicach katastralnych, a w ich zakresie na cztery wnętrza główne (WG) oraz trzydzieści jeden wnętrzą podporządkowanych (WP) (Bogdanowski 1998). W celu ułatwienia pracy każde z wnętrzą otrzymało numer porządkowy (ryc. 1.).



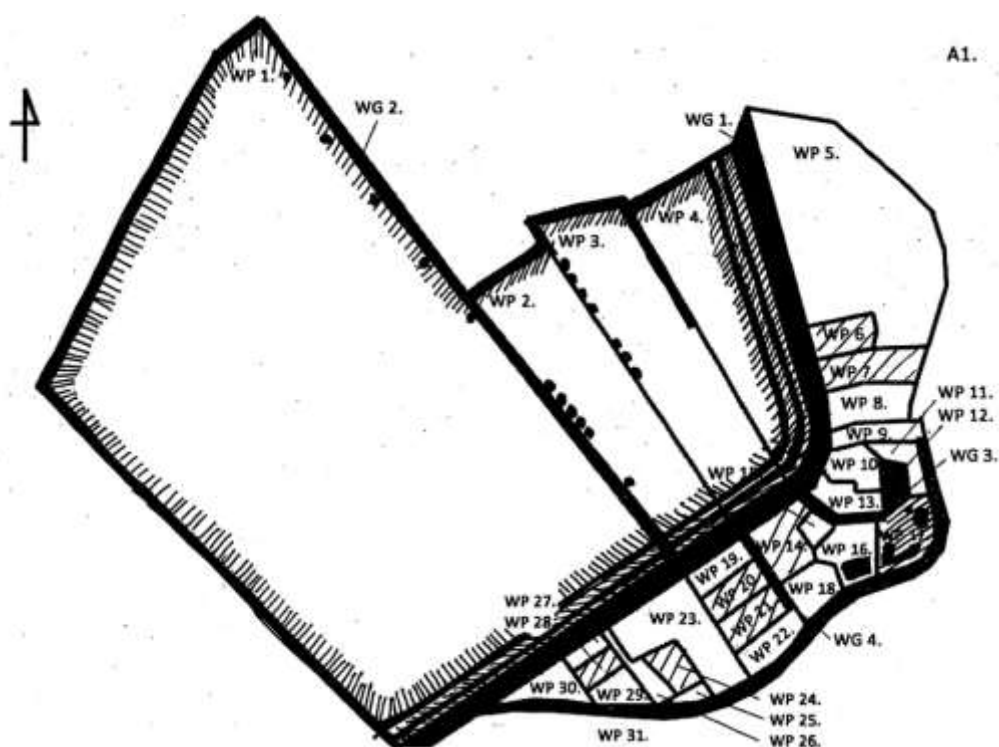
Ryc. 1. Podział jednostki architektoniczno-krajobrazowej na wnętrza umowne (Ziembla 2011; źródło ortofotomapy: <http://geoportal.gov.pl>).



Ryc. 2. Inwentaryzacja elementów wnętrza WP 12. Cmentarz Jedenastu Wsi; lapidarium sztuki sepulkralnej (Ziembla 2012); PP – płaszczyzna pozioma, S – ściany (SK – konkretne, SO – obiektywne, SS – subiektywne), BW - bryły wolno stojące;



Ryc. 3. Waloryzacja elementów wnętrza WP 12. Cmentarz Jedenastu Wsi; lapidarium sztuki sepulkralnej (Ziembla 2012); trzystopniowa: elementy o najwyższych/średnich/najniższych walorach;



Ryc. 4. Waloryzacja przy użyciu czterostopniowego podziału: elementy posiadające duże znaczenie krajobrazowe elementy ochronne, elementy nieposiadające dużego znaczenia w krajobrazie, elementy zdewastowane (Ziembla 2012).

Przeprowadzono badanie pojedynczych wnętrz i inwentaryzację stanu istniejącego przedstawiając na rysunku planu oraz na szkicu (ryc. 2.), gdzie przedstawiono elementy wnętrza: PP – płaszczyznę poziomą, S – ściany (SK – kon-

kretnie, SO – obiektywne, SS – subiektywne) oraz BW – bryły wolnostojące. Następnie na kolejnym szkicu (ryc. 3.) opracowano waloryzację przy użyciu czterostopniowego podziału na powierzchnie, ciągi lub punkty (ryc. 4.):

- posiadające duże znaczenie krajobrazowe, zarówno wyraźnie wyróżniające się w danej jednostce fizjograficzną typowością lub wyjątkowością, niezależnie od tego, czy są dziełem człowieka czy przyrody;

- „ochronne” – w pojęciu tym mieszczą się formy stanowiące bezpośrednie otoczenie poprzednich, umożliwiające ich ekspozycję, a wreszcie posiadające drugorzędne wartości krajobrazowe;

- nieposiadające większego znaczenia w krajobrazie;

- podlegające dewastacji na skutek urbanizacji i działalności przemysłowej (Bajerowski 2007);.

Następnie cały zespół wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych rozpatrzony został wg. schematu:

- punkty:

- a) posiadające duże znaczenie

1. kościół św. Mikołaja z 2. połowy XIV w.

2. dom podcieniowy w trakcie rekonstrukcji, uratowany przed zniszczeniem dzięki przeniesieniu go z wsi Jelonki

3. lapidarium mennonickie wykonane w ramach akcji społecznej w celu zachowania pamięci o dawnych mieszkańcach regionu, Olędrach

4. obiekty z wikliny pozostające po organizowanych tu cyklicznie warsztatach dla studentów gdańskiej Akademii Sztuk Pięknych, będące elementem kultury współczesnej

- b) ochronne

1. pojedyncze drzewa widoczne w krajobrazie

- c) nieposiadające większego znaczenia w krajobrazie

1. zabudowa mieszkaniowa wiejska, niekoniecznie zgodna z tradycją regionu, nie wpływająca jednak wyraźnie negatywnie na odbiór krajobrazu

- d) podlegające dewastacji

1. zabudowa przemysłowa i usługowa wyróżniająca się negatywnie w krajobrazie

- ciągi:

- a) posiadające duże znaczenie

1. koryto rzeki Tugi wraz z naturalną roślinnością porastającą jej brzegi; jeden z nielicznych nieuregulowanych cieków wodnych regionu, szczególnie urozmaicający odbiór krajobrazu

2. nasadzenia ogłównionych wierzb wzdłuż miedz między polami

3. nasadzenia alejowe wzdłuż głównej drogi jezdnej

4. tory kolejki wąskotorowej biegnące wzdłuż głównej drogi jezdnej

- b) ochronne

1. roślinność biegnąca pasowo wzdłuż torów kolejki wąskotorowej

- powierzchnie:

- a) posiadające duże znaczenie

1. rozległe przestrzenie i otwarcia widokowe pól uprawnych

- b) ochronne

1. tereny roślinności naturalnej leżące w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki Tugi

2. teren kościoła zagospodarowany roślinnością, z elementem sepulkralnym  
c) nieposiadające dużego znaczenia w krajobrazie

1. tereny nieużytkowane rolniczo oddzielające zabudowę mieszkaniową od pól uprawnych

d) podlegające dewastacji

1. działki zaniedbane i użytkowane jako składowiska odpadów

(schemat: Bajerowski 2007).

Końcowym etapem będzie przeprowadzenie strefowania w celu wyznaczenia działań rewaloryzacyjnych w drodze: Integracji (INTE), rekonstrukcji (REKN) lub rekompozycji (RKOM), w celu przywrócenia modelu przestrzennego zgodnego z tradycją regionu. Po ustaleniu kierunku działania zostaną przedstawione szczegółowe wytyczne dotyczące poszczególnych wnętrz, a następnie koncepcja projektowa stanowiąca wyznaczenie rodzaju ochrony owych wnętrz (Bogdanowski 1998).

### Podsumowanie

Metoda JARK-WAK sprawdza się szczególnie przy planowaniu zmian krajobrazu kulturowego nie będącego przy tym koniecznie krajobrazem zabytkowym. Teren wsi Cyganek jest tego dobrym przykładem, zawierając co prawda elementy zabytkowe i istniejąc na terenie z wielowiekową tradycją rurealistyczną, nie będąc jednak założeniem o historycznej strukturze. Większość wartościowych, punktowych (pionowych) elementów krajobrazu zgrupowanych jest przy zakręcie głównej drogi jezdnej w południowo-wschodniej części terenu. Są one jednak słabo wyeksponowane przez odgródzenie od niej zdewastowanymi działkami i zaroślami samosiewów, w związku z czym należałoby wykonać odpowiednie projekty biernych otwarć widokowych dla wnętrz, w których znajdują się kościół (WP 16.) i dom podcieniowy (WP 17.) (ryc. 5.). Szerokie otwarcia widokowe i zabudowa wraz z ciągiem drzew (ryc. 6.) znajdujące się po przeciwnych stronach głównej drogi jezdnej, wzdłuż której rozciąga się miejscowość, dają interesujący, kontrastowy efekt, niemniej jednak dla wzbogacenia krajobrazu pól uprawnych oraz nawiązania do tradycji regionu należałoby przewidzieć np. wprowadzenie pasowych nasadzeń wzdłuż podziałów pól.



Ryc.5. Tradycyjny dom podcieniowy należący do wnętrza WP 17. (Ziembla, 2012)



Ryc.6. Widok z wnętrza WP 4. na rzędowe nasadzenia i zabudowę. (Ziembla, 2012)

Lokalizacja wsi Cyganek przy szlaku turystycznym stwarza konieczność przeprowadzenia oceny i w następstwie wykonania projektu zmian mających na celu poprawę odbioru przestrzeni. Zastąpienie używanych w większości metod oceny kryteriów przedstawionych liczbowo opisem poszczególnych komponentów i bogatym zilustrowaniem stanu istniejącego na szkicach perspektywicznych daje możliwość głębszego, bardziej trójwymiarowego i szczegółowego przeprowadzenia działań projektowych, jako że poza uzyskaniem tzw. ładu przestrzennego w dużym stopniu ułatwia ona poprawę wizualnego odbioru krajobrazu. W związku ze wspomnianymi wyżej skutkami błędnego gospodarowania przestrzenią w PRL powinno kłaść się na owe estetyczne i wizualne aspekty coraz większy nacisk, ratując jeszcze zachowane krajobrazy i wprowadzając możliwe zmiany w już częściowo zdegradowanych. Przykładem działań zmierzających w podobnym kierunku, acz nadal opierających się bardziej na obiektach niż na całości widzialnej przestrzeni, jest wspomniany wyżej Żuławski Park Historyczny w Nowym Dworze Gdańskim – gdzie zrewitalizowane budynki starej mleczarni kontrastują z blokowiskowym charakterem miejscowości. Jak pisze autor sprawdzanej w artykule metody, jest szczególnie ważne, by móc zachować odmiennność i oryginalność regionalizmu wsi i miasta, które stoją u podstaw tożsamości społeczności z nimi związanych. Tożsamość ta jest nieodzowną częścią tożsamości szerzej podejmowanej, regionalnej, a także ogólnonarodowej (Bogdanowski 1998). Aby wykorzystać w pełni wszystkie możliwości z tym związane, choćby w celu rozwoju turystyki lokalnej i krajowej, należy popularyzować stosowanie najpełniejszych metod oceny krajobrazów kulturowych i stanowczo postulować wprowadzenie takich zmian w aktach prawnych dotyczących planowania przestrzennego, by niedociągnięcia pozostałe po poprzednim ustroju i obecnym zaniedbaniu interesu publicznego mogły zostać zniwelowane. W końcu, jak twierdzi dalej autor metody, krajobraz zawsze daje świadectwo prawdy o gospodarce człowieka (Bogdanowski 1998) - a więc w interesie wszystkich leżeć powinno zachowanie i odbudowa jego walorów nie tylko gospodarczych i naturalnych, ale także tych traktowanych jeszcze nieco po macoszemu – wizualnych i estetycznych.

*Szczególne podziękowania dla pana Marka Opitza za konstruktywną rozmowę, gościnę w Żuławskim Parku Historycznym oraz udostępnienie materiałów, które przyczyniły się do powstania niniejszego artykułu.*

## **Literatura**

- Bajerowski T., Biłozor A., Cieślak I., Senetra A., Szczepańska A. 2007: *Ocena i wycena krajobrazu. Wybrane problemy rynkowej oceny i wyceny krajobrazu wiejskiego, miejskiego i stref przejściowych*. Educaterra, Olsztyn.
- Bogdanowski J. 1998: *Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego (ewolucja metody)*. Teki Krakowskie VI. Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie, Kraków.
- Böhm A. 2006: *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji. Podręcznik dla studentów wyższych szkół technicznych*. Politechnika Krakowska, Kraków.

Lipińska B. 2011: *Żuławy Wiślane – ochrona i kształtowanie zabytkowego krajobrazu*. Stowarzyszenie Żuławy, Gdańsk 2011.

Parafia św. Mikołaja w Cyganku - <http://www.cyganek.ndg.pl/>. Dostęp: 22.12.2012 r.

Szysko J. 2010, *Ocena i wycena zasobów przyrodniczych*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

**Barbara Wall**, Sztuka ogrodu i krajobrazu, SGGW w Warszawie

**Wartości przyrodnicze, kulturowe i wizualne gminy Dubicze Cerkiewne na Podlasiu oraz charakterystyka wybranych metod waloryzacji krajobrazu.**

Natural, visual and cultural values of Dubicze Cerkiewne community in Podlasie region and selected methods used for evaluation of the landscape.

**Streszczenie**

W publikacji przedstawiono wartości przyrodnicze, kulturowe i wizualne gminy Dubicze Cerkiewne w województwie Podlaskim. Ponadto w artykule zaprezentowano definicję krajobrazu oraz przybliżono metody badawcze służące do oceny krajobrazu.

**Słowa kluczowe:** Podlasie, wartości przyrodnicze, wartości wizualne, wartości kulturowe, krajobraz, ocena krajobrazu

**Summary**

The publication presents natural, cultural and visual values in Dubicze Cerkiewne community in Podlasie region. Additionally article presents the definition of landscape and brings closer the research methods used for evaluation of the landscape.

**Key words:** Podlasie region, natural values, visual values, cultural values, landscape, landscape evaluation

**Wstęp**

Podlasie to region wciąż jeszcze kojarzący się, zwłaszcza mieszkańcom dużych miast, z terenami nieodkrytymi, dzikimi. Nie jest to sztańdardowe miejsce wypoczynku, takie jak mazury, góry czy tereny nadbałtyckie, gdyż na pierwszy rzut oka nie wyróżnia się niczym szczególnym. Region, mimo swojej niewątpliwiej atrakcyjności, nie reklamuje się tak silnie jak w ostatnich miesiącach na przykład Dolny Śląsk.

Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie wybranych metod badawczych służących do oceny walorów przyrodniczych, kulturowych i wizualnych oraz charakterystyka wartości krajobrazowych Gminy Dubicze Cerkiewne na Podlasiu dla potrzeb turystyki.

**Metodyka badań**

Pierwszym etapem pracy był wybór tematu opracowania oraz sformułowanie celu publikacji. Następnie opracowano metodykę, która składała się z badań kameralnych i terenowych. Badania kameralne obejmowały przegląd literatury zarówno źródeł bezpośrednich (badania ikonograficzne, badania kartograficzne) jak i pośrednich. Te ostatnie obejmowały zarówno książki jak i czasopisma oraz źródła internetowe. Badania terenowe ograniczono do wizji terenowej. Kolejnym etapem było sformułowanie wyników i napisanie podsumowania.

## **Charakterystyka terenu opracowania**

Opracowywana gmina znajduje się w obrębie mezoregionu Równiny Bielskiej, leżącej w makroregionie Niziny Północnopodlaskiej (Kondracki, 2009). Ukształtowanie obszaru jest płaskie z nielicznymi płytkimi obniżeniami i niewielką ilością bardzo łagodnych wzniesień (Plan Rozwoju lokalnego Gminy Dubicze Cerkiewne na lata 2006-2013). Na terenie gminy znajduje się 28 wsi i małych osad (Czechy Orlańskie, Długi Bród, Dubicze Cerkiewne, Dubicze Tofiłowce, Górny Gród, Grabowiec, Istok, Jagodniki, Jakubowo, Jelonka, Jodłówka, Klakowo, Koryciski, Kraskowszczyzna, Kragłe, Nikiforowszczyzna, Pasieczniki Małe, Piaski, Rutka, Siemiwołoki, Stary Kornin, Starzyna, Werstok, Wiluki, Witowo, Wojnowka, Wygon, Zabagonie) w których, w większości, usytuowane są tradycyjne podlaskie chaty wraz z zagrodami wiejskimi i charakterystycznymi przedogródkami.

## **Wybrane metody oceny krajobrazu**

Krajobraz towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów. Pierwsze zapiski na jego temat datuje się na X wiek. Definicji krajobrazu powstało bardzo dużo, ponieważ termin jest wieloznaczny i stosowanych w różnych dziedzinach nauki. Początkowo uznawano go jako obszar, w późniejszym czasie także treść tego obszaru. Innym razem krajobraz pojmowano jako widok przedstawiony przez malarza. Krajobraz jako pełny fragment przyrody został określony przez Humboldta w XIX wieku (Żarska, 2011). Do dnia dzisiejszego powstają nowe definicje krajobrazu, jednak najtrafniejsza z nich brzmi: „*Krajobraz - synteza środowiska przyrodniczego, kulturowego i wizualnego.*” (B. Żarska, 2001) Definicja ta pokazuje, że rozumienie pojęcia „krajobraz” jest bardzo szerokie, gdyż uwzględnia wartości przyrodnicze, wizualne oraz kulturowe.

Krajobraz można oceniać na wiele sposobów. Pierwszą nasuwającą się metodą jest sposób bonitacyjny, polegający na wyborze określonych cech krajobrazu, ustaleniu skali liczbowej a w późniejszym etapie dopasowaniu liczb do cech. Powstała ocena jest jednak bardzo subiektywna i zależy od wielu czynników, takich jak doświadczenie analityka, wybór cech, ustalenie skali etc. (Mazurski, 2012). Innym sposobem oceny walorów wizualnych jest metoda Linii Prostych Janusza Janeckiego. Głównym założeniem jest to, iż natura nie preferuje linii prostej. Nie jest ona również typowa dla wytworów ludzkich, pomijając obiekty architektoniczne. Autor metody zaproponował pięciostopniową skalę oceny krajobrazu gdzie liczba 1 oznacza 0-5% linii prostej w polu widzenia, natomiast liczba 5 50-100%. Na podstawie przyznanych punktów następnie dokonywana jest klasyfikacja krajobrazu. Najmniejsza liczba punktów to tereny naturalne zasługujące na ochronę krajobrazu, natomiast największa oznacza teren miejski, bardzo silnie zurbanizowany (Katedra Sztuki Krajobrazu, 2009). Walory wizualne krajobrazu oceniać można również za pomocą metody SBE (Scenic Beauty Estimation). Pierwszym etapem w tej metodzie jest podzielenie opracowywanego obszaru na mniejsze tereny. Następnie na każdym fragmencie zaleca się wykonanie od 10 do 25 zdjęć. Kolejnym etapem jest przedstawienie wykonanych zdjęć zróżnicowanej grupie obserwatorów, którzy mają za zadanie ocenić fotografie według własnych kanonów piękna w skali 1-10 (1-pięknie, 10-brzydko). Ostatni etap SBE polega

na podliczeniu ocen oraz standaryzacji wyników za pomocą wzoru:  $Z_{ij} = (R_{ij} - R_j) / s_j$ , gdzie  $Z_{ij}$  – wystandaryzowany wynik dla  $i$ -tej oceny obserwatora „ $j$ ”;  $R_j$  – średnia wszystkich ocen obserwatora „ $j$ ”;  $R_{ij}$  –  $i$ -ta ocena obserwatora „ $j$ ”;  $s_j$  – odchylenie standardowe wszystkich ocen obserwatora „ $j$ ” (Katedra Sztuki Krajobrazu, 2009). Z kolei aby ocenić stopień przekształcenia środowiska przydatna jest metoda zdjęć fitosocjologicznych Braun-Blanqueta. Metoda ta bada zbiorowiska roślinne występujące w naturze i ułatwia ich klasyfikowanie. Po wykonaniu zdjęcia fitosocjologicznego można określić stopień synantropizacji siedliska. (Wysocki, Sikorski, 2009). Podstawową metodą do oceny obszarów cennych przyrodniczo jest badanie awifaunistyczne. Podstawą w tej metodzie jest Dyrektywa Ptasia. Metoda ta jest ogólnoeuropejska, jednak różni się wskaźnikami dla poszczególnych państw. W Polsce proponowany jest następujący wskaźnik wartości: bocian czarny > orlik krzykliwy > bielik > żuraw > bocian biały (mierzone jako gęstość na 100 km<sup>2</sup>) (Katedra Sztuki Krajobrazu, 2009). Aby ocenić walory kulturowe należy posłużyć się metodą społeczną, jak na przykład obserwacja wraz z dokumentacją fotograficzną, w połączeniu z różnymi badaniami kartograficznymi i ikonograficznymi (Katedra Sztuki Krajobrazu, 2009).

## Wyniki

### Wartości przyrodnicze

Teren opracowania w 51% porośnięty jest lasem. Przewyższa to średnią całego województwa, która wynosi 29,6% (Markiewicz, 2005). Większa część gminy objęta jest obszarem Chronionego Krajobrazu „Puszcza Białowieska”, ponadto na terenie gminy znajdują się rezerваты „Czechy Orleańskie” (zajmujące się ochroną przed zniszczeniem naturalnego fragmentu boru świerkowo-sosnowego) oraz „Starzyna” (ma na celu zachowanie w nienaruszonym stanie naturalnego fragmentu Puszczy Białowieskiej). W opisywanej gminie zlokalizowanych jest również piętnaście ekosystemów bagiennych o łącznej powierzchni 57,64 ha oraz szesnaście pomników przyrody (trzyнадцать soliterów, jeden głaz narzutowy i dwa zlepieńce) (Markiewicz, 2005).

Roślinność potencjalna gminy Dubicze Cerkiewne to zbiorowisko roślinne kontynentalnego boru świeżego (*Peucedano-Pinetum*) (IGiPZ PAN, 2008) i różni się ona od rzeczywistej. Na opracowywany teren składają się głównie bory sosnowe [np.: sosny (*Pinus*), jałowce (*Juniperus*), borówka czernica (*Vaccinium myrtillus*)] i świerkowo-sosnowe. Oprócz tego w dolinach rzek, spotkać można takie zbiorowiska jak łęgi [np.: olcha (*Alnus*), leszczyna (*Corylus*), porzeczek czarna (*Ribes nigrum*), wiązówka błotna (*Filipendula ulmaria*)], grądy [np.: dęby (*Quercus*), graby (*Carpinus*), trzmielina brodawkowa (*Euonymus verrucosus*), gwiazdnica gajowa (*Stellaria nemorum*), zawilec żółty (*Anemone ranunculoides*)], bory mieszane [np.: świerki (*Picea*), brzozy (*Betula*), borówka czernica (*Vaccinium myrtillus*), widłak jałowcowaty (*Lycopodium annotinum*), gwiazdnica długolistna (*Stellaria longifolia*)] i olsy [np.: olsza czarna (*Alnus glutinosa*), czarna porzeczek (*Ribes nigrum*), wierzba szara (*Salix cinerea*), turzycyca długokłosa (*Carex elongata*), psianka słodkogórz (*Solanum dulcamara*)] (Program ochrony środowiska dla gminy Dubicze Cerkiewne na lata 2004-2011).

Fauna opracowanego terenu jest bardzo bogata. Spowodowane jest to zróżnicowanym krajobrazem. Na polach uprawnych często żerują gryzonie, łąki świeże obfitują w różne gatunki płazów (traszki, rzekotki) i gadów (jaszczurki, żmije, zaskrońce). Spotkać można również ptaki takie jak na przykład kuropatwy, bażanty, słowiki, a wśród zabudowań gniazda bocianów, wróbli oraz jaskółek (Program ochrony środowiska dla gminy Dubicze Cerkiewne na lata 2005-2011). W Puszczy Białowieskiej, lesie naturalnym, który w dużej części porasta gminę Dubicze Cerkiewne, świat zwierząt jest jeszcze bardziej bogaty. Spotkać tam można ssaki owadożerne ( np.: ryjówka aksomitna, ryjówka średnia-białowieska, jeż wschodni), zajęcokształtne (zając szarak, zając bielak), gryzonie (np.: mysz wielkooka leśna, nornik zwyczajny, nornica ruda, nornica badyłarka), nietoperze ( np.: mroczek posrebrzony, karlik malutki, gacek wielkouchy), drapieżne (np.: jenot, wilk, lis, gronostaj, ryś) i kopytne (np.: żubr, łos, jeleń, sarna). Puszcza obfituje również w gatunki ptaków osiadłych (np.: dzięcioły, jarząbek, krogulec, sowa), lęgowych (np.: szpaki, cyranki, cyraneczki, kosy, żurawie, wilgi, jeżyki), przelotnych (np.: kawki, gawrony, czapla siwa, gęś białoczelna) i zalatujących (np.: sowa śnieżna, mewa srebrzysta, myszotów włochaty, orzeł przedni, czapla purpurowa). Bogaty jest również świat owadów fitofagów (np.: brudnica mniszka, pokrzywnik, wiechwica wielbłądka), saprofagów (np.: żuk leśny) i zoofagów (np.: mrówka rudnica, komar widliszek, biegacz fioletowy).

#### Wartości kulturowe

Gmina Dubicze Cerkiewne, tak jak cały region Podlaski, obfituje w wartości kulturowe. Na opisywanym terenie znajdują się aż cztery zabytkowe Cerkwie prawosławne (Cerkiew p.w. Opieki Przenajświętszej Marii- 1946 r., Cerkiew p.w. św. Michała- 1893 r. , Cerkiew p.w. św. Anny- 1773 r., Cerkiew p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego- 1768 r.), cmentarz prawosławny , trzy wiatraki (wiatrak koźlak -1941 r., wiatrak holenderski- 1948 r., wiatrak w Wojnówce- 1933 r.), zespół podworski wraz parkiem krajobrazowym - dwór drewniany z 1901 r., kuźnia drewniana-1930 r., kapliczka nad źródłem z cudowną wodą przy cerkwi. Ponadto w gminie znajduje się dużo drewnianych krzyży wotywnych z początku XX w. oraz zabytkowe układy przestrzenne wsi wraz z licznymi zabytkowymi obiektami drewnianymi budownictwa wiejskiego (Markiewicz, 2005). Wartościami kulturowymi Podlasia są również liczne wierzenia które zarówno w przeszłości jak i ówczesznie kształtują cały region, a w szczególności ogrody przydomowe. Szerszy opis wierzeń podlaskich można przeczytać w artykule „Projekt ogrodu przydomowego w stylu wiejskim na Podlasiu” (Wall, 2012). Kolejną wartością kulturową są często zabytkowe, drewniane chaty wraz z całym zagrodami i przedogródkami, tak charakterystycznymi dla tego regionu Polski. Całe Podlasie, a co za tym idzie również gmina Dubicze Cerkiewne, to obszar w którym ludzie starają się wyrazić podkreślić więź między nimi a ogrodem i chatą w której żyją. Zieleń jest nieodłącznym elementem każdej posesji. Barwne i różnorodne przedogródki na Podlasiu zawsze, zarówno dawniej, jak i ówczesznie, mieszczą się między niskim ogrodzeniem, którym zazwyczaj jest drewniany płot, a chatą, ustawioną równolegle do ulicy (głównie na zachodzie regionu) lub szczytem (wschód regionu) (Szewczyk, 2007). Rośliny sadzone są tak na klombach jak i w kępach czy rzędach (Ad-

amowski i Sondej, 2011). Ten fragment ogrodu jest najważniejszy i pełni funkcję reprezentacyjną. Na Podlasiu więź między ogrodem a wiejską chatą jest bardzo silna. Roślinność, sztuczna oraz prawdziwa, jest nieodłącznym elementem życia i pojawia się w postaci zdobień wyrzeźbionych na fasadzie domu, papierowych lub wyhaftowanych ozdobnych kwiatów już we wnętrzu chaty czy w postaci donic wypełnionych zielenią. Mieszkańcom przyświeca jedna zasada: mieć dom wypełniony kwiatami, ponieważ dopiero wtedy jałowa przestrzeń w której żyją mogą nazwać domem (Szewczyk, 2007).

#### Wartości wizualne

W analizowanym krajobrazie nie ma żadnych naturalnych lub wykonanych ludzką ręką punktów widokowych. Na odbiór wizualny gminy wpływają zarówno wartości przyrodnicze- opisywane lasy oraz łąki czy pola uprawne, jak i wartości kulturowe- zabytki, tradycyjna architektura, zagrody które odzwierciedlają wierzenia.

### Podsumowanie

Gmina Dubicze Cerkiewne w województwie Podlaskim wyróżnia się na tle całego województwa przede wszystkim wysokim stopniem zalesienia. Bogaty krajobraz zachęca do wypoczynku, a mnogość zabytków i różnorodność kulturowa stymuluje do odwiedzenia regionu. Inspirującym elementem Podlasia jest tradycyjna, drewniana architektura wraz z barwnymi przedogródkami cieszącymi oko mieszkańców i turystów oraz wiedza o tym, że duży wpływ na kształtowanie ogrodów przydomowych na Podlasiu mają wierzenia. W krajobrazie gminy Dubicze Cerkiewne wartości przyrodnicze, kulturowe i wizualne bardzo się przenikają i dopełniają. Nie ma elementów, które by ze sobą nie współgrały. Dlatego też Krajobraz należy oceniać opierając się na tych trzech wartościach jednocześnie. Ocena walorów krajobrazowych w przypadku każdej metody jest w jakiś sposób subiektywna, ponadto często bada jedną z wymienionych składowych krajobrazu. Dlatego też aby uzyskać jak najwierniejszy obraz walorów nie można użyć wyłącznie jednego badania. W ten sposób fałszujemy rzeczywistość gdyż patrzymy tylko na jedną z trzech składowych wartości krajobrazu.

### Literatura

Adamowski K., Sondej M., :Ogródki w Białowieży na rzecz zrównoważonego rozwoju; <http://www.moj-ogrodnik.pl/miejsce/Ogrodki-w-Bialowiezy-na-rzecz-zrownowazonego-rozwoju-757-a/str0>, 12.11.12

Cała A., Orzechowska I., 2007: Rola ogrodu przydomowego w kształtowaniu wizerunku wsi; [w:] Ogród za oknem, współczesny ogród przydomowy w teorii architektury krajobrazu, 2007, Ideografia, Warszawa: 43-44

Instytut zrównoważonego rozwoju Sp. Z.o.o; 2004; Stan środowiska gminy Dubicze Cerkiewne [w:] Program ochrony środowiska dla gminy Dubicze Cerkiewne na lata 2004-2011: 16-26

Katedra sztuki Krajobrazu, 2009: Metodologia; <http://szsk.sggw.pl/?Metodologia>

- Kondracki J., 2009: Geografia regionalna Polski, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa: 150-155
- Kowalska K., 2011: Panienki apteczne i raka okadzą, *Kraina Bugu*. 01: 10-21
- Markiewicz E., 2005: Środowisko przyrodnicze [w:] Plan rozwoju lokalnego gminy Dubicze Cerkiewne na lata 2006-2013: 24-30
- Mazurski K., 2012: Pojęcie Krajobrazu i jego ocena; Proksenia, Kraków
- Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania 2011; <http://www.igipz.pan.pl/Roslinnosc-potencjalna-zgik.html>, dostęp dn. 04.01.13
- Szewczyk J., 2007: Ogród po obu stronach okna; [w:] ogród za oknem, współczesny ogród przydomowy w teorii architektury krajobrazu, 2007, Ideografia, Warszawa: 65-70
- Wall B., 2012,: Projekt ogrodu przydomowego w stylu wiejskim na Podlasiu; [w:] Acta scientiarum polonorum, 2012, Kraków
- Wysocki C., Sikorski P., 2009: Fitosocjologia stosowana, Wydawnictwo SGGW, Warszawa
- Żarska B., 2011: Ochrona Krajobrazu, Wydawnictwo SGGW, Warszawa

**Karta znaczeń. Forma, funkcja i znaczenie odczytywane w ogrodach.**

The card of meanings. Reading form, function and meaning in garden.

**Streszczenie**

Ogród jest miejscem spotkania kultury z naturą. Pod koniec XX stulecia zaczynamy rozumieć ogród jako dzieło sztuki, funkcjonujące z wyłączeniem wartości innych niż artystyczne. Takie ogrody prezentowane są, między innymi, na festiwalach ogrodowych w Chaumont-sur-Loire we Francji i w Bolestraszytach. W artykule opisuję *Kartę znaczeń*. Jest to narzędzie, które stworzyłam do analizy elementów ogrodowych, ich formy, funkcji i znaczenia. Przedstawiam wyniki badań prowadzonych przy pomocy *Karty znaczeń* w ogrodach festiwalu w Bolestraszytach.

**Słowa kluczowe:** Znaczenie w ogrodzie, elementy ogrodowe, forma i funkcja, Festiwal w Bolestraszytach.

**Summary**

Garden is the place of meeting culture with nature. At the end of XX century we start to think about garden as an art work. This kind of gardens are representing in garden festivals for example Chaumont-sur-Loire in France and in Bolestraszyce in Poland. In this article is describe Meaning card. It is the tool that I created for analysis of elements in garden, their form, function and meaning. I present results of research, conducted using Meaning card in gardens of festival in Bolestraszyce.

**Kay words:** Meaning in garden, garden elements, form and function, Festival in Bolestraszyce

**Wprowadzenie**

Ogród jest miejscem spotkania kultury z naturą. Ogród przydomowy, urządza-ny jako część przestrzeni egzystencjalnej, jest tworzony z potrzeby posiadania ogrodu. Oprócz ogrodów tworzonych z potrzeby urządzenia przestrzeni przez ich gospodarzy<sup>20</sup> powstają ogrody specjalne. Nie są do mieszkania, posiadania, uprawy. Są tworzone po to, aby mówić, aby przekazywać treści, aby prezentować idee. Są to więc ogrody, które reklamują<sup>21</sup>, które są elementem wystroju czy ekspozycji wystawowej (nie tylko ogrodniczej). Są również ogrody prezentowane na festiwalach ogrodowych jako dzieła sztuki. W festiwalowych ogrodach artyści wykorzystują różne formy ogrodowe do przekazywania znaczeń. Usystematyzowanie form, określenie ich funkcji i znaczenia jest wstępem do rozumienia i interpretacji ogrodów, oraz ich typologii. Badania rozpoczęłam od analizy ogrodów prezentowanych na festiwalu w Chaumont-sur-Loire. Te ogrody były podporządkowane wiodącej idei festiwalu i tłumaczyły ją poprzez opis ogrodu i zastosowane w nim elementy ogrodowe.

---

<sup>20</sup> Gawryszewska Beata gospodarzami nazywa właścicieli ogrodów

<sup>21</sup> Herman Krzysztof pisał o wykorzystaniu zielonych reklam jako tymczasowych realizacji w przestrzeni

Synteza wyników pozwoliła stworzyć narzędzie, które następnie weryfikowałam analizując ogrody festiwalu w Bolestraszcach.

### **Festiwal w Chaumont-sur-Loire**

Idea prezentowania „ogrodów” zrodziła się z końcem XIX wieku <sup>22</sup> kiedy wagi nabiera potrzeba obcowania z naturą. Pod koniec XX stulecia zaczynamy rozumieć ogród jako dzieło sztuki, funkcjonujące z wyłączeniem wartości innych niż artystyczne. Takie ogrody prezentowane są między innymi na festiwalach w Chaumont-sur-Loire we Francji i w Bolestraszcach. Ogrody festiwalowe uznałam za formy sztuki ogrodowej najbardziej przydatne do analizy relacji między elementami formy, funkcji i znaczeń. Każdy element, który pojawia się w ogrodzie jest nośnikiem treści, które autor zapisuje w przestrzeni a widz może odczytywać. Treści te wytłumaczone są dodatkowo w opisie (komentarzu), dlatego ogrody festiwalowe wybrałam do wstępnych badań nad relacją formy, funkcji i znaczeń w ogrodach.

Festiwal Chaumont-sur-Loire organizowany jest corocznie od 1992 roku. W każdej edycji prezentowanych jest 24 – 27 ogrodów, które są dziełami artystów zaproszonych do udziału oraz wyłonionych w drodze konkursu. Prezentowane dzieła są opowieściami na zadany temat. Temat ustala organizator festiwalu, a twórcy mają tak zaprojektować i zrealizować ogród, aby ten temat swoim ogrodem oddać. Przykładowe tematy to: przyjemność, kryzys, erotyka, ogród użytkowy. Prezentowane ogrody mają nadany tytuł, który uściśla temat i wskazuje dokładne osadzenie dzieła w temacie. Opis ogrodu wyjaśnia jak użyte elementy kompozycji ogrodowej należy interpretować, aby rozumieć dzieło. Twórcy ogrodów korzystają z repertuaru form ogrodowych aby nadawać kompozycji znaczenia. Dobór elementów dekoracyjnych i użytkowych prowadzą według kodu, który tłumaczą w opisie. Zmiana stosowanych form zmienia przekaz, treść dzieła. Temat, tytuł, opis każdego ogrodu prezentowanego na festiwalu w Chaumont-sur-Loire pozwala określić elementy służące do przekazywania znaczeń czyli ustalić repertuar form, ich funkcji i znaczeń w kompozycji ogrodu.

Polski festiwal ogrodów zorganizowany po raz pierwszy w 2011 roku w Bolestraszcach ma podobną formułę. Autorzy prezentują dzieło, które dzięki opisowi pozwala rozumieć widzom treści, odczytywać znaczenia. W ciągu dwóch kolejnych edycji festiwalu zaprezentowano 27 ogrodów. Wykorzystując narzędzie wypracowane w wyniku badań ogrodów prezentowanych w Chaumont-sur-Loire analizowałam bolestraszyckie ogrody II festiwalu, który trwał od czerwca do października 2012 roku.

### **Karta znaczeń**

Ze względu na to, że obok widocznych formy i funkcji, w każdym ogrodzie są opisane znaczenia, które autor przez użytą formę i funkcję chce nam przekazać.

---

<sup>22</sup> Mam na myśli prezentacje dzieł dla określonego grona odbiorców. Ogrody zapisałam w cudzysłowie ponieważ mam na myśli szersze niż ogród pojęcie, w którym mieści się zarówno wystawa nowości ogrodniczych, ogród botaniczny, arboretum, park publiczny, etc.

zać, wykorzystałam materiał dla stworzenia *Karty znaczeń*. Każdy ogród, który był prezentowany w Chaumont-sur-Loire jest skatalogowany, opisany i prezentowany na stronach internetowych festiwalu <sup>23</sup>. Analiza tego materiału polegała na wyłonieniu elementów kompozycji ogrodowej, którymi posługiwali się twórcy ogrodów do zapisania w przestrzeni zamierzonych treści. Wyłonione z opisów, rysunków, fotografii elementy budujące ogród podzieliłam na grupy, które nazwałam warstwami. Określiłam również formę i funkcję tych elementów, zapis oraz znaczenie jakie niosą. Synteza uzyskanych wyników dała narzędzie, które nazwałam *Kartą znaczeń* (tabela 1).

Tab. nr 1. Karta znaczeń opracowana na podstawie analiz ogrodów festiwalu w Chaumont-sur-Loire.

| warstwa |                                     | element |             | forma elementu                     | funkcja elementu                                                                    | znaczenie elementu                                |
|---------|-------------------------------------|---------|-------------|------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------|
| I       | elementy opisowe - narracja         | 1.      | temat       | wybór organizatora                 | określa ramy działania                                                              | zadanie do wykonania                              |
|         |                                     | 2.      | tytuł       | hasło                              | wytłumaczenie widzowi intencji twórcy, informacja o treści zapisanej w dziele ogród | tożsamość, atrybucja, podpis                      |
|         |                                     | 3.      | opis        | zapis 1000 - 3000 słów             | wytłumaczenie użytych elementów do przekazu treści dzieła                           | komentarz do ogrodu                               |
| II      | elementy strukturalne - konstrukcja | 4.      | ogrodzenie  | wygrozdzenie, dodatkowe ogrodzenie | wyodrębnienie z otoczenia, podkreślenie odrębności                                  | granica, ochrona, osłona                          |
|         |                                     | 5.      | droga       | nawierzchnia, ciąg pieszy          | przewodzenie, strukturalizacja ogrodu                                               | rdzeń ogrodu, podział                             |
|         |                                     | 6.      | centrum     | budowla przestrzenna               | schronienie                                                                         | tu jest miejsce, w którym może przebywać człowiek |
| III     | elementy ozdobne                    | 7.      | roślinne    | naturalna lub ogrodowa             | dekoracja, pobudzenie wyobraźni widza                                               | określają wartości estetyczne jakie daje ogród    |
|         |                                     | 8.      | nieroślinne | artefakty                          | odnoszą się bezpośrednio doadanego tematu                                           | wyrażają zjawiska w kulturze i naturze            |
|         |                                     | 9.      | wody        | lustro lub ruch                    | wprowadza inną jakość                                                               | wprowadzają wrażenie iluzji, zabawa               |
| IV      | elementy użytkowe                   | 10.     | roślin      | warzywa, owoce, zioła, zboża       | mówią jak ogród służy człowiekowi                                                   | prezentują wartości użytkowe jakie daje ogród     |
|         |                                     | 11.     | przedmiotów | odrealnione meble, urządzenia      | zwracają uwagę, akcentują temat                                                     | określają zjawiska kulturowe                      |
|         |                                     | 12.     | wody        | otwarta lub zamknięta              | odżywia ogród                                                                       | gwarantuje życie (w ogrodzie)                     |

Powstał instrument do interpretacji ogrodów, którego działanie potwierdzić chcę analizując ogrody o podobnej formule – ogrody prezentowane na festiwalu w Bolestraszcach. W karcie znaczeń interpretuję każdy prezentowany w Bolestraszcach ogród II edycji, odnotowując obserwowane zjawiska. Dzięki tej interpretacji stwierdzić mogę, które warstwy i jakie elementy ogro-

<sup>23</sup> Oficjalna strona internetowa festiwalu: [www.domain-chaumont.fr](http://www.domain-chaumont.fr). Na stronie utworzone jest archiwum, w którym zamieszczone są katalogi z każdej edycji festiwalu, zawierające fotografie, rysunki, tytuły i opisy ogrodów, afiliację autorów, listy roślin. Archiwum to stanowi źródło materiałów pośrednich do moich badań.

dów pokazowych w Bolestraszcach niosą intencyjny zapis zostawiony w przestrzeni dla widza. Będąc obserwatorem ogrodów, przy użyciu karty znaczeń, odnotowuję obecność elementu w badanym ogrodzie, sprawdzam jego formę, funkcję i odczytane znaczenie. Dla falsyfikacji opracowanych wyników wykorzystałam informacje zawarte przez autorów w opisach ogrodu oraz, w sytuacji ich braku, poprzez wywiad bezpośredni z autorami.

## **Prezentowane ogrody i ich treści**

Analiza prezentowanych ogrodów pokazała, że do przekazu zamierzonych treści, opisanych w warstwie narracji, wykorzystywane są elementy z pozostałych warstw. W zależności od ilości zastosowanych warstw prezentowane dzieła grupuję w zbiory:

- A. ogrodów pełnych – wykorzystujących do przekazania narracji elementy pozostałych trzech warstw;
- B. ogrodów niepełnych – wykorzystujących elementy dwóch warstw;
- C. instalacji – wykorzystujących elementy jednej warstwy.

Poniżej opisane ogrody przedstawiam w kolejności ustalonej względem tego kryterium, rozpoczynając od ogrodów wykorzystujących wszystkie warstwy.

### **1. Ogród znaczeń**

#### **I. Narracja**

Tematem wybranym przez autorów, określającym ramy działania, jest tradycja ogrodowa. Tytuł jest hasłem, które tłumaczy intencje twórców. Jest wyrazem tożsamości dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis przedstawia ideę oraz wyjaśnia zastosowane elementy kompozycji ogrodowej, jest komentarzem do ogrodu.

#### **II. Konstrukcja**

Ogrodzenie wyodrębnia z otoczenia, wyznacza granice. Droga wytyczona do chodzenia prowadzi i strukturalizuje ogród, jest dla niego rdzeniem, wprowadza podziały. Centrum jest symboliczne, jest elementem domu, gromadzi widzów przy stole.

#### **III. Elementy ozdobne**

Rośliny w ogrodowej formie działają na wyobraźnię strukturą, zapachem, kolorem, określają wartości estetyczne jakie daje ogród. Elementy ozdobne nieroślinne odnoszą się do tematu, wyrażają zjawiska w naturze. Woda nie jest wykorzystana jako taka, a jedynie jej symbol – morze z piasku. Wprowadza inną jakość w ogrodzie, nie będąc lustrem, ani wodą w ruchu nie przekazuje treści iluzji ani zabawy.

#### **IV. Elementy użytkowe**

Rośliny użytkowe prezentują wartości jakie daje uprawa ogrodu, a użytkowe elementy nieroślinne akcentują temat tradycji ogrodowej. Nie jest wykorzystana woda jako element użytkowy.

Narracja jest przekazywana przez wszystkie elementy ogrodu. Podobnie jak w Ogrodosferze symbol wody odnosi się do tematu i wyraża zjawisko w naturze i wydaje się być elementem nieroślinnym ozdobnym.

### **2. Ogród Kalwaria**

#### **I. Narracja**

Ten ogród mieści się w temacie tradycja, narzuconym przez organizatora, określa ramy działania, mówi o wykonanym działaniu. Tytuł to hasło, które tłumaczy intencje autora oraz informuje o zapisanych w ogrodzie treściach, jest wyrazem tożsamości dzieła. (chyba jest) Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis ogrodu tłumaczy idee i zastosowane elementy, jest komentarzem do ogrodu.

## II. Konstrukcja

Ogrodzenia dodatkowe pojawiają się w miejscach o różnych przekazach: w ogrodzie ozdobnym, w ogrodzie warzywnym, na granicy przestrzeni tego ogrodu. Podkreślają odrębność tych miejsc, są granicą. Droga wytyczona do chodzenia prowadzi i strukturalizuje ogród, wprowadza podziały. Centrum jest dom z placem, na którym mają zbierać się odwiedzającym ogród ludzie.

## III. Elementy ozdobne

Elementy roślinne to głównie kwitnące byliny w ogrodowej formie, kolorem budzące wyobraźnię określają wartości estetyczne. Elementy ozdobne nieroślinne nie są zastosowane, użyto natomiast inskrypcji, odnoszą się one bezpośrednio do tytułu, wyrażają zjawiska kulturowe. Woda nie została wykorzystana.

## IV. Elementy użytkowe

Elementy użytkowe roślinne – warzywa, zioła, owoce – mówią jak ogród służy człowiekowi, prezentują wartości jakie daje człowiekowi uprawa ogrodu. Elementy nieroślinne – odrealnione przedmioty – akcentują tytuł, określają zjawiska kulturowe (złota miotła, gliniane donice, kompostownik).

Narracja jest oparta na elementach konstrukcyjnych (centrum) i roślinnych – dekoracyjnych i użytkowych. Istotnym elementem są inskrypcje. Odnoszą się do tytułu, wyrażają zjawiska kulturowe, są więc elementami ozdobnymi nieroślinnymi w formie inskrypcji nie artefaktu.

# 3. Impresje z ogrodem wiejskim w tle

## I. Narracja

Tematem wybranym przez autora jest pochwała tradycji ogrodowej. Temat określa ramy działania, jest zadaniem postanowionym do wykonania. Tytuł jest hasłem, które tłumaczy widzowi intencje twórcy, jest wyrazem tożsamości dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis wyjaśnia ideę i użyte elementy, jest komentarzem do ogrodu.

## II. Konstrukcja

Ogrodzenie wyodrębnia ogród, wyznaczają granice dzieła. Droga zaprezentowana tu jest jedynie w postaci symbolu – mozaiki. Jako taka nie prowadzi, nie strukturalizuje, nie jest rdzeniem. Podobnie jak centrum – symbolem konstrukcji centrum - domu są drzwi. Nie jest to jednak schronienie ani miejsce, w którym można przebywać.

## III. Elementy ozdobne

Element roślinny, ogrodowe formy kwitnące, działają kolorem i mają obudzić wspomnienia. Określają wartości estetyczne ogrodu. Elementy nieroślinne strachy na wróble, odnoszą się bezpośrednio do tytułu ogrodu, wyrażają zjawiska w kulturze. Woda nie została zastosowana.

## IV. Elementy użytkowe

Elementy roślinne użytkowe, warzywa i zioła, mówią o ogrodowych wartościach, prezentują wartości użytkowe jakie daje ogród. Nieroślinne - ule, (w których nie ma pszczoł bo są odrealnione) wyrażają zjawiska w kulturze.

Narracja budowana symbolicznie przez wszystkie elementy.

#### **4. Niebiański zakątek**

##### **I. Narracja**

Temat wybrany przez autorów, określający ramy działania, odczytujemy w pierwszym zdaniu opisu „...ogród inspiruje, wprowadza w odpowiedni nastrój..” Po raz kolejny ogród jest innym światem bliższy duszy niż ciału. Tytuł jest hasłem informującym o treści zapisanej w dziele. Jest wyrazem tożsamości dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis tłumaczy ideę, nie odnosząc się do użytych elementów. Jest komentarzem do ogrodu.

##### **II. Konstrukcja**

Ogrodzenie wyodrębnia z otoczenia i wyznacza granice ogrodu. Droga wytyczona do chodzenia prowadzi i strukturalizuje ogród, jest dla niego rdzeniem, dzięki niej odczytujemy podziały. Centrum jest przestrzenią, może być schronienie, w którym może przebywać człowiek.

##### **III. Elementy ozdobne**

Rośliny są kompozycją białą kwitnących bylin w naturalnej formie. Są one dekoracją, pobudzają wyobraźnię widza, określają wartości estetyczne jakie daje ogród. Element nieroślinny – chmura – jest artefaktem odnoszącym się do tytułu dzieła, wyraża zjawisko w naturze. Lustro wody niestety nie spełniło zadania gdyż nie zostało dokończzone.

##### **IV. Elementy użytkowe**

Ta warstwa nie została wykorzystana.

Do narracji wykorzystano elementy konstrukcyjne i ozdobne. W tym ogrodzie wyraźnie widać relacje między konstrukcją i elementami ozdobnymi, między drogą prowadzącą do centrum i elementami dekoracyjnymi na niej zawieszonymi. Są to kwitnące białe byliny na centrum i symboliczna chmura na ogrodzeniu. biel kwiatów odwołuje się do spokoju w kompozycji i wyciszenia;

#### **5. Ogród przeobrażenia**

##### **I. Narracja**

Temat wybranym przez autorów, określa ramy działania. Zadanie do wykonania jest postanowione przez autorów. To troska, szacunek dla przyrody, refleksja, inny świat. Tytuł jest hasłem, informuje o treści zapisanej w ogrodzie, jest wyrazem tożsamości dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis tłumaczy ideę i zastosowane elementy kompozycji ogrodowej, jest komentarzem do ogrodu.

##### **II. Konstrukcja**

Ogrodzenie wyodrębnia z otoczenia, wyznacza granice ogrodu. Droga zbudowana do chodzenia prowadzi do centrum, strukturalizuje ogród. Jest jego rdzeniem, wprowadza podziały. Centrum jest tu domkiem dla owadów przeniesionym do skali człowieka – można w nim przebywać.

##### **III. Elementy ozdobne**

Elementy roślinne w ogrodowej i naturalnej formie, działają kolorem kwiatów i liści, są dekoracją, określają wartości estetyczne ogrodu. Elementy nieroślinne,

artefakty odnoszą się do tytułu, określają zjawiska w naturze i kulturze. Elementy ozdobne kierują uwagę widza bezpośrednio na temat – przedstawienia owadów, wyrażające zjawiska w naturze. Woda nie występuje.

#### IV. Elementy użytkowe

Rośliny użytkowe, zioła, mówią o wartościach jakie daje ogród. Elementy nieroślinne użytkowe – odrealnione – akcentują temat, domki dla zwierząt i ławeczki, określają zjawiska kulturowe. Woda nie została wykorzystana.

Narracja oparta na wszystkich elementach ogrodu.

### **6. Od powietrza, ognia, głodu i wojny...**

#### I. Narracja

Temat wybrany przez autorów określa ramy działania, postanowionym zadaniem do wykonania. Mówi o krajobrazie kulturowym. Tytuł jest hasłem, tłumaczy intencje twórcy, jest wyrazem tożsamości dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis tłumaczy idee i zastosowane elementy. Jest komentarzem do ogrodu.

#### II. Konstrukcja

Ogrodzenie wyodrębnia z otoczenia, wyznacza granice ogrodu. Droga wytyczona do chodzenia, prowadzi i strukturalizuje ogród. Jest rdzeniem ogrodu i wprowadza podział. Centrum w tym ogrodzie, nie jest budowlą, są zaś krzesła ustawione przy każdej kapliczce, wskazują miejsce dla człowieka.

#### III. Elementy ozdobne

Elementy roślinne zawieszone na konstrukcji centrów to naturalne i ogrodowe w formie byliny, oraz drzewa, są dekoracją, budzą wyobraźnię formą, określają wartości estetyczne. Nieroślinne – Kapliczki – odnoszą się bezpośrednio do obranego tytułu, wraz ze wstęgami i sztucznymi kwiatami, wyrażają zjawiska w kulturze. Woda nie jest zastosowana.

#### IV. Elementy użytkowe

Elementy użytkowe (odrealnione krzesła) zwracają uwagę, określają zjawisko kulturowe.

Narracja budowana w czterech grupach tematycznych związanych konstrukcyjnie.

### **7. Ogrodosfera**

#### I. Narracja

Tematem tego ogrodu, wybranym przez autorów, jest przeniesienie widza do świata, w którym odpoczywa, kontempluje, określa ramy działania. Jest postanowionym (nie narzuconym przez organizatora) zadaniem do wykonania. Tytuł jest hasłem, które tłumaczy intencje twórcy, intencje utworzenia lepszej rzeczywistości. Jest atrybucją, wyrazem tożsamości dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opisane są wszystkie zastosowane w kompozycji elementy i wytłumaczony cel ich zastosowania, jest autorskim komentarzem do ogrodu.

#### II. Konstrukcja

Ogrodzenie dodatkowe podkreśla wagę tego elementu w tej kompozycji ogrodowej, podkreśla odrębność miejsca. Jest granicą różnych światów, nie jest ochroną ani osłoną. Droga wytyczona do chodzenia, tworzy rdzeń ogro-

du, dzieli ogród i prowadzi do centrum, budowli przestrzennej – sfery. Centrum to daje schronienie, tu może przebywać człowiek.

### III. Elementy ozdobne

Rośliny ozdobne zawieszone na konstrukcji budzą wyobraźnię kolorem kwiatów i miękkością, naturalnością formy, określają wartości estetyczne ogrodu. Elementy nieroślinne (szklane bańki zawieszone na konstrukcji centrum) odnoszą się do tematu, nie określają zjawisk w naturze i w kulturze, nie niosą znaczeń. Woda występuje w symbolicznej formie<sup>24</sup> – strumień konstruowany ze stłuczonego szkła, nie jest lustrem, nie jest w ruchu, nie zachęca jednak do zabawy. Wydaje się, że symboliczna woda jest więc elementem ozdobnym nieroślinnym, artefaktem, który zdobi i wyraża zjawisko w naturze.

### IV. Elementy użytkowe

Roślinne nie występują. Nieroślinne – poduszki rozłożone w centrum, nie są odrealnione, akcentują treści, wyrażają zjawisko kulturowe – człowiek odpoczywa w ogrodosferze. Woda nie występuje.

Poza roślinami użytkowymi i wodą, której namiastką może być tłuczone szkło, występują wszystkie elementy ogrodowe. Ogród wytłumaczony narracją oddziałuje głównie przez konstrukcję, którą dopełniają rośliny ozdobne - byliny, które miękkością i kolorem mają budzić zmysły.

Drugą grupą są ogrody, których treść budowana jest z elementów dwóch warstw.

## 8. Hydrosfera

### I. Narracja

Temat, wybrany przez autora, w jakim mieści się to dzieło to lepszy świat, relaks, wprowadzenie w świat ogrodowej zadumy. Określa ramy działania i jest postanowionym zadaniem do wykonania. Tytuł jest hasłem informującym o treści zapisanej w ogrodzie, jest wyrazem tożsamości i atrybucji dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis tłumaczy zastosowane elementy i ideę dzieła, jest autorskim komentarzem do ogrodu.

### II. Konstrukcja

Ogrodzenie z wierzby wyodrębnia z otoczenia, wskazuje granice. Droga, wytyczona do chodzenia, prowadzi, strukturalizuje ogród dzieląc go symetrycznie. Jest rdzeniem ogrodu, wyznacza podziały. Centrum nie jest tu zdefiniowane.

### III. Elementy ozdobne

Rośliny ozdobne to głównie ogrodowe rośliny wodne o dekoracyjnej funkcji, określające wartości estetyczne ogrodu. Nierośliny to rozpięty na martwym drzewie lśniący sznur. Odnosi się do wybranego tematu, wyraża zjawisko w naturze. Woda jest tu lustrem, w którym odbija się lśniące drzewo, inna jakość, która wprowadza iluzję.

### IV. Elementy użytkowe

Nie są zastosowane w kompozycji tego ogrodu.

---

<sup>24</sup> W rozmowie z Patrycją Korczak-Wodnicką, współautorką ogrodu, usłyszałam, że stłuczka szklana jest symbolem strumienia, który płynie, zmienia swą formę, ma źródło, jest nieokiełznany. Rozmowa prowadzona w kwietniu 2013r.

Narracja jest budowana przez elementy konstrukcyjne i dekoracyjne, których znaczenie potęguje zwierciadło wody. Zastosowane martwe drzewo jest konstrukcją dla ozdobnego elementu nieroślinnego<sup>25</sup>. Lśniący sznur wyraża zjawisko w naturze – tęczę, która jest „wirtualnym” elementem krajobrazu, powstającym z wody – hydrosfery.

## **9. Podkarpacie – kraina obfitości.**

### **I. Narracja**

Tematem wybranym przez autorów jest odwołanie do tradycji, przez co określone są ramy działania i postanowione zadanie do wykonania. Tytuł jest hasłem, które odnosi się do intencji twórcy, które mają dziełem chwalić region. Jest wyrazem tożsamości dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis tłumaczy ideę i zastosowane elementy, jest komentarzem do ogrodu.

### **II. Konstrukcja**

Ogrodzenie wyodrębnia ogród z całości, wyznacza granice. Fragment dodatkowego ogrodzenia jest symboliczną granicą, podkreśla istotę wyodrębnienia, ochrony, inności miejsca. Droga i centrum nie są wyznaczone.

### **III. Elementy ozdobne**

Rośliny kwitnące jednoroczne w ogrodowej formie są dekoracją, określają wartości estetyczne ogrodu, nieroślinne artefakty odnoszą się bezpośrednio do tytułu (tematu?), wyrażają zjawiska w kulturze, woda nie jest zastosowana.

### **IV. Elementy użytkowe**

Roślinne nie są wykorzystane, nieroślinne akcentują temat (tytuł) określają zjawiska kulturowe. Tu elementy użytkowe są mało odrealnione ale i tak wymowne. Woda nie jest wykorzystana.

Narracja jest przekazywana przede wszystkim przez nieroślinne elementy dekoracyjne. Praca znajduje się na granicy ogrodu i instalacji. Fragment ogrodzenia bardzo wymownie prezentuje odrębność miejsca.

## **10. Wierzy i woda**

### **I. Narracja**

Tematem wybranym przez autora, określającym ramy działania, jest prezentacja dzieła w przestrzeni. Jest postanowionym zadaniem do wykonania. Tytuł jest hasłem, tłumaczy intencje twórcy. Opis mówi o wiklinowych rzeźbach, o roślinach i stawie, który wypełniają. Nie tłumaczy ich użycia ani idei, dla której dzieło powstało. Nie jest komentarzem do ogrodu.

### **II. Konstrukcja**

Ogrodzenie wyodrębnia z całości, wyznacza granice ogrodu. Droga nie jest wytyczona, centrum nie jest wybudowane, jest natomiast miejsce, w którym można przebywać (krzesła ustawione przy wodzie).

### **III. Elementy ozdobne**

Rośliny, głównie wodne, w ogrodowej formie określają wartości estetyczne ogrodu, nieroślinne – wiklinowe rzeźby odnoszą się bezpośrednio do tytułu,

---

<sup>25</sup> Informacja potwierdzona w rozmowie przeprowadzonej w kwietniu 2013 roku z Patrycją Korczak-Wodnicką, współautorką ogrodu. Podkreślała fakt obecności martwych drzew w krajobrazie oraz potwierdziła, iż lśniący sznur jest elementem wyrażającym zjawisko w naturze – tęczę.

opowiadają o zjawisku w naturze i kulturze – są głównym elementem ogrodu. Woda, której lustro porośły rośliny nie jest zwierciadłem, ani nie mówi o zabawie.

#### IV. Elementy użytkowe

Roślinne nie są stosowane, nieroślinne to krzesa, które nie zostały odrealnione i wydają się być symbolicznym centrum. Woda nie zastosowana.

Narracja jest przekazywana przez elementy dekoracyjne roślinne i nieroślinne. Ogród ma charakter ogrodu wystawowego, gdzie elementy dekoracyjne zestawione są w przestrzeni. Oprócz ogrodzenia nie ma tu innych elementów konstrukcyjnych, na których opierałyby się elementy dekoracyjne. Jest ekspozycją wiklinowych rzeźb.

### 11. Muzyczny ogród postkatastroficzny

#### I. Narracja

Temat ogrodu wybrany przez autorów to relaks. Określa on ramy działania, jest postanowionym zadaniem do wykonania. Tytuł jest hasłem, informującym widza o treści zapisanej w ogrodzie, stanowiącym o tożsamości dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis tłumaczy ideę, opowiada o elementach kompozycji tego ogrodu i o treściach, które autorzy w nich zapisują. Jest komentarzem ogrodu.

#### II. Konstrukcja

Ogrodzenie wyodrębnia z otoczenia, wyznacza granice ogrodu. Droga - pomost - nie dzieli, nie prowadzi. Nie ma również centrum.

#### III. Elementy ozdobne

Rośliny ozdobne w naturalnej formie budzą wyobraźnię, określają wartości estetyczne. Szumiące trawy wprowadzają nastrój zadumy ale jednocześnie zabawy w ukryciu. Elementy ozdobne nieroślinne to artefakty odnoszące się do tematu, wyrażają zjawiska w kulturze. Laminowane, stare pocztówki to zatrzymane wspomnienia z dzieciństwa.

#### IV. Elementy użytkowe

Nie zastosowano roślin ani wody. Nieroślinny element użytkowy zwraca uwagę, akcentuje temat, określa zjawisko kulturowe.

Narracja budowana na elementach konstrukcyjnych i ozdobnych. Rower wodny jest elementem trudnym do sklasyfikowania. Ponieważ można w nim przebywać mógłby stanowić centrum. Ponieważ jest użytkowym przedmiotem odrealnionym, dla potrzeb tego ogrodu, można go zakwalifikować jako element użytkowy nieroślinny. Krzysztof Herman (współautor ogrodu) twierdzi, że rower jest instrumentem muzycznym. Zgodnie z *kartą znaczeń* jest więc elementem użytkowym, za czym dodatkowo przemawia jego odrealnienie i fakt, że znaczenie jakie przekazuje to wyrażenie zjawiska kulturowego jakim jest gra na instrumencie <sup>26</sup>

Kolejną grupą są ogrody, w których do przekazania narracji wykorzystano elementy jednej warstwy

---

<sup>26</sup> Rozmowa z Krzysztofem Hermanem przeprowadzona w kwietniu 2013r, w której poprosiłam autora o pomoc w sklasyfikowaniu roweru wodnego jako: centrum, elementu ozdobnego, elementu użytkowego.

## **12. Geometria i barwa w ogrodzie – Ogródek Nowicjusza**

### **I. Narracja**

Temat, wybrany przez autorów, to prezentacja dzieła w ogrodzie. Określa ramy działania, jest zadaniem do wykonania postanowionym przez autorów. Tytuł jest hasłem dokładnie tłumaczy intencje, jest wyrazem tożsamości dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis mówi o użytych elementach, nie tłumaczy treści dzieła, nie jest komentarzem ogrodu.

### **II. Konstrukcja**

Ogrodzenie wiklinowe wyodrębnia z otoczenia, wyznacza granice ogrodu, brak drogi i centrum.

### **III. Elementy ozdobne**

Rośliny to kolorowe kwiaty jednoroczne, w ogrodowej formie i dekoracyjnej funkcji, określają wartości estetyczne jakie daje ogród. Nieroślinne i woda nie zostały zastosowane.

### **IV. Elementy użytkowe**

Ta warstwa nie została wykorzystana.

Narracja jest przekazywana przez rośliny ozdobne, nie ma konstrukcji i warstwy użytkowej.

## **13. Wodne marzenie**

### **I. Narracja**

Temat trudno określić w tym ogrodzie. Tytuł jest hasłem, tłumaczy intencje twórców. Nie jest wyrazem tożsamości, atrybucją. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis opowiada o idei, nie mówi zaś o elementach kompozycji. Jest komentarzem do ogrodu.

### **II. Konstrukcja**

Ogrodzenie wyodrębnia z otoczenia, wyznacza granice ogrodu, dodatkowo budowane są ściany z bambusowych tyczek i żywopłotu z wiśni o bordowych liściach. Ta dodatkowa konstrukcja jest centrum, ekwiwalentem budowli przestrzennej w której może przebywać człowiek. Jest też fragment drogi, która jednak nie prowadzi ani w wyraźny sposób nie dzieli, przebiega zaś wewnątrz centrum. Nie jest więc drogą ogrodową.

### **III. Elementy ozdobne**

Rośliny nie zdobią tego ogrodu, elementy nieroślinne – kamienie – nie wyrażają zjawisk w kulturze czy w naturze. Woda nie jest zastosowana.

### **IV. Elementy użytkowe**

Ta warstwa nie jest wykorzystana.

Narracja opiera się głównie na elementach konstrukcyjnych nie przekazuje jednak znaczeń. Tytułowa woda nie pojawia się w kompozycji gdyż nie zakwitły niebieskie dzwonki, które miały tę wodę symbolizować. Droga, która jest ale nie dzieli i nie prowadzi, bez centrum. Po analizie wydaje się, że ogród jako zadanie realizowane w temacie prezentacji pokazuje wnętrze, jest więc konstrukcją, centrum, pozbawioną innych warstw.

## **14. Ogród I**

### **I. Narracja**

Temat tego ogrodu to prezentacja dzieła w przestrzeni. Wybrany przez autora temat określa ramy działania w ramach postanowionego zadania. Tytuł jest hasłem, które tłumaczy intencje twórcy, informuje o treści dzieła, jest wyrazem jego tożsamości. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Mówi o jego pionierskim charakterze. Opis jest krótkim wierszem prezentującym ideę, dla której powstał, nie tłumaczy użytych elementów. Nie jest komentarzem do ogrodu.

#### II. Konstrukcja

Ogrodzenie wyodrębnia z otoczenia, jest granicą ogrodu. Nie ma tu drogi, centrum nie jest przestrzenią, w której może przebywać człowiek.

#### III. Elementy ozdobne

Rośliny ogrodowe to niewielkie rozchodniki nie mające wpływu na estetykę tego ogrodu. Nie rośliny –główny element - artefakt, rzeźba odnosząca się do tematu, wyrażająca zjawisko w naturze i w kulturze, prezentująca narodziny ogrodu. Woda nie jest zastosowana.

#### IV. Elementy użytkowe

W tym ogrodzie nie wykorzystywane.

Narracja opiera się głównie na elementach przestrzennych i rzeźbiarskich uzupełnionych przez rośliny dekoracyjne. Brak konstrukcji, którą dopełniałyby elementy dekoracyjne. Jest prezentacją dzieła, z wymowną rzeźbą przedstawiającą narodziny ogrodu, nie zaś ogrodem.

### **15. Reinkarnacja**

#### I. Narracja

Tematem wybranym przez autora, jest prezentacja dzieła w przestrzeni. Temat określa ramy działania, jest postanowionym do wykonania działaniem. Tytuł jest hasłem, informuje o intencjach twórcy i o treści zapisanej w ogrodzie. Nie jest wyrazem tożsamości dzieła. Jest odniesieniem do prezentowanej idei. Opis tłumaczy zastosowanie każdego elementu i jest autorskim komentarzem do ogrodu.

#### II. Konstrukcja

W tym ogrodzie brak jest ogrodzenia i centrum. Droga, którą wykorzystano nie jest częścią tej kompozycji (jest drogą prowadzącą przez teren festiwalu – drogą festiwalową).

#### III. Elementy ozdobne

Rośliny to krzewy płożącej wierzby o dekoracyjnej funkcji, nie określają jednak estetyki ogrodu. Nie rośliny – kamienie i betonowe płyty, odnoszą się do tematu przez obrazowanie przemian w kamieniu, wyrażają zjawiska w naturze polegające na dominacji roślinności, entropii. Woda nie występuje.

#### IV. Elementy użytkowe

Elementy tej warstwy nie występują w kompozycji.

Do narracji wykorzystano wyłącznie elementy dekoracyjne, wierzby i kamienie w różnej formie. Wyrażają one zjawiska w naturze i w kulturze. Ogród pozbawiony warstwy konstrukcji i warstwy użytkowej. Jest instalacją prezentującą elementy ozdobne nie ogrodem.

### **16. Ogród na zamówienie**

#### I. Narracja

Tematem wybranym przez autorów (narzuconym przez organizatora) jest prezentacja sztuki w przestrzeni. Określone są w nim ramy działania, określa zadanie do wykonania. Tytuł jest hasłem informującym o intencjach, jest wyrazem tożsamości dzieła. Z opisu odczytujemy wy tłumaczenie dla każdego elementu i idei, która dzieło zrodziła, jest komentarzem do ogrodu.

#### II. Konstrukcja

Brak ogrodzenia, centrum, drogi, (droga jest jednym z dekoracyjnych elementów a nie konstrukcją).

#### III. Elementy ozdobne

Rośliny w ogrodowej formie kolorem budzą wyobraźnię, określają wartości estetyczne. Nieroślinne artefakty odnoszą się do tematu, wyrażają zjawiska kulturowe. Wody nie zastosowano.

#### IV. Elementy użytkowe

Nie wykorzystano tej warstwy.

Narracja jest oparta na elementach dekoracyjnych. Jest ekspozycją dzieł w przestrzeni, podobnie jak Reinkarnacją zawieszonych na „obcej” konstrukcji (Reinkarnacja zawieszona na festiwalowej drodze, Ogród na zamówienie zawieszony na istniejącym drzewie, przy drodze i bramie w ogrodzeniu Arboretum)).

### **17. Malarstwo w przestrzeni**

#### I. Narracja

Tematem wybranym przez autorów jest prezentacja dzieła w przestrzeni ogrodu. Tytuł jest hasłem, które tłumaczy intencje autora. Opis nie został zaprezentowany.

#### II. Konstrukcja

Ta warstwa nie jest wykorzystana.

#### III. Elementy ozdobne

Elementem roślinnym jest drzewo, o ogrodowej formie nie określa ono wartości estetycznych, nie budzi wyobraźni. Rozpięto na nim elementy nieroślinne. Woda nie jest zastosowana.

#### IV. Elementy użytkowe

Ta warstwa nie jest wykorzystana.

Narracja jest oparta na elementach dekoracyjnych. Jest ekspozycją elementu ozdobnego zawieszonego na konstrukcji drzewa jak w Hydrosferze. Tutaj jednak jest to tylko ten jeden element nie ogród.

### **Wyniki**

Narracja obecna jest w każdym prezentowanym na festiwalu ogrodzie. Temat tytuł i opis mieszczą się w warstwie dzieła ogród, którą nazwałam narracją – opowieścią o ogrodzie. Analizując narrację stwierdziłam, że dzieła budują jeszcze trzy warstwy: konstrukcja, elementy dekoracyjne i elementy użytkowe roślinne i nieroślinne i woda<sup>27</sup>.

Elementy wszystkich warstw mają formę, określoną funkcję i znaczenie.

---

<sup>27</sup> Badania do mojej pracy doktorskiej pod roboczym tytułem „Elementy ogrodu. Ich forma, funkcja i znaczenie”.

Wśród prezentowanych ogrodów II festiwalu ogrodów w Bolestraszcach wyodrębniają się trzy obierane przez autorów tematy:

1. Ogród refleksji;
2. Ogród tradycji;
3. Ogród miejscem prezentacji dzieła.

Tytuł ogrodu nadany mu przez autora służy wy tłumaczeniu widzowi intencji twórcy. Niekiedy jest on wyrazem tożsamości dzieła, atrybucją, niekiedy jego znaczenie to odniesienie do prezentowanej idei. Intencje wraz z ideą i wyjaśnieniem zastosowania elementów kompozycji ogrodowej podane są w krótkim opisie ogrodu. Niekiedy opis zawiera jedynie wy tłumaczenie idei. Narracja jest warstwą stanowiącą podstawę do interpretacji dzieła.

Na konstrukcji zawieszane są elementy dekoracyjne ogrodu. Większość ogrodów korzysta z ogrodzenia z żywej wikliny, wyodrębniającego ogród z całości, tworzącego granice. Niekiedy autorzy decydują się na tworzenie dodatkowego ogrodzenia, które przekazuje znaczenia. Droga, budowana do chodzenia, stanowi rdzeń ogrodu, strukturalizuje go. Jest elementem wprowadzającym podziały w ogrodzie. Centrum jest budowlą, w której może przebywać człowiek. Niekiedy jest to symbol, ekwiwalent.

Elementy dekoracyjne wykorzystywane są we wszystkich ogrodach. Wykorzystywane są wszystkie elementy tej warstwy, roślinne, nieroślinne i woda. Niekiedy są to symbole, inskrypcje.

Elementy użytkowe nie są wykorzystywane we wszystkich ogrodach. Elementy użytkowe roślinne występują w ogrodach, których tematem jest tradycja. Elementy użytkowe nieroślinne to odrealnione przedmioty określające zjawiska kulturowe. W warstwie użytkowej ani razu nie została zastosowana woda.

## **Wnioski**

Prezentowane dzieła określam jako: ogrody pełne, niepełne i instalacje. Ogrody pełne wykorzystują większość elementów z karty znaczeń. Ogrody niepełne wykorzystują elementy nie każdej warstwy. Instalacje wykorzystują jedynie elementy warstwy dekoracyjnej. Nie korzystają z konstrukcji i warstwy użytkowej. Ogród pełny jest formą sztuki, która wykorzystuje wszystkie lub większość elementów opisanych w karcie znaczeń. W II edycji festiwalu ogrodów w Bolestraszcach zaprezentowano sześć ogrodów pełnych, pięć ogrodów niepełnych i sześć instalacji. Ogrody festiwalowe to dzieła przekazujące treści. Karta znaczeń jest instrumentem, który pozwala interpretować ogrody festiwalowe. Narracja jest warstwą zawsze wykorzystywaną przez twórców. Tytuł jest uszczegółowieniem, rozszerzeniem tematu. Prezentowane festiwalowe ogrody mieszczą się w trzech tematach: tradycji, refleksji i prezentacji dzieł. Konstrukcja niesie elementy ozdobne. Ogrody bez konstrukcji (innej niż gotowe ogrodzenie zbudowane przez organizatora festiwalu) istnieją jako miejsca prezentacji dzieł. Drzewa w ogrodach są elementem konstrukcji. Warstwa elementów dekoracyjnych wykorzystywana jest w każdym ogrodzie, prezentuje zjawiska w naturze i kulturze. Elementy dekoracyjne występują w formie artefaktu lub inskrypcji. Obie formy mają tę samą funkcję i znaczenie. Element

dekoracyjny wody, zastosowany jako symbol jest nieroślinnym elementem dekoracyjnym.

Elementy użytkowe roślinne wykorzystane są w ogrodach, których tematem jest tradycja. Elementy użytkowe nieroślinne są przez twórców odrealniane. Akcentują temat, zwracają uwagę na tytuł.

Zmiana formy nie zmienia funkcji i znaczenia elementu w obrębie jednej warstwy ogrodu.

### **Literatura**

Herman K. 2011: Ogrody tymczasowe w przestrzeniach kolektywnych. Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu.

II festiwal ogrodów Bolestraszyce 2012. Katalog . red: Rylke J.

[www.domain-chaumont.fr](http://www.domain-chaumont.fr).

## **Sztuka współczesna wprowadzona na obszar Pragi Północ jako sposób wzmocnienia tożsamości użytkownika z przestrzenią publiczną**

Contemporary art introduced on the area of Praga Północ as a way to strengthen identity of occupant with public space

### **Streszczenie**

Przestrzeń publiczna ma za zadanie pełnić wielorakie funkcje: komunikacyjne, biologiczne, techniczne, edukacyjne oraz rekreacyjne. Jednakże przede wszystkim jest przestrzenią użytkową o charakterze społecznym utworzoną w celu zaspokojenia podstawowych potrzeb użytkowników. W połączeniu z wielopłaszczyznowym pojmowaniem sztuki współczesnej pozwala na utworzenie nowych terenów miejskich, które mają na celu zorientować oraz zidentyfikować dane obszary, a także wpłynąć na ich percepcję i charakter miejsca.

**Słowa kluczowe:** przestrzeń publiczna, tożsamość miejsca, sztuka ulicy, wzornictwo.

### **Summary**

The public space is designed to provide multiple functions: communication, biological, technical, educational, and recreational activities. However, above all, it is an area of usable utility created in order to meet basic needs. In conjunction with the multi-dimensional understanding of contemporary art allows for the creation of new urban areas, which are designed to direct and identify the areas, as well as influence on their perception and character of the place.

**Key words:** public space, identity of place, street art, design.

### **Charakterystyka Pragi**

Praga szczyci się tym, że jest jedną z najstarszych dzielnic Warszawy, ponadto najmniej zniszczoną podczas II wojny Światowej. Jej nazwa wywodzi się od słowa „prażenie”, które oznacza wypalanie puszczy pod zasiew. Dzielnica Praga Północ zlokalizowana jest w prawobrzeżnej części Warszawy, zajmuje powierzchnię 11,4 km<sup>2</sup> i liczy 75000 mieszkańców. Jej granice to od strony: Żoliborza i Śródmieścia - Wisła, Pragi Południe - most Średnicowy, Białołęki Trasa - Toruńska oraz Targówka – linia kolejowa Warszawa-Gdańsk.

Pragę Północ można podzielić na cztery części: Pelcowiznę, Nową Pragę, Starą Pragę i Szmulowiznę. (Ryc. 1.) Za centrum dzielnicy powszechnie uznaje się Starą Pragę, gdzie znajdują się liczne zabytki między innymi: kościół MB Loretańskiej, katedra św. Floriana, cerkiew św. Marii Magdaleny, a także obiekty powiązane z historią Żydów zamieszkujących ten obszar. Również ta część Pragi Północ może się pochwalić architekturą z XX wieku oraz okresu między-

wojennego, która ostała się do tej pory niemal niezniszczona działaniami wojennymi i upływem lat. Mimo tego, na terenie dzielnicy prowadzone są aktywne działania rewitalizacji starych kamienic, by całkowicie przywrócić temu miejscu dawną świetność i sławę.



Ryc. 1. Podział dzielnicy Praga Północ. Opracowanie własne.

Za dawne centrum dzielnicy uznawano Nową Pragę ze względu na umiejscowienie na jej obszarze praskiego ratusza. Obecnie, na tym obszarze, pozostała jedynie namiastka historycznej zabudowy ograniczona ul. 11 listopada, Al. Solidarności oraz torami kolejowymi Olszynki Grochowskiej. Znajdują się tutaj również największe tereny zieleni w całej dzielnicy tj. Ogród Zoologiczny wraz z Parkiem Praskim. Z kolei, sąsiadująca ze Starą Pragą - Szmulowizna swoją nazwę zawdzięcza żydowskiemu kupcowi Szmulowi Zbytkowerowi i za jej główną ulicę można uznać Radzymińską. Na początku XIX wieku ta część Pragi uzyskała złą renomę, gdyż ze względu na brak jurysdykcji miejskiej na tym obszarze ukrywali się różnego rodzaju przestępcy. Sytuacja pozostawała niezmienna do połowy XX wieku i zrodziła w tym okresie wiele legend na temat lokalnych rzezimieszków. Czwartą częścią dzielnicy jest Pelcowizna. Jej nazwa wywodzi się od nazwiska Pelca, który na początku XIX wieku założył tutaj osadę. Na jej terytorium zlokalizowana jest FSO na Żeraniu, gdzie były

produkowane od 1951 roku pierwsze polskie samochody: Warszawy oraz Syreny.

Współcześnie Praga Północ charakteryzowana jest, jako dzielnica artystyczna, pełna sprzeczności, pozwalająca zauważyć przenikające się elementy architektury przedwojennej oraz nowoczesnej, kultury niskiej i wysokiej oraz jak ona wnika w przestrzeń prywatną mieszkańców. Co więcej, na Pradze każdy paradoks znajdzie swoje miejsce i jest nieodzowny w przypadku tworzenia charakteru tego miejsca.

### **Charakterystyka historyczna**

Jej historia sięga X-XI wieku i jest uznawana wraz z dzisiejszą dzielnicą Bródno za najstarsze przykłady osadnictwa na terenie Warszawy. Co więcej, pierwsze informacje na temat Pragi pojawiły się w 1432 roku, kiedy Warszawa jako miasto zaczynała nabierać na znaczeniu pod względami komunikacyjnymi i politycznymi. Związane to było z budową pierwszego mostu, będącego łącznikiem prawobrzeżnej i lewobrzeżnej Warszawy, ufundowanego przez Zygmunta Augusta i Annę Jagiellonkę. Od tego momentu, Praga brała czynny udział w polityce kraju jako, że w 1573 roku nastąpiła pierwsza wolna elekcja króla Polski na polach wsi Kamion. W późniejszych latach Praga zmieniała swoich właścicieli, poczynając od hetmana Jana Zamoyskiego po biskupa Marcina Białobrzeskiego, pozostając w posiadaniu biskupów do XVIII wieku. W 1591 roku powstał „Skaryszew” jako kolejna osada na prawym brzegu Wisły, który otrzymała prawa miejskie w 1641 roku. Sama Praga otrzymała wyżej wymienione prawa dopiero 10 lutego 1648 roku z rąk Władysława IV. Ustalono wówczas herb i możliwość organizowania targów handlowych cztery razy w roku. Następne wydarzenia wpłynęły negatywnie na wygląd Pragi ze względu na dużą ilość wojen prowadzonych na jej terenach w XVII i XVIII wieku, w szczególności podczas wojen: polsko – szwedzkiej w 1656 roku oraz północnej w latach (1700- 1721). Po tym okresie nastąpiło odrodzenie Pragi pod względem handlowym i architektonicznym. Ponadto, w 1791 roku przyłączono do Warszawy trzy sąsiadujące ze sobą miasteczka tj. Kamion, Skaryszew i Pragę, otoczono je Okopami Lubomirskiego i nadano im wspólną nazwę - Praga. W 1794 roku Pragę dotknęły następstwa Insurekcji Kościuszkowskiej: rzeź ludności oraz doszczętne zniszczenia zabudowań. Kolejne wydarzenie z historii Pragi ma miejsce podczas funkcjonowania Księstwa Warszawskiego, podczas którego na skutek budowy fortyfikacji napoleońskich rozebrano znaczną część Pragi z wyjątkiem Kaplicy Loretańskiej. Losy zniszczonej Pragi odmieniło powstanie kolei Terespolskiej w 1867 r. i Petersburskiej w 1862 r. oraz budowa mostu Kierbedzia funkcjonującego w latach 1859 – 1864. Co więcej, dzięki temu wytyczano nowe ulice, wprowadzono pierwsze wodociągi, wybudowano nowe domostwa i nowe osady: Nowa Praga, Kamionek oraz Szmulowiznę, które 1891 roku również przyłączono do Warszawy. Na początku XX wieku

Praga cieszyła się ogromnym rozkwitem. Stale wzrastała ilość mieszkańców, w dużej mierze była to ludność niezamożna oraz pochodzenia żydowskiego. Od tego momentu Praga pełniła dużą rolę jako zaplecze wojen gdzie formowano jednostki ochotnicze i gromadzono zaopatrzenie, w szczególności podczas wojny polsko-bolszewickiej.

Apogeum rozwoju Pragi był okres II Rzeczypospolitej, kiedy to powstał Ogród Zoologiczny, zajezdnia tramwajowa przy ul. Kawęczyńskiej, fabryka czekolady „Wedla” oraz kolejowa linia średnicowa. W tym okresie – 1928 r. miał miejsce także nowy podział administracyjny, w którym Praga została rozdzielona na Pragę Północ i Pragę Południe. Podczas II Wojny Światowej Praga miała ogromny łut szczęścia, ponieważ została zniszczona tylko w 25%. W tym okresie, na jej terenie prowadzono nieliczne walki, była wykorzystywana przez władze stołeczne i Polski Ludowej jako schron przed wrogiem oraz miejsce więzienia i torturowania nieprzyjaciół. Jednak w głównej mierze, toczyło się tutaj życie kulturalne, społeczne i polityczne, które dawało ludziom w tym trudnym okresie radość i nadzieję na lepsze jutro.

### **Wyniki analiz**

Przeprowadzone analizy i badania mają na celu utworzenie szkieletu wytycznych, na którym zostanie oparty wybór miejsc na terenie dzielnicy Praga Północ, w który wpisano elementy sztuki i wzornictwa uwypuklające charakter tych miejsc. Na podstawie badań źródeł pośrednich przeanalizowany zostanie rozwój historyczny Pragi Północ na przestrzeni lat, nastąpi wyznaczenie punktów charakterystycznych dla tego obszaru wraz z miejscami wartymi podkreślenia. Z kolei, badania źródeł pośrednich umożliwią zgłębienie literatury dotyczącej psychologii i socjologii środowiska, a także zapoznanie się oraz wytyczenie zjawisk sprzyjających poczuciu tożsamości użytkownika z miejscem zamieszkania i użytkowania. Co więcej, możliwa będzie identyfikacja wrażeń towarzyszących procesom humanizacji i dehumanizacji przestrzeni. Ponadto, analiza ikonograficzna w formie porównawczej, ma na celu przeanalizowanie i zdefiniowanie zakresu street artu, jego rozwoju na świecie i Polsce. Następstwem tego badania będzie wytyczeniem modelowego przykładu sztuki ulicy wpisującego się w przestrzeń Pragi Północ, znalezieniem „znaku charakterystycznego” łączącego wyznaczone miejsca. Oprócz tego, badania przyczynią się do odnalezienia obecnych tendencji panujących we wzornictwie miejskim wykorzystywanych przy tworzeniu street artu.

Opierając się o inwentaryzację terenu zostaną sformułowane wnioski o życiu społecznym mieszkańców Pragi Północ, sposobie i miejscu spędzania wolnego czasu oraz stanie zachowania dzielnicy. Badania społeczne w formie wywiadów i ankiet pozwolą scharakteryzować profil użytkowników poprzez analizę użytkowników, a także zdefiniować, co jest dla nich istotne w przestrzeni

publicznej i jak wyobrażają sobie jej zagospodarowanie, czy znają pojęcie sztuki ulicy i jak się do niego odnoszą. Analiza funkcjonalno - przestrzenna umożliwi określenie pełnionych funkcji wybranych miejsc w przestrzeni Pragi Północ oraz wytyczenie powiązań przestrzennych występujących na terenie dzielnicy. Analiza wartości przestrzennych za pomocą wartości symbolicznych: społecznych, sakralnych, architektonicznych i historycznych ma na celu wyznaczenie miejsc, pełniących domniemane funkcje.

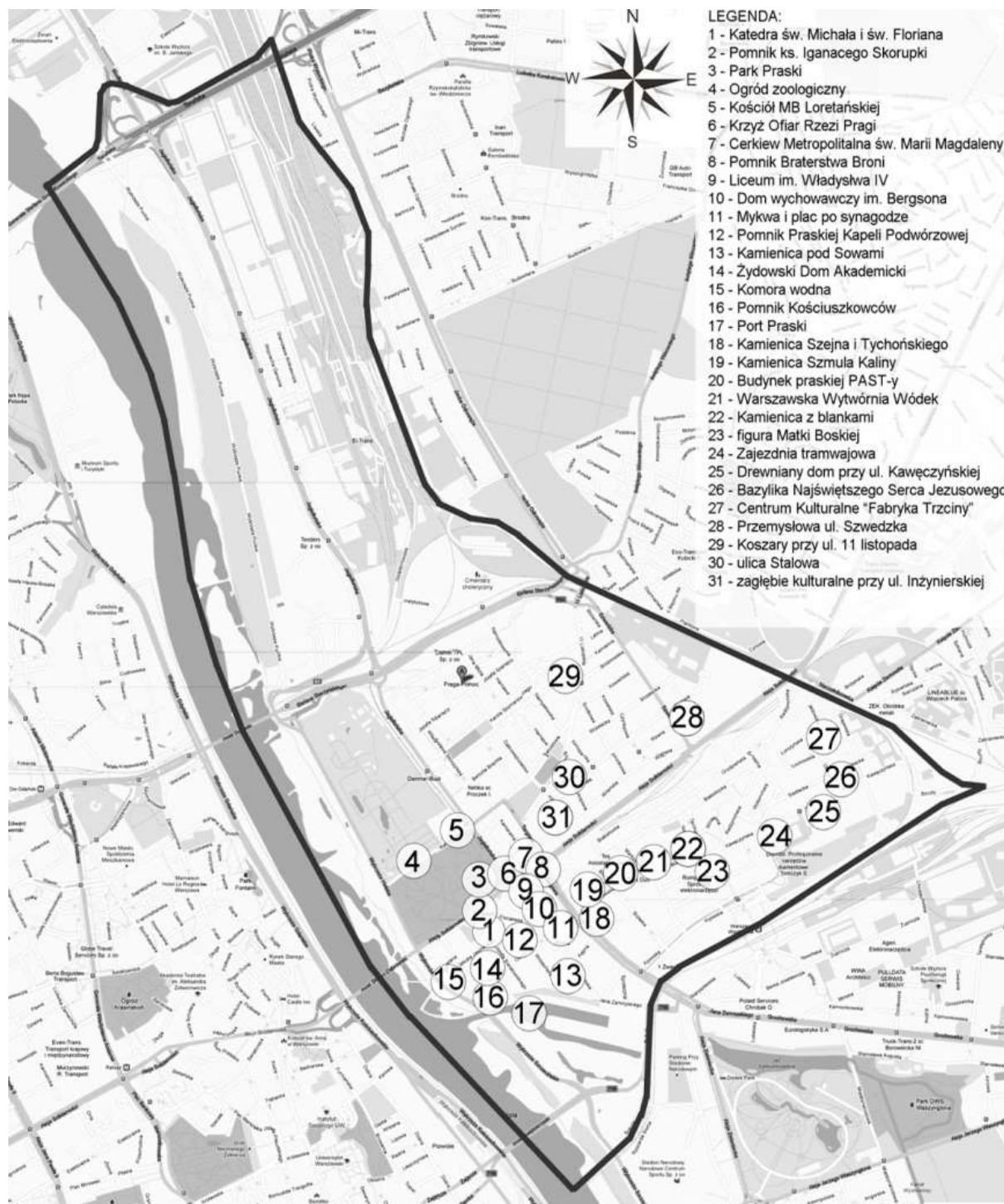
### **Wytyczne projektowe i koncepcja**

Szereg przeprowadzonych analiz, obszerny przegląd literatury na temat sztuki ulicy, wzornictwa, charakterystyki dzielnicy, socjologii i psychologii środowiska oraz wizje lokalne pozwolą na sformułowanie wytycznych projektowych, które dopuszczają zaaranżowanie przestrzeni publicznej w koncepcji sztuki ulicy poprzez:

- podkreślenie historii Pragi Północ,
- wzmocnienie tożsamości użytkownika z danym miejscem poprzez dostosowanie zagospodarowania danego miejsca do charakteru i wartości przestrzeni: historycznej, symbolicznej, religijnej czy społecznej,
- wzmocnienie indywidualnego, artystycznego charakteru Pragi,
- utworzenie publicznej przestrzeni o charakterze artystycznym, umożliwiającym obcowanie ze sztuką,
- ujednolicenie charakteru dzielnicy Praga Północ poprzez projekt „znaku charakterystycznego” zamieszczonego w każdym wyznaczonym obszarze, spajającego obecnie funkcjonujące cztery części dzielnicy tj. Szmulowiznę, Starą Pragę, Nową Pragę i Pelcowiznę,
- wprowadzenie nowoczesnych elementów architektonicznych do przestrzeni publicznej dzielnicy, które uporządkują tę sferę i nadadzą jej ład przestrzenny,
- ożywienie przestrzeni miejskiej, zainteresowanie użytkownika wprowadzonym akcentem,
- poprawienie estetyki miejskiej,
- wprowadzenie miejsc umożliwiających debatę publiczną użytkownika z władzą lub wyrażenie opinii na nurtujący temat poprzez sztukę ulicy,
- wprowadzenie elementów iluminacji świetlnej jako elementu wyposażenia, łączącego Pragę Północ,
- zastosowanie roślin niskich, przystosowanych do warunków miejskich, głównie w donicach przestawnych.

Rezultatem przeprowadzonych badań jest wyznaczenie miejsc na Pradze Północ, w których sztuka ulicy połączona ze wzornictwem oraz architekturą krajobrazu mogłaby funkcjonować z korzyścią dla tych obszarów, tworząc miejsca wartościowe, sprzyjające zarówno różnym aktywnościom jak i pole-

mice społecznej. Wyznaczone przestrzenie zostały podzielone na cztery typy ze względu na ich znaczenie: sakralne, społeczne, historyczne i architektoniczne.



Ryc. 2. Lokalizacja miejsc na terenie Pragi Północ, które zostaną podkreślone sztuką ulicy. Opracowania własne.

Do pierwszej grupy należą: Katedra św. Michała i św. Floriana, Mykwa i plac po synagodze, Cerkiew św. Marii Magdaleny, Kościół MB Loretańskiej, figura Matki Boskiej, Bazylika Najświętszego Serca Jezusowego. Do kręgu zabytków

społecznych zaklasyfikowano: pomnik kapeli praskiej, Park Praski, ogród zoologiczny, Warszawską Wytwórnę Wódek, Fabrykę Trzciny, Port Praski, zagłębienie artystyczne przy ul. Inżynierskiej 3 oraz ul. Stalową. Z kolei, jako pomniki historyczne uznano: pomnik ks. Ignacego Skorupki, Liceum im. Władysława IV, Pomnik Braterstwa Broni, Krzyż Rzezi Pragi, budynek praskiej PAST-y, dawną zajezdnię tramwajową, Pomnik Kościuszkowców, przemysłową część ul. Szwedzkiej wraz z Koszarami. Do pereł architektonicznych przypisano: kamienice pod Sowami, dom wychowawczy im. Bergsona, kamienicę Szejna i Tychońskiego, kamienicę Szmula Kaliny, kamienicę z blankami, drewniany dom przy ul. Kawęczyńskiej, komorę wodną oraz żydowski dom akademicki. (Ryc. 2.) Elementem spajającym wyżej wymienione miejsca jest detal w postaci piktoqramu, przedstawiającego uproszczony herb Pragi Północ. Jest on niemal niewidoczny, ale wymowny. Jego zadaniem jest informowanie, że dane miejsce zostało wyznaczone z jakiegoś ważnego powodu i wraz z resztą tworzy spójną całość. Ma on za zadanie wpisać się w przestrzeń, a nie przytłaczać ją. Każdy wyznaczony punkt projektu jest podkreślony iluminacją świetlną o barwie białej w postaci lamp przede wszystkim wbudowanych w nawierzchnie.

## **Wnioski**

Głównym założeniem koncepcji jest zaprojektowanie przestrzeni publicznych w konwencji nowoczesnych trendów panujących w architekturze krajobrazu, sztuce i wzornictwie. Jako inspiracje przy wyborze projektowanych miejsc wykorzystano długą i barwną historię Pragi wraz z głęboko zakorzenionymi tradycjami oraz zmienny charakter dzielnicy. Wprowadzenie elementów street artu i wzornictwa ma na celu ożywić przestrzeń, przykuć uwagę użytkownika, zmusić do refleksji, oddziaływać na zmysły, wpłynąć na identyfikację człowieka z otoczeniem oraz podkreślić nie tylko architektoniczne ale i historyczne perły, znajdujące się na tym obszarze. Nowoczesne elementy i niecodzienne rozwiązania mają na celu zwiększenie atrakcyjności Pragi Północ, skłonić do działalności artystycznej i ją propagować, wzmocnić uczucie przynależności użytkownika do obszaru przy maksymalnym wykorzystaniu tego, co obecnie proponuje nam ta przestrzeń oraz jednoczesnym nadaniu jej tożsamości. Wszelkie działania i obrane metody badawcze mają za zadanie doprowadzić do ożywienia i próby otwarcia przestrzeni publicznej Pragi na działania kulturalne przy jednoczesnym uporządkowaniu jej kompozycji.

## **Bibliografia**

Ciastek M., Rymkiewicz L.A., 1997. *Praga to też stolica bedeker praski*. Warszawa: Towarzystwo Przyjaciół Pragi.  
Elsztein, P., 2002. *Moja Praga*. Warszawa: Dom Wydawniczy Syrenka.

Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej

Pilich M., 2005. *Warszawska Praga: przewodnik*. Warszawa: Fundacja "Centrum Europy".

Rylke J., Gawryszewska B.J., 2012. *Wzornictwo ogrodowe 2012*. Warszawa: Katedra Sztuki Krajobrazu Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Sutkowska E., 2006. *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN*. Szczecin: Akademia Rolnicza w Szczecinie.

Sołtan, A., 1998. *Praga dawniej i dziś*. Warszawa: DIG.

Tuan Y.-F., 1987. *Przestrzeń i miejsce*. Warszawa: PIW

Urząd Dzielnicy Praga Północ, 2012. [online]. Dostępny w: <http://www.praga-pn.waw.pl/page/> [Dostęp: 15.01.2013]

Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, 2003. Art. 2 pkt 2. Warszawa: Kancelaria Sejmu

Walkiewicz, D., 1999. *Ulice i uliczki naszej Pragi*. Warszawa: Towarzystwo Przyjaciół Pragi.

Warszawska Praga Portal Informacyjny, 2007. [online] Dostępny w: <http://www.warszawskapra.pl/> [Dostęp 15.01.2013]

Wejchert K., 1974. *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Warszawa : Arkady.

Zachariasz A., 2007. *Nowoczesna architektura krajobrazu – parki i place*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.

## **Kreowanie nocnego wizerunku miasta**

Creating the city nightlife image

### **Streszczenie**

Artykuł porusza zagadnienia związane z nocnym krajobrazem miasta, znaczeniem sztucznego oświetlenia w przestrzeni miejskiej oraz sposobami jego kształtowania. Praca została podzielona na dwie główne części. Pierwsza miała na celu pozyskanie materiału teoretycznego, który stał się merytoryczną podstawą dla dalszych etapów. Drugą część pracy stanowiły analizy: analiza percepcyjna sekwencji widokowych, analiza wartości, analiza genius loci oraz analiza przeprowadzona metodą krzywej wrażeń Kazimierza Wejcherta. Wyniki pozwoliły na opracowanie wytycznych dla kształtowania nocnego wizerunku miasta, tak by był on jak najbardziej atrakcyjny.

**Słowa kluczowe:** nocny krajobraz miasta, przestrzeń publiczna, światło, cień, dzień, noc, sztuczne oświetlenie, Warszawa

### **Summary**

The article discusses issues related to the city nightlife image, value of artificial lighting in the urban space and the ways of its development. The work consists two major parts. The first one was to obtain theoretical information, which became a basis for the next stages. The second part of the work were the analysis: analysis of the scene sequence, the value analysis and the analysis of the genius loci and the analysis by Kazimierz Wejchert's sensation curve. The results enabled to work out the instructions to create the city nightlife image, to make it the most attractive.

**Key words:** city nightlife image, public space, light, shadow, day, night, artificial lighting , Warsaw

### **Wstęp**

Współczesne miasto buduje atrakcyjność swojego wizerunku za pomocą widoku nie tylko dziennego, ale również nocnego. Nocny krajobraz miasta to przede wszystkim gra kontrastów światła i cienia. Światło, na które składają się: oświetlenie komunikacyjne ulic, iluminacje zespołów zabudowy i oświetlenie wybranych obiektów, światła reklam i neonów oraz sklepowych witryn jak również światło wydobywające się z wnętrz budynków skupia uwagę i wydobywa wybrane elementy przestrzeni z mroku.

Sztuczne oświetlenie miasta w porze wieczornej i nocnej jest niezbędne dla możliwości orientacji w przestrzeni. Pozwala ono na odróżnienie poszczególnych ulic, ścieżek, parków i wzajemne widzenie się przez przechodniów. Zapewnia bezpieczeństwo i komfort korzystania z przestrzeni publicznych po zmroku, gdy nie ma dostępu do światła naturalnego. Ponadto, iluminacje elewacji budynków oraz oświetlenie konkretnych obiektów i zieleni wpływają na doznania estetyczne, uatrakcyjniają nocny wizerunek miasta, nadając mu walory estetyczne i wizualne.

Nocne oświetlenie miasta może przywoływać jego obraz znany z pory dziennej, bądź też całkowicie go zmieniać, prezentując tym samym zupełnie inny jego wizerunek. Za pomocą gry światła i cienia można zarówno podkreślać i eksponować wybrane elementy przestrzeni, jak również je ukrywać. Po zmroku oświetlenie może stanowić istotny element kompozycyjny w przestrzeni.

### **Teren opracowania**

Jako teren opracowania wybrano przestrzeń publiczną (place oraz ulice) na terenie dzielnicy Śródmieście w Warszawie. Były to: Plac Konstytucji, odcinek ul. Marszałkowskiej, Plac Zbawiciela, Aleja Wyzwolenia, Placu Na Rozdrożu, odcinek Alei Ujazdowskich, Aleja Róż, ul. Fryderyka Chopina oraz Plac Trzech Krzyży (Rysunek 1). Przy wyborze kierowano się aspektami związanymi z rodzajem przestrzeni publicznej, jej historią, funkcją oraz rangą w strukturze miasta.



Rys. 1 Granice terenu opracowania (źródło: maps.google.pl, opracowanie: I. Majchrzyk)

Plac Konstytucji położony jest na osi ul. Marszałkowskiej. W tym miejscu zbiegają się ulice: Koszykowa, Marszałkowska, Piękna, Śniadeckich oraz Waryńskiego. Plac powstał w 1952 r. jako centralny plac Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej (potocznie zwanej MDM). Obudowany jest wysokimi 6- i 7- piętrowymi budynkami mieszkalno – usługowymi. Na placu zbiega się łącznie 7 węzłów komunikacyjnych, które wprowadzają i wyprowadzają ruch w kierunku wschód - zachód. Na Placu Konstytucji istnieją trzy rozległe obszary niezwiązane bezpośrednio z ruchem pojazdów. Te położone w części wschodniej i zachodniej stanowią wolną przestrzeń, która okazjonalnie wykorzystywana jest do handlu oraz na potrzeby zgromadzeń publicznych. Obszar w środkowej części placu przeznaczony jest pod parking (Szwankowski, 1967). Ulica Marszałkowska jest jedną z głównych ulic Warszawy i stanowi ważną arterię komunikacyjną w kierunku północ – południe (Szwankowski, 1967). W ramach opracowania analizie poddano jedynie ok. 150 m fragment ulicy, łączący Plac Konstytucji z Placem Zbawiciela. Plac Zbawiciela leży na zbiegu ulic:

Marszałkowskiej, Mokotowskiej, Nowowiejskiej oraz Alei Wyzwolenia. Jest to plac o układzie gwiazdowym i stanowi element zabytkowej osiemnastowiecznej Osi Stanisławowskiej (Szwankowski, 1967). Aleja Wyzwolenia łączy Plac Zbawiciela z Placem Na Rozdrożu. Aleja, której zabudowę stanowią budynki mieszkalne osiedla MDM Łątwiec, również należy do Osi Stanisławowskiej. Jej oś wskazuje Zamek Ujazdowski, natomiast w kierunku zachodnim widoczna jest daleka perspektywa ul. Nowowiejskiej, zamknięta dopiero terenem Filtrów Warszawskich (Szwankowski, 1967). Plac Na Rozdrożu powstał w 1768 r. jako część Osi Stanisławowskiej. W tym miejscu zbiegają się ulice: Aleja Armii Ludowej (część Trasy Łazienkowskiej), Koszykowa, Aleja J.Ch. Szucha, Aleja Wyzwolenia oraz Aleje Ujazdowskie. Plac Na Rozdrożu jest układem dwupoziomowym. Dolnym poziomem, w tunelu pod placem biegnie Trasa Łazienkowska. Na górnym poziomie poprowadzono Al. J.Ch. Szucha oraz Aleje Ujazdowskie. Dwa poziomy łączy ze sobą system zjazdów. Całość układu wyposażona jest w podziemne przejścia dla pieszych. W części zachodniej zlokalizowany jest plac z fontanną. Plac Na Rozdrożu stanowi jeden z najważniejszych węzłów komunikacyjnych na terenie Warszawy (Szwankowski, 1967). Aleje Ujazdowskie stanowią część Traktu Królewskiego, który wraz z Wilanowem został uznany za pomnik historii. Aleje zaczynają się skrzyżowaniem z ul. Bagatela, a kończą na Placu Trzech Krzyży. Znajdują się w komunikacyjnym ciągu z ul. Nowy Świat oraz Krakowskim Przedmieściem. Obecnie jest to szeroka na całej długości aleja o dwóch pasach ruchu w obu kierunkach. Wzdłuż całej trasy wytyczona jest droga rowerowa. Na potrzeby opracowania przeanalizowano fragment alei pomiędzy Placem Na Rozdrożu a Placem Trzech Krzyży (Szwankowski, 1967). Ulica Fryderyka Chopina biegnie od Alei Ujazdowskich do ul. Mokotowskiej. Ulica ta stanowiła część osiemnastowiecznego ogrodu wypoczynkowego noszącego nazwę Doliny Szwajcarskiej. Ogród istniał do powstania warszawskiego. Ocalał jedynie jego niewielki fragment (Szwankowski, 1967). Obecnie przy ul. Chopina znajdują się ambasady: Norwegii, Węgier, Finlandii i Rumunii. Aleja Róż położona jest pomiędzy Alejami Ujazdowskimi a ul. Koszykową. Biegnie równolegle do ul. Fryderyka Chopina. Powstała w 1891 r. jako część ogrodu różanego i jako pierwsza z trzech ulic łączących Aleje Ujazdowskie z ul. Koszykową (Szwankowski, 1967). Plac Trzech Krzyży położony jest na zbiegu ulic: Mokotowskiej, Hożej, Żurawiej, Brackiej, Nowy Świat, Książęcej, Wiejskiej oraz Alei Ujazdowskich. Dominantę stanowi klasycystyczny kościół Św. Aleksandra, zlokalizowany w centralnej części placu. W jego wschodniej części znajduje się zabytkowy budynek, w którym mieści się Instytut Głuchoniemych. Na południowym krańcu placu stoi pomnik Wincenta Witosa (Szwankowski, 1967).

### **Materialy i metodyka**

Pracę rozpoczęto od pozyskania materiałów i danych. Proces ten przeprowadzono dwuetapowo. Pierwszy etap stanowiły badania kameralne źródeł bezpośrednich i pośrednich, dotyczących: nocnego krajobrazu miasta w aspektach bezpieczeństwa, walorów historycznych, zabytkowych, społecznych, estetycznych i wizualnych oraz promowania miasta, światła sztucznego i jego źródeł, znaczenia światła sztucznego w przestrzeni miejskiej,

norm dotyczących oświetlenia przestrzeni publicznych, zanieczyszczenia światłem, jak również historii i funkcji w strukturze miasta analizowanych przestrzeni tj: Placu Konstytucji, ul. Marszałkowskiej, Placu Zbawiciela, Alei Wyzwolenia, Placu Na Rozdrożu, Alei Ujazdowskich, Alei Róż, ul. Fryderyka Chopina oraz Placu Trzech Krzyży. Etap ten stanowił merytoryczne wprowadzenie dla dalszych etapów pracy. Drugi etap prac zakładał badania terenowe, które oparte zostały na wizji lokalnej i sporządzeniu dokumentacji fotograficznej. W ramach tego etapu przeprowadzono również szereg analiz, mających na celu przede wszystkim wskazanie jak kształtują się różnice w postrzeganiu tych samych przestrzeni miasta w zależności od pory, a co za tym idzie w zależności od rodzaju oświetlenia (naturalne a sztuczne). Były to następujące analizy: analiza percepcyjna sekwencji widokowych, analiza wartości, analiza genius loci oraz analiza metodą krzywej wrażeń Kazimierza Wejcherta. Analiza percepcyjna krajobrazu za pomocą sekwencji widokowych polegała na analizie sekwencji widoków, jakie tworzą się dla obserwatora w trakcie pieszego spaceru. Miała na celu dostrzeżenie szerszego kontekstu badanego krajobrazu ze wskazaniem jego wartości przestrzennych, wartości układu kompozycji urbanistycznych, harmonii i dysharmonii widokowych oraz napięć sekwencji otwarcia i zamknięcia. Na potrzeby opracowania została ona wykonana dwukrotnie: w ciągu dnia i po zmroku. Analiza oceny wartości miała na celu określenie wartości historycznych, zabytkowych, estetycznych, społecznych, krajobrazowych i użytkowych analizowanych przestrzeni miejskich. Analiza ta miała ostatecznie umożliwić wskazanie obiektów, które z uwagi na swoje walory powinny zostać wyróżnione za pomocą światła w nocnym krajobrazie miasta. Analiza krajobrazu w kategoriach genius loci miała pomóc w identyfikacji elementów urbanistycznych przestrzeni poprzez analizę: rzeczy (wnętrz i ich elementów, struktur, substancji rzeczy oraz ich skali), światła, czasu, porządku oraz charakteru i relacji do natury, by ostatecznie móc określić „ducha miejsca” (Królikowski, 2009). Analiza przeprowadzona za pomocą metody krzywej wrażeń miała na celu zilustrowanie w graficzny sposób kształtowania się napięcia wrażeń, doznań oraz napięcia emocjonalnego, wywoływanych podczas obserwacji analizowanych krajobrazów o różnych wartościach estetycznych i przestrzennych. W oparciu o zarejestrowane doznania miały powstać krzywe wrażeń, które przedstawiałyby porównanie siły oddziaływania kolejnych krajobrazów (Liwtin, Bacior, Piech, 2009). Na potrzeby opracowania również tę analizę wykonano w ciągu dnia, w świetle naturalnym oraz w nocy, przy oświetleniu sztucznym.

### **Wyniki analiz**

Badania kameralne źródeł bezpośrednich i pośrednich pozwoliły na wskazanie jakie czynniki fizyczne kształtują nocny krajobraz miasta oraz jak dużą rolę w funkcjonowaniu miasta odgrywa sztuczne światło, jakie są jego źródła, rodzaje oraz sposoby kształtowania. Wyniki badań kameralnych dały również zarys merytoryczny dotyczący aspektów oświetlania przestrzeni miejskich w ujęciu prawnym oraz ukazały kontekst historyczny, artystyczny, estetyczny i użytkowy wybranych na potrzeby opracowania warszawskich

przestrzeni publicznych. Analiza krajobrazu za pomocą sekwencji widokowych została przeprowadzona dwukrotnie – w porze dziennej (w świetle naturalnym) oraz w porze wieczornej (w świetle sztucznym). Miała ona na celu wskazanie wartości przestrzennych, wartości układu kompozycji urbanistycznych, harmonii i dysharmonii widokowych jak również napięć sekwencji otwarcia i zamknięcia przestrzeni. Ponadto przeprowadzenie analizy w różnych warunkach oświetleniowych pozwoliło ocenić jakie różnice pojawiają się w percepcji analizowanych przestrzeni. Analiza percepcyjna sekwencji widokowych pokazała przede wszystkim jak istotną rolę w układzie kompozycyjnym odgrywa nocne oświetlenie. Punkty świetlne wyznaczają bardzo wyraźne linie prowadzące, a ich powtarzalność tworzy swojego rodzaju rytm. W świetle dziennym są one niemal niewidoczne. Ponadto zwrócono uwagę na to co stanowi główną różnicę w widzeniu przestrzeni w ciągu dnia i po zmroku. Mowa tutaj o tle, które w porze dziennej stanowi jasny nieboskłon, natomiast nocą ciemne niebo. Dla obserwatora stanowi to duży kontrast. Analiza wartości pozwoliła na określenie walorów historycznych, zabytkowych, krajobrazowych i społecznych analizowanych przestrzeni. Dzięki temu możliwe było wskazanie obiektów wartych wydobywania z mroku, w celu uatrakcyjnienia nocnego obrazu miasta i podkreślenia ich roli w jego strukturze. Analiza *genius loci* pozwoliła stwierdzić, że przestrzenie publiczne, które w świetle dziennym są przede wszystkim ciągami i węzłami komunikacyjnymi, po zmroku w oświetleniu sztucznym nabierają zupełnie innego charakteru i mogą tworzyć niepowtarzalny nastrój. Analiza przeprowadzona za pomocą metody krzywej wrażeń Kazimierza Wejcherta miała na celu przedstawienie w graficzny sposób kształtowania się napięcia wrażeń, doznań oraz napięcia emocjonalnego, wywoływanych podczas obserwacji analizowanych krajobrazów o różnych wartościach estetycznych i przestrzennych. W oparciu o zarejestrowane doznania powstały krzywe wrażeń, które przedstawiają porównanie oddziaływania kolejnych krajobrazów. Należy nadmienić, że wyniki tej analizy są względne, z uwagi na subiektywność oceny (Liwtin, Bacior, Piech, 2009). Wykresy stanowią więc graficzne porównanie walorów rozpatrywanego ciągu czasoprzestrzennego w określonym kierunku poruszania się i przy założeniu skali punktu wyjściowego, który stanowi poziom odniesienia dla pojawiających się kolejno wartości estetycznych. W ocenie brano pod uwagę następujące parametry: stopień różnorodności krajobrazu, poziom dewastacji krajobrazu, a także nasycenie infrastrukturą i harmonię kompozycji wszystkich występujących elementów. Na ocenianym terenie wyznaczono 12 punktów (Rysunek 2), w których dokonano oceny wrażeń w przyjętej na potrzeby badania skali od 1 do 10 oraz czterech kategoriach atrakcyjności przestrzeni, które kształtowały się następująco:

Stopnie skali 8-9-10: – wysokiej jakości bodźce, silnie oddziałujące na zmysły,

Stopnie skali 5-6-7: – duża ilość pozytywnych wrażeń,

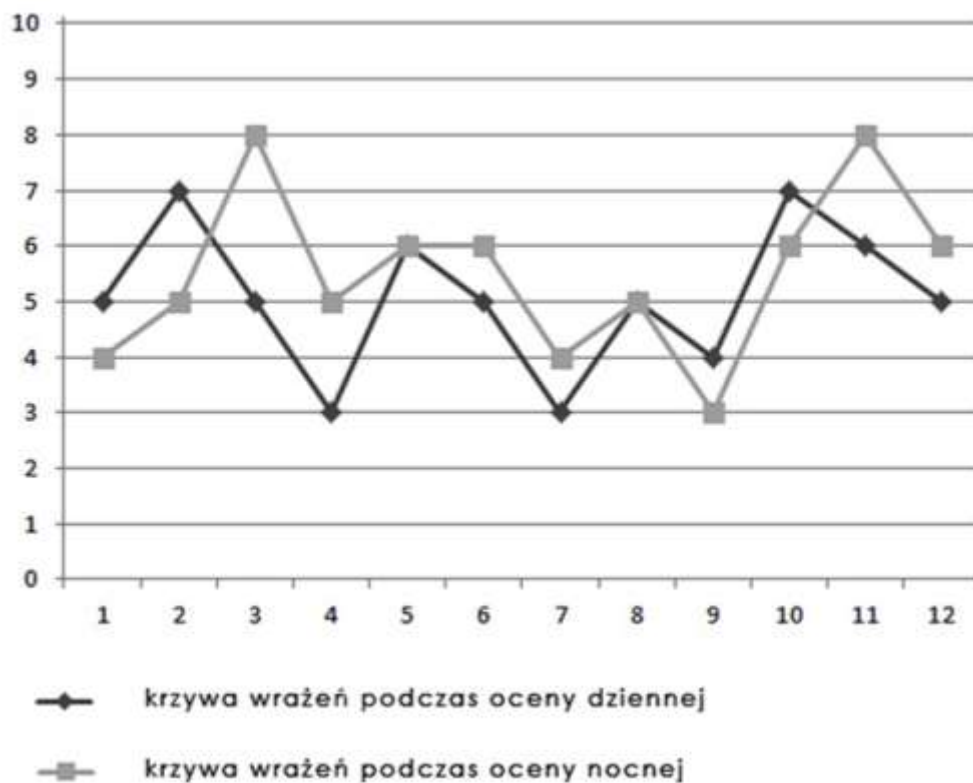
Stopnie skali 2-3-4: – niskiej jakości wrażenia zmysłowe,

Stopień skali 1: – niewielka ilość wrażeń w znikomym sposób wpływająca na percepcję.



Rys. 2 Lokalizacja punktów obserwacyjnych do analizy metodą krzywej wrażeń K. Wejcherta (źródło: maps.google.pl, opracowanie: I. Majchrzyk)

Na podstawie dokonanej oceny sporządzono wykresy krzywych wrażeń, przyjmując na osi poziomej oznaczenia punktów obserwacyjnych, a na pionowej zaś liczbę punktów z oceny wrażeń (Rysunek 3). Na potrzeby pracy badanie przeprowadzono dwukrotnie: w porze dziennej oraz w porze nocnej. Celem było porównanie doznań estetycznych, jakie wywołuje ta sama przestrzeń w zależności od jej oświetlenia. Krzywe wrażeń kształtowały się następująco:



Rys. 3 Krzywe wrażeń na podstawie analizy metodą krzywej wrażeń K. Wejcherta (opracowanie: I. Majchrzyk)

Natężenie na siebie powstałych wykresów pozwoliło na bezpośrednie pokazanie w jak różny sposób te same przestrzenie miejskie oddziałują na obserwatora w zależności od pory i oświetlenia. Badanie pozwoliło na wskazanie przestrzeni, których nocny wizerunek prezentuje się lepiej i gorzej niż dzienny. Na jego pogorszenie mają wpływ przede wszystkim dysharmonie, jakie pojawiają się w oświetleniu. Zakłócanie rytmów, nakładanie się na siebie światła o różnej temperaturze barwy, zbyt duża intensywność oraz koncentracja źródeł światła negatywnie wpływają na postrzeganie przestrzeni.

### **Podsumowanie**

Sztuczne oświetlenie odgrywa ogromną rolę w życiu człowieka, gdyż pozwala na normalne funkcjonowanie w godzinach wieczornych i nocnych, gdy brak jest dostępu do światła naturalnego. Jest też głównym czynnikiem kształtującym nocny krajobraz miasta. Suma oświetlenia komunikacyjnego, reklam, neonów, światła reflektorów pojazdów, iluminacji obiektów oraz światła pochodzące z wnętrza budynków mieszkalnych i usługowych, bezpośrednio wpływa na to, jak postrzegamy miasto nocą. Stanowi o bezpieczeństwie i komforcie korzystania z przestrzeni publicznych po zmroku. Kształtuje nastrój i nadaje wymiar estetyczny przestrzeni.

Mimo swojego ogromnego udziału w kreowaniu nocnego wizerunku miasta, oświetlenie sztuczne jest zagadnieniem analizowanym przede wszystkim pod kątem technicznym oraz ekonomicznym. Rzadko kiedy projektując oświetlenie bierze się pod uwagę czynniki związane z walorami estetycznymi, wizualnymi czy historycznymi miasta. Oczywiście jest, że bezpieczeństwo w godzinach wieczornych i nocnych jest kwestią priorytetową i to o nie powinno się przede wszystkim zadbać projektując oświetlenie. Nie można jednak zapomnieć, że sposób oświetlenia, jego rodzaj, intensywność czy barwa wpływają na to, jak użytkownicy postrzegają przestrzeń i jak się w niej czują.

### **Wytyczne**

Za pomocą sztucznego oświetlenia możliwe jest znaczące uatrakcyjnienie krajobrazu miejskiego i stworzenie jego nocnego wizerunku. By tak się stało należałoby wziąć pod uwagę następujące wytyczne:

- przystępując do projektowania oświetlenia powinno wziąć się pod uwagę nie tylko określone normatywnie względy związane z bezpieczeństwem, ale również aspekty związane układem kompozycyjnym przestrzeni, jej funkcją, historią, a także walorami artystycznymi, estetycznymi i wizualnymi,
- projektując oświetlenie przestrzeni miejskiej powinno tak operować się światłocieniem, by jak najbardziej ją uatrakcyjnić. Światło powinno eksponować walory danego miejsca, natomiast cień w miarę możliwości tuszować wszelkie wady,
- należy pamiętać, że w porze nocnej oświetlenie stanowi istotny element kompozycji przestrzennej tworząc bardzo silne linie prowadzące, rytmy punktowe, wnętrza, otwarcia i zamknięcia widokowe, które bezpośrednio wpływają na odbieranie przestrzeni przez użytkowników. Projektując oświetlenie powinno się więc unikać zakłóceń rytmów, wzajemnego

nakładania się na siebie światła o różnych temperaturach barwy, bezładu, a także nadmiernego grupowania się źródeł światła (Wejchert, 2008),

- oprawy oświetleniowe, które w porze nocnej są źródłem światła, doskonale widoczne są w ciągu dnia i mają bezpośredni wpływ na to jak prezentuje się przestrzeń miejska. Powinny więc być nie tylko funkcjonalne, ale również estetyczne i komponować się z otoczeniem,

- przestrzeń miejska powinna być oświetlona w taki sposób, by nawiązywała do swojego wizerunku znanego użytkownikom z pory dziennej, by nie zaburzyć ich poczucia orientacji w terenie,

- poza oświetleniem komunikacyjnym, które ma zapewniać użytkownikom bezpieczeństwo korzystania z przestrzeni miejskiej, oświetlane powinny być obiekty cenne ze względu na walory historyczne, wizualne, bądź artystyczne (Ratajczak, 2009),

- by zapewnić użytkownikom odpowiedni nastrój oraz komfort widzenia w porze nocnej wybierając barwę oświetlenia należy wziąć pod uwagę przeznaczenie i funkcje przestrzeni. Barwy dziennej powinno się używać w miejscach reprezentacyjnych, a także do celów ekspozycyjnych i reklamowych. Barwa chłodno – biała sprawdza się w przypadku oświetlenia ciągów ruchu pieszego, parków i osiedli. Barwa biała powinna być stosowana w miejscach przeznaczonych do rozrywki, natomiast barwa ciepło – biała w przestrzeniach wypoczynkowych (Gryniewicz),

- przystępując do iluminacji budynków lub innych obiektów należy kierować się zbiorem ogólnych, uniwersalnych zasad oświetlenia obiektów, czyli: zasadą spójności obrazu, zasadą uporządkowania obrazu iluminowanego obiektu, zasadą ukrywania opraw oświetleniowych, zasadą wzmacniania efektu okrągłości obiektu, zasadą akcentowania krawędzi ścian prostopadłych oraz zasadą wzmacniania głębi i wysokości. Zastosowanie tych zasad w fazie projektu iluminacji pozwala na uniknięcie negatywnych skutków oświetlenia, takich jak: ośnienie, penetracja światła do wnętrza iluminowanych obiektów, ekspozycja wad elewacji, efekt „mgiełki świetlnej” czy niszczenie owadów, zwabionych silnym światłem reflektorów (Żagan, 2003).

- nocny krajobraz miasta jest istotny zarówno z punktu widzenia bezpieczeństwa, jak również promowania miasta, ale należy pamiętać, że nadmiar sztucznego światła może przynosić negatywne skutki zarówno dla człowieka, jak i dla środowiska. Zbyt duża ilość takiego światła może bowiem powodować zakłócenia w cyklu dobowym organizmów oraz przyczyniać się do zjawiska zwanego zanieczyszczenia światłem (Kołomański, 2002).

## **Koncepcja**

Koncepcja kreacji nocnego wizerunku omawianego fragmentu dzielnicy Śródmieście w Warszawie zakłada podział oświetlenia na trzy warstwy:

- warstwę oświetlenia użytkowego (ulicznego),

- warstwę oświetlenia wyróżniającego,

- warstwę oświetlenia dekoracyjnego.

Warstwa oświetlenia użytkowego ma za zadanie przede wszystkim zapewniać bezpieczeństwo ruchu drogowego i pieszego w porze nocnej. Warstwa

oświetlenia wyróżniającego ma natomiast podkreślać ważne obiekty w tkance miejskiej, osie i harmonie kompozycyjne. Warstwę oświetlenia dekoracyjnego to przede wszystkim iluminacja wybranych obiektów o walorach historycznych, artystycznych i estetycznych. Stanowi ona bezpośrednie dopełnienie warstwy wyróżniającej. Kombinacja tych trzech warstw ma wspólnie tworzyć nocny wizerunek miasta. Place znajdujące się w granicach terenu opracowania: Plac Konstytucji, Plac Zbawiciela, Plac Na Rozdrożu oraz Plac Trzech Krzyży powinny być oświetlone za pomocą światła o większej luminancji (20-40 lx), by wyróżniać się na tle sieci oświetlenia ulicznego. Najlepszym rozwiązaniem byłoby zastosowanie tzw. „dywanów świetlnych” oraz „wysp światła”. Ponadto koncepcja przewiduje podkreślenie przebiegu Traktu Królewskiego (Plac Trzech Krzyży, Aleje Ujazdowskie, Plac Na Rozdrożu) oraz Osi Stanisławowskiej (Plac Zbawiciela, Aleja Wyzwolenia, Plac Na Rozdrożu) za pomocą oświetlenia o innej temperaturze barwowej oraz znaków świetlnych, które będą pełnić funkcję zarówno informacyjną, jak również dekoracyjną. Koncepcja przewiduje również zastosowanie opraw oświetleniowych utrzymanych w podobnym stylu, niezależnie od pełnionych funkcji oświetleniowych. Powinny być one nie tylko funkcjonalne, ale również stanowić estetyczny i ciekawy element małej architektury w porze dziennej.



Rys. 3 Warstwy oświetlenia składające się na nocy krajobraz fragmentu dzielnicy Śródmieście w Warszawie (opracowanie: I. Majchrzyk)

## Wnioski

Oświetlenie w porze nocnej ma zadanie przede wszystkim zapewniać bezpieczeństwo ruchu drogowego i pieszego. Nie można jednak zapomnieć, że za pomocą odpowiednio kształtowanego natężenia, temperatury barwowej, luminancji i formy światła oraz przy znajomości walorów historycznych, artystycznych i estetycznych struktury miasta można wykreować jego uporządkowany, estetyczny i wyjątkowy nocny wizerunek.

## Literatura

- Gawryszewska B., Królikowski J., 2009, *Społeczno – kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią. Wybór tekstów*, Warszawa
- Gryncewicz J., *Barwa światła* [online], [dostęp: 15.01.2013 r.], dostępny w Internecie: [http://www.zdroweoswietlenie.pl/index2.php?go=barwa\\_swiatla](http://www.zdroweoswietlenie.pl/index2.php?go=barwa_swiatla)
- Kołomański S., 2002, *Ciemna strona nocy*, W: *Przegląd Komunalny Numer 1/2002 (244)* [online], [dostęp: 15.01.2013 r.], dostępny w Internecie: <http://e-czytelnia.abrys.pl/index.php?mod=tekst&id=14039>
- Litwin U., Baciór S., Piech I., 2009, *Metodyka oceny i waloryzacji krajobrazu* [online], [dostęp: 15.01.2013 r.], dostępny w Internecie: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6991/1/9.PDF>
- Ratajczak J., 2009, *Oświetlenie iluminacyjne obiektów architektonicznych*, Poznań
- Szwankowski E., 1963, *Ulice i place Warszawy*, Warszawa
- Wejchert K., 2008, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa
- Żagan W., 2003, *Iluminacja obiektów*, Warszawa

**Magdalena Sondka**, Sztuka ogrodu i krajobrazu, SGGW w Warszawie

## **Współczesne kierunki ożywiania przestrzeni śródmiejskich.**

Current trends in the revitalization of city center.

### **Streszczenie**

Niniejszy artykuł ma za zadanie w prosty sposób nakreślić problem obumierania śródmieść wielkomiejskich, a także przedstawić dotychczasowe sposoby przeprowadzania rewitalizacji i prób ich ożywienia. Przegląd poniższych przykładów ma za zadanie wskazać obecny kierunek odnowy przestrzeni śródmiejskich.

**Słowa kluczowe:** Przestrzeń publiczna, rewitalizacja, ulica, sztuka publiczna, tożsamość przestrzenna

### **Summary**

This article is designed to easily draw the urban centers of the withering away of the problem, and present current methods for revitalization and attempts to revive such space. Review the following examples is to indicate the direction of revitalization.

**Key words:** Public space, revitalization, street, public art, space identity.

### **Wstęp**

Przestrzeń centralna w strukturze miasta jest niewątpliwie jego sercem, miejscem, które napędza życie społeczne, decyduje o jego odbiorze, ma funkcje reprezentacyjne, stymuluje kontakty społeczne, kształtuje poczucie estetyki, ma mobilizować do działania (Wantuch-Malta, 2009), jest miejscem manifestu tożsamości całego miasta. W dzisiejszych czasach zaobserwować można w mieście proces degradacji śródmieść, które ze względu na różnorodne procesy zostają wyłączone z funkcjonowania społeczno-gospodarczego, zamierają.

### **Cel pracy**

Artykuł ma na celu przegląd literatury z zagadnienia roli i rewitalizacji śródmieść oraz przedstawia przykłady działań odnawiających przestrzeń centrów miast, które miały miejsce w ostatnich latach, a także odniesienie ich do kontekstu tożsamości miejsca.

### **Materiały i metody**

Przy doborze przykładów kierowano się trzema aspektami:

- współczesnością przeprowadzanych rewitalizacji – wszystkie przytoczone realizacje zostały zrealizowane w ostatnich 15 latach,
- lokalizacją – niektóre w przykładów położone są w najbliższym sąsiedztwie terenu opracowywanego w pracy magisterskiej (centrum Łodzi)
- charakterem - nawiązującym do charakteru miasta Łodzi.

Na podstawie przykładów podjęto próbę sformułowania ogólnych kierunków współczesnej rewitalizacji.

### **Przemiany funkcjonowania przestrzeni śródmiejskich**

Centrum miasta istniało od zawsze, była to przestrzeń reprezentacyjna, na której odbywały się najważniejsze wydarzenia z życia społeczeństwa. Miejsce to stanowiła w starożytności agora, późniejszy rynek, czy główna ulica miasta. To miejsce, gdzie zlokalizowane były najważniejsze instytucje, takie jak ratusz, zamek, świątynia, gdzie kwitło życie społeczne, gospodarcze i polityczne. Kolejne części miasta powstawały zazwyczaj jako warstwy wokół centrum (Djukic, 2008). Druga połowa XX wieku to czas znacznej degradacji śródmieść. Nasilenie się ruchu kołowego na ulicach i placach głównych spowodowało zminimalizowanie ruchu pieszego i, co za tym idzie, rekreacyjnego funkcjonowania przestrzeni. Dodatkowo, masowe powstawanie zamkniętych centrów handlowych zapoczątkowane w latach 70. i trwające do dziś, spowodowało upadek śródmiejskiej ulicy handlowej. Kolejnym czynnikiem, przemysłowym dezorientacji śródmieść jest upadek przemysłu. Dotyczy to w szczególności takich miast jak Łódź, gdzie tereny fabryk, mieszkania pracowników zajmowały większość terenów śródmieścia. Brak natychmiastowej adaptacji zabudowy był przyczyną jej absolutnej ruiny. Innym procesem zachodzącym obecnie na szeroką skalę w wielu miastach jest fakt zajmowania terenów centrum przez wielkie korporacje, co prowadzi do przekształcania centrum w dzielnicę biurową, bądź też budowanie położonych poza obszarem centrum skonstruowanych z wieżowców miasteczek biznesowych (Jatowiecki, 2007). Ponadto, obserwuje się obecnie fakt opuszczania śródmieść jako środowiska mieszkalnego, na rzecz peryferyjnie położonych luksusowych domów jednorodzinnych bądź osiedli zamkniętych. Jest to spowodowane głównie brakiem poczucia bezpieczeństwa w centrach miast oraz dużym wskaźnikiem hałasu. Mamy zatem obecnie do czynienia z procesem tworzenia się licznych subcentrów, miejskich, lokalizowanych coraz częściej nie w geometrycznym środku miasta, ale na jego obrzeżach. W wyniku powyżej opisanych procesów śródmieścia tracą swoją centrotwórczą rolę, zaczynają powoli obumierać, przemieniając się w przestrzeń utraconą lub przestrzeń pustą (Bauman, 2006).

### **Procesy urbanizacji a tożsamość przestrzenna miasta**

Kształtowanie się krajobrazu miasta jest odzwierciedleniem procesów zachodzących w społeczeństwie i na świecie. Nieustannie poszerzający się procesy globalizacji mają swoje odzwierciedlenie w przestrzeni. Charakterystyczną cechą ostatnich lat jest pewnego rodzaju unifikacja architektury i tkanki miejskiej. Dotyczy to zwłaszcza europejskich metropolii. Przyczynia się do tego obecny nurt budowania wieżowców, swoistych „miast w mieście”. Dodatkowo, o ich wyglądzie decydują międzynarodowe korporacje, wymagające, by wszystkie ich budynki na świecie były takie same w formie i detalu, łatwo rozpoznawalne. Przestrzeń staje się tak podobna, że użytkownik nie jest w stanie określić w której z metropolii właśnie się znajduje. Taka sytuacja stanowi ogromne zagrożenie dla tożsamości kulturowej i przestrzennej. Jednolitość zabija bowiem rozwój indywidualności, a także wszelką różnorodność stylu życia (Alexander, 1977), a krajobraz staje się po prostu nudny. W związku z powyższym, odnowa przestrzeni śródmiejskich powinna zapobiegać ujednoliceniu

świata, które pogłębia kryzys tożsamości jednostki. Każde działanie projektowe powinno zatem nawiązywać do historii miejsca, podkreślać pochodzenie kulturowe mieszkańców. Tożsamość powinna być wyrażona w każdym możliwym elemencie: od całego układu urbanistycznego po wykorzystane materiały czy detale.

### **Przykłady działań odnawiających przestrzeń**

W ostatnich latach podejmuje się coraz częściej różnorodne działania prowadzące do ożywienia przestrzeni, na różnym szczeblu. Często są to prywatne inicjatywy danej grupy społecznej, np. artystów, mieszkańców dzielnicy, czy walczącej z danym problemem organizacji pozarządowej. Coraz częściej jednak procesy rewitalizacji są regulowane prawnie i podejmowane przez władze miasta. Podejmowane projekty często mają różnorodny charakter i kierunek zmian. Poniżej przedstawiono niektóre z nich.

#### **- Adaptacja terenów przemysłowych**

Coraz częściej pojawiającym się kierunkiem rewitalizacji, zwłaszcza w Polsce, jest przekształcenie terenu na cele komercyjno-handlowe. Dotyczy to głównie terenów związanych z przemysłem, takich jak nieczynne fabryki, elektrownie, stare dworce kolejowe. Przykładem takiego działania jest kompleks handlowo-rozrywkowy Manufaktura w Łodzi. Położony w centrum kompleks powstał pod koniec XIX wieku jako duży teren fabryczny przemysłu włókienniczego połączony z zabudową mieszkaniową dla pracowników, a także pałacem właściciela - Izraela Poznańskiego. Po upadku przemysłu, fabryka zaczęła popadać ruinę. W latach 1999-2006 podjęto decyzję o rewitalizacji tego terenu. Zaproponowano adaptację na cele komercyjno-rozrywkowe. Autorem projektu był Jean Marc Pivót. Wykonaniem zajęły się firmy architektoniczne Sud Architects i Virgile&Stone (Wyrzykowska, 2008). Żeby dobrze zrozumieć tożsamość tego miejsca, zamieszkali oni na pewien czas w Łodzi. Przestrzeń wyłączona całkowicie z funkcjonowania przeobraziła się w jeden z największych w Europie centrów handlowych. Dawne obiekty fabryczne zmieniły się w galerie sztuki, kina, muzea, sklepy, mieści się tam także hotel Andels. Autorom rewitalizacji udało się zachować fabryczny charakter przestrzeni: elewacje i kompozycję budynków pozostawiono w niezmienionym stanie, zostały odrestaurowane, zmieniono natomiast całkowicie układ wnętrz. Ponadto, do odbudowania elementów wykorzystano te same materiały, z których zbudowana była fabryka. Cegły z których wykonana jest brama wejściowa pochodzą z odzysku po dawnych murach obiektu. Detal architektoniczny także nawiązuje do epoki. Jedynym zbudowanym od nowa budynkiem jest przeszklona galeria handlowa. Swoją formą i położeniem została jednak bardzo dobrze wpisana w kompozycję istniejącej ceglanej zabudowy. Ponadto, w przestrzeni wyznaczono teren stanowiący rynek, którego dotychczas nie było w Łodzi. Jest to obecnie miejsce różnego rodzaju eventów, takich jak festyny czy koncerty. Zabytkowa tkanka tego miejsca jest uzupełniona przez współczesne formy takie jak, żółte przestrzenne litery „Manufaktura”, podświetlane fontanny czy drewniane podesty. Ze względu na swoją skalę nie dominują zabytkowego charakteru, ale jedynie go uzupełniają. Inny przykład w Łodzi to obejmująca 90 hektarów inwestycja rewitalizacji te-

renu dawnej elektrowni EC1 wraz z bezpośrednio sąsiadującym dworcem kolejowym, obecnie w fazie budowy. EC1 to najstarsza łódzka elektrownia powstała w 1907 roku, była czynna aż do roku 2001, kiedy to obiekt został zamknięty. Zniszczone tereny zdecydowano się zrewitalizować - powstał projekt zbudowania Nowego Centrum Łodzi. Zakłada on odbudowę i restaurację wszystkich budynków elektrowni i utworzenie wielkiego kompleksu kulturalnego. Autorem projektu jest Rob Krier, architekt z Luksemburga. Zgodnie z koncepcją, przestrzeń ma być podzielona na dwie strefy: kulturalną, obejmującą budynki elektrowni i komercyjną, stanowiącą otoczenie obiektu. Strefa kultury składa się z 3 obiektów, z których każdy będzie poświęcony innej tematyce. EC1 Zachód przemieni się w interaktywne Muzeum Techniki i Nauki, dotyczącym głównie historii funkcjonowania elektrowni, a także wszelkich innych nauk. Planowane jest wytyczenie trzech ścieżek edukacyjnych. Część EC 1 Wschód będzie stanowić centrum artystyczne, otwarte na każdą dziedzinę sztuki – wyposażone w sale warsztatowe, wystawiennicze i seminaryjne, pomieszczenia usługowe, kluby muzyczne. Tutaj zlokalizowana będzie biblioteka, teatr dźwięku, planetarium, czy wieża widokowa powstała w wyniku przebudowy komina fabrycznego. Budynek EC1 Południowy Wschód zagospodarowany został przez studio filmowe SE-MA-FOR z Łodzi. Całą przestrzeń ma uzupełniać Rynek Kobro, na którym odbywać się będą imprezy kulturalne, wystawy i koncerty. Projekt rewitalizacji kładzie bardzo duży nacisk na zachowanie historycznych budynków i elementów zagospodarowania. Wszystkie działania przeprowadzane na terenie obiektu są zgodne z wytycznymi konserwatorskimi. Wnętrza rozdzielni, maszynowni, kotłowni oraz chłodni kominowej, zostaną zachowane wraz z ich wyposażeniem wzdłuż ich osi podłużnych. Po drugiej stronie osi pomieszczenia zostaną zaadaptowane. Zachowane zostaną również elementy infrastruktury znajdujące się w otoczeniu zabudowy. Słupy trakcji elektrycznych, ciągi rur technologicznych doskonale uzupełniają przestrzeń terenu, zachowując jej industrialny charakter. Ciekawy element stanowią także dawne baseny chłodni, które po odrestaurowaniu będą funkcjonować jako ozdobne zbiorniki wodne. Ponadto, zgodnie z zaleceniami konserwatora, planuje się odtworzenie historycznego założenia ogrodowego, zlokalizowanego przy Zarządzie Elektrowni. Ze względu na rozbudowę obiektu, kształt ogrodu ulegnie niewielkim zmianom, przywrócony zostanie jednak układ roślinny zgodny z pierwotnym. To kolejny przykład próby ożywienia gospodarczego, społecznego i kulturalnego na terenie całkowicie wyłączonym z funkcjonowania. Zakończenie inwestycji przewiduje się na rok 2014.

- Ożywienie przestrzeni poprzez sztukę publiczną

W ostatnich latach zaobserwować można wykorzystywanie szeroko pojętej sztuki jako tej, która ma ogromne znaczenie dla rewitalizacji miast. Dodatkowo, są to często działania oddolne, inicjatywy podejmowane przez daną grupę społeczną, czy jednostki pragnące zmienić coś w przestrzeni. Nurt związany z umieszczaniem dzieł sztuki w przestrzeniach publicznych miał swój początek w latach sześćdziesiątych XX w. Obecnie, elementów takich jak instalacje, murale, czy graffiti pojawia się coraz więcej. Pojawienie się jakiejś formy sztuki w danym miejscu nadaje mu wyjątkowości, zachęca do interakcji, zatrzymania się.



Ryc.1: Manufaktura w Łodzi. (źródło: <http://www.manufaktura.pl>)



Ryc.2: Nowe centrum Łodzi – rewitalizacja elektrowni EC1 (źródło: <http://www.ec1lodz.pl/EC1,12>)

## Wrocław



Ryc. 3: Przykład antypomnika - Kraśnala (źródło: <http://terazwroclaw.pl>)



Ryc.4: Fontanna przy ul. Oławskiej (fot. B. Urbanowicz, 2011)

Sztuka publiczna na szeroką skalę wykorzystywana jest we Wrocławiu. Wszelkie działania artystyczne są koordynowane przez tzw. plastyka miejskiego, współpracującego z architektem miasta. Decyzje o lokalizacji danych obiektów podejmowane są przy przebudowę lub budowie danej przestrzeni już na etapie uchwalania planów miejscowych. Przestrzeń miejska ożywiana jest poprzez niewielkie formy i detale takie pomniki, rzeźby, fontanny, designerskie meble miejskie i murale. Powstające obiekty charakteryzuje wysoki poziom artystyczny. Wokół nich tworzą się także nowe miejsca spotkań, które z pewnością powodują, że dane miejsce zachęca do korzystania z go. Elementy te budują tożsamość miejską, pozwalają na zapamiętywanie struktury miasta, czy też umożliwiają łatwą orientację w terenie. Właśnie dbałość o szczegóły pozwala kształtować cały odbiór przestrzeni. Istotnym formą pojawiającą się w krajobrazie miasta i szczególnie lubianą przez użytkowników są fontanny. Często są one umieszczane na placach czy deptakach. Najnowszymi realizacjami są na przykład fontanna na deptaku ulicy Oławskiej arch. Elżbiety Sałaban czy fontanna na deptaku Osi Grunwaldzkiej autorstwa arch. Margaretę Jarczyńskiej. Obydwa elementy wodne są umieszczone bez-

pośrednio w ciągu pieszym, na tej samej wysokości nawierzchni, nie posiadają żadnego ogrodzenia, co jest niejako zaproszeniem do interakcji. We Wrocławiu powstała także seria nazwana antypomnikami o szczególnym prześłaniu: niczego i nikogo nie upamiętniać. Akcja stawiania rzeźb krasnali na ulicach rozpoczęła się w 2001 roku, rozpoczęta została przez Biuro Promocji Miasta. Do dziś pojawiło się około 200 takich figurek umieszczonych w całym śródmieściu. Ich jedyną funkcją jest „wywołanie uśmiechu” (Urbanowicz, 2011). Powstała nawet specjalna Krasnoludzka Mapa, która w ciekawy sposób na oprowadza turystów po najważniejszych częściach miasta. Wprowadzane elementy nie zawsze nawiązują do tradycji miejsca swoją formą, wybierane materiały nie burzą jednak charakteru miejsca. Poprzez wprowadzenie nowych elementów, specjalnie projektowanych dla danej przestrzeni, kreuje się nową tożsamość przestrzenną, która poprawia czytelność otoczenia i umożliwia jego zapamiętanie.

### **Murale w Łodzi**

Ważną formą wyrazu artystycznego jest mural. Jest wielkoformatowe malarstwo ściennie będące ekspresyjną formą wyrazu artysty, pełni funkcje dekoracyjne, reklamowe bądź pełni rolę manifestu społecznego. Jako jedna z form street artu, odznacza się dużą swobodą twórczą i unikalnością. Te dzieła sztuki charakteryzuje pewna nieuchwytność w ramy i zasady, gdyż opiera się na odniesieniu do kontekstu miejsca, jest subtelną grą pomiędzy artystyczną ingerencją w miasto a samym miastem. Nie jest to nowy pomysł. Murale pojawiały się na terenie Łodzi w czasach PRL-u jako reklamy, czy obrazy upamiętniające jakieś wydarzenia czy festiwale. Tylko niektóre z nich przetrwały do dzisiaj. Warto zdać sobie sprawę z faktu, że reprezentowały one sobą wysoki poziom artystyczny. Wykorzystywano modne wzory graficzne, a ich projekty, jak i wykonanie zlecano zawodowym plastynom (Stępień, 2010). W ostatnich 3 latach tradycja powstawania murali w Łodzi została odświeżona, głównie za sprawą fundacji Urban Forms. Postawiła ona sobie za zadanie ożywienie tkanki miejskiej, powszechnie uznawanej za szarą za pomocą kreatywnej sztuki współczesnej. W ten sposób ma powstać stała ekspozycja sztuki, umieszczona na elewacjach budynków. Projektowane przez nich murale mają nadać nowy wizerunek Łodzi. Praca fundacji rozwija się w imponującym tempie, dotychczas powstało 20 murali na kilkadziesiąt planowanych. Pojawiające się prace mają wysokie walory estetyczne, a dzięki temu, że są projektowane przez wysokiej klasy artystów z całego świata cechuje je ogromne zróżnicowanie tematyczne, jak i plastyczne. Bardzo istotny w projekcie jest fakt, że murale często umieszczane są w najbardziej zdegradowanych terenach miasta, co niewątpliwie przyczynia się do ich rewitalizacji (Bieżyński, 2012). Ważną formą wyrazu artystycznego jest mural. Jest wielkoformatowe malarstwo ściennie będące ekspresyjną formą wyrazu artysty, pełni funkcje dekoracyjne, reklamowe bądź pełni rolę manifestu społecznego. Jako jedna z form street artu, odznacza się dużą swobodą twórczą i unikalnością. Te dzieła sztuki charakteryzuje pewna nieuchwytność w ramy i zasady, gdyż opiera się na odniesieniu do kontekstu miejsca, jest subtelną grą pomiędzy artystyczną ingerencją w miasto a samym miastem. Nie jest to nowy pomysł.

Murale pojawiały się na terenie Łodzi w czasach PRL-u jako reklamy, czy obrazy upamiętniające jakieś wydarzenia czy festiwale. Tylko niektóre z nich przetrwały do dzisiaj. Warto zdać sobie sprawę z faktu, że reprezentowały one sobą wysoki poziom artystyczny. Wykorzystywano modne wzory graficzne, a ich projekty, jak i wykonanie zlecano zawodowym plastynom (Stępień, 2010). W ostatnich 3 latach tradycja powstawania murali w Łodzi została odświeżona, głównie za sprawą fundacji Urban Forms. Postawiła ona sobie za zadanie ożywienie tkanki miejskiej, powszechnie uznawanej za szarą za pomocą kreatywnej sztuki współczesnej. W ten sposób ma powstać stała ekspozycja sztuki, umieszczona na elewacjach budynków. Projektowane przez nich murale mają nadać nowy wizerunek Łodzi. Praca fundacji rozwija się w imponującym tempie, dotychczas powstało 20 murali na kilkadziesiąt planowanych. Pojawiające się prace mają wysokie walory estetyczne, a dzięki temu, że są projektowane przez wysokiej klasy artystów z całego świata cechuje je ogromne zróżnicowanie tematyczne, jak i plastyczne. Bardzo istotny w projekcie jest fakt, że murale często umieszczane są w najbardziej zdegradowanych terenach miasta, co niewątpliwie przyczynia się do ich rewitalizacji (Bieżyński, 2012).



Ryc.5. Mural w Łodzi z czasów PRL-u. (źródło: [www.murale.mnc.pl](http://www.murale.mnc.pl))



Ryc.6: współczesny mural wykonany w ramach inicjatywy Urban Forms (źródło: [www.urbanforms.org](http://www.urbanforms.org))

- Ożywienie poprzez zmianę systemu komunikacji

Przestrzeń przemienia się z martwej w żywą wtedy, kiedy w jak największym stopniu dostosowana jest do użytkownika, sprzyja tworzeniu się więzi społecznych i zaspokaja naturalne ludzkie potrzeby, dlatego powinna służyć pieszym (Alexander, 1977). Zmiana organizacji ruchu była głównym czynnikiem przy rewitalizacji śródmieścia Kopenhagi. Strategia została opracowana przez architekta Jana Gehla opiera się przede wszystkim na ograniczeniu ruchu samochodowego i zastąpieniu go pieszym i rowerowym. W ten sposób, przestrzeń miała stać się bardziej przyjazna, dostępna dla użytkownika. Następnie, koncepcja zakładała zastąpienie miejsc parkingowych parkami kieszonkowymi i placami, wprowadzeniem kawiarni i miejsc mających na celu podniesienie aktywności społecznej. Sam pomysł Gehla spotkał się z licznymi głosami sprzeciwu. W tym przypadku jednak rewitalizacja to bardzo długi proces.

Ruch dla samochodów na głównej ulicy został zamknięty już w latach 60. Kolejnym krokiem, było wprowadzanie stref wolnego ruchu – z ograniczeniem prędkości do 30 bądź 15 km/h. Są to tzw. ulice z priorytetem pieszego, czyli takie, gdzie piesi mogą chodzić po ulicy i mają pierwszeństwo, ale zezwala się na ruch rowerowy i samochodowy. Miasto staje się dzięki temu bardzo ludzkie. Środowiskiem atrakcyjnym dla miejskiego życia ( Gehl, 2010). Pomimo wielu głosów sprzeciwów, że ograniczenie ruchu spowoduje upadek handlu, a klimat panujący w Danii nie daje możliwości przebywania na zewnątrz – efekty są imponujące. Przestrzeń publiczna śródmieścia Kopenhagi ożyła. Ludzie zaczęli korzystać z rowerów, spacerować, spotykać się z innymi. W centrum pojawiło się 18 nowych placów i parków kieszonkowych, które wcześniej funkcjonowały jako parkingi. To doskonały przykład na to, że przestrzeń zorientowana na człowieka i zaprojektowana dla jego potrzeb staje się pełna życia.

### **Wnioski**

Powyższe przykłady ukazują jak szerokie i różnorodne mogą być działania, które umożliwią przekształcenie martwego śródmieścia w takie, które jest pełne życia. Nie można jednak oderwać procesów odnowy od kontekstu miejsca w których mają być przeprowadzane. Każdy projekt powinien być odzwierciedleniem tożsamości miejsca, charakteru i stylu życia mieszkańców. Z tego względu niemożliwe jest sformułowanie ogólnych wytycznych dla odnowy przestrzeni. Wszelkie podejmowane kroki prowadzące do ożywienia śródmieść nie mogą kończyć się na wyremontowaniu budynków, czy wymianie nawierzchni. Należy stosować spójne, kompleksowe strategie, które mają na celu ożywienie kulturowe, społeczne i gospodarcze przestrzeni. Bardzo istotnym elementem jest współpraca pomiędzy lokalnymi władzami a społecznością, gdyż nawet niewielka inwestycja artystyczna powinna być skoordynowana z całym odbiorem przestrzeni, w taki sposób, by nie zaburzała ładu przestrzennego.

### **Literatura**

1. Alexander C, Ishikawa S., Silverstein M., 1977. Język Wzorców. Tłum. Kaczanowska A. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk: 28-80.
2. Bauman, 2006. Bauman, Zygmunt. 2006a. Płynna nowoczesność. Tłum. Tomasz Kunz. Wydawnictwo Literackie, Kraków: 147-162.
3. Bieżyński M., 2012. W: wywiad dla Nasze Miasto.pl z dn. 21-08-2012, Łódź
4. Djukic A., 2008. Publiczna przestrzeń ulicy – przekształcenie i ulepszenie tożsamości. W: Czasopismo Techniczne z. 2a. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków: 48-60.
5. Gehl J., 2010. Kopenhaska przestrzeń publiczna - przestrzenie bez samochodów i strefy małych prędkości, Creative Commons, Stany Zjednoczone.
6. Jałowiecki B., 2007. Fragmentacja i prywatyzacja przestrzeni. W: Jałowiecki B., Łukowski W.(red.), *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*. Wyd. SWPS Academica i Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa: 11-28.

7. Stępień B., 2010. Łódzkie murale. Niedoceniona Grafika PRL-u. Wyd. Księży Młyn, Łódź: 50-55.
  8. Wyrzykowska M, 2008. Rewitalizacja zabytków i przestrzeni publicznych. Wybrane przykłady. W: Quart Nr 2(8). Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław: 70-82.
  9. Wantuch- Malta D., 2009. Stymulująca rola przestrzeni publicznych. W: Przestrzeń i forma nr 12. Uniwersytet Technologiczny, Szczecin: 373-385
- Źródła internetowe:
- <http://www.ec1lodz.pl/EC1>, dostęp dn. 2.01.2013
- [http://www.urbanforms.org/index.php/UF\\_Walls/pl/](http://www.urbanforms.org/index.php/UF_Walls/pl/), dostęp dn. 2.01.2013
- <http://www.manufaktura.pl/>, dostęp dn. 2.01.2013
- <http://terazwroclaw.pl>, dostęp dn. 2.01.2013
- [www.murale.mnc.pl](http://www.murale.mnc.pl), dostęp dn. 2.01.2013

## **Oznaki terytorialności w przestrzeniach wspólnotowych - na przykładzie wybranych rejonów m.st. Warszawy i jego okolic.**

Signs of territoriality in community areas - based on selected areas of the city Warsaw and its surroundings.

### **Streszczenie**

Artykuł traktuje o badaniach oznak terytorialności w przestrzeniach wspólnotowych, towarzyszących zabudowie wielorodzinnej (podwórka - tereny przy kamienicy oraz w jej wnętrzu, tereny osiedlowe). Zawarto w nim wyniki badań terenowych wykonanych w latach 2010-2013<sup>28</sup> z obszaru m.st. Warszawy oraz jego okolic gdzie, jako kryterium wyboru poligonów badawczych określono typ zabudowy wielorodzinnej dominującej w danym okresie. Badania oznak terytorialności w przestrzeniach wspólnotowych pozwalają na określenie granic danej przestrzeni, stopnia utożsamiania się wspólnoty sąsiedzkiej z obszarem. Mogą stać się narzędziem służącym lepszemu projektowaniu przestrzeni wspólnotowych.

**Słowa kluczowe:** terytorialność, oznaki terytorialności, wspólnota sąsiedzka, przestrzeń wspólnotowa, podwórko.

### **Summary**

The article discusses territoriality evidences in community areas, accompanying multi-family buildings (backyard - the area around the building and its interior, settlement areas). It includes the results of field studies carried out in 2010-2013 in the area of the Warsaw City and its surroundings where, as a criterion for the selection of research grounds choose a type of multifamily housing standard dominating during the studied period. Research of the territoriality evidence in community areas allows defining the boundaries of a given space and the degree of the neighborhood community identification to the area. The research can become a tool for better design of community areas.

**Keywords:** territoriality, territoriality evidence, community neighborhood, community space, backyard.

### **Czym są oznaki terytorialności?**

W latach '70-tych XX wieku, amerykańscy naukowcy z dziedziny psychologii środowiskowej rozpoczęli badania nad terytorium oraz zjawiskiem zwanym terytorialnością<sup>29</sup>. W swych pracach odnosili się do zgłębiania wiedzy o spo-

---

<sup>28</sup> Praca doktorska wykonywana przez Edytę Winiarską w Katedrze Sztuki Krajobrazu SGGW w Warszawie pt. „Podwórka jako ogrody wspólnot sąsiedzkich – miejsca kluczowe przestrzeni społecznej w procesie rewitalizacji dzielnicy Praga Północ m. st. Warszawy.

<sup>29</sup> Pionier w tej dziedzinie Irwin Altman (Altman I., 1975: The environment and social behavior. Privacy. Personal space. Territory. Crowding. Wadsworth Publishing Company, Inc. California)

tecznych zachowaniach człowieka, w prywatnej oraz publicznej przestrzeni. Dokonano podziału na terytorialność zwierzęcą oraz ludzką, z czego pierwsza jest pierwotna a druga wyższego rzędu, zawierająca w sobie czynnik społeczno-kulturowy oraz poznawczy<sup>30</sup>. Samo pojęcie terytorium odnosi się do obszaru, który jest widoczny, w miarę stały i przeważnie związany z miejscem zamieszkania<sup>31</sup>. Ogrodzenie to najbardziej charakterystyczna cecha terytorialności, pozwalająca nam konkretnie zdefiniować granicę danego terytorium. Naukowcy dowiedli, że oprócz cech terytorialności, które są konwencjonalnych (np. ogrodzenie, monitoring) mamy również niekonwencjonalne (np. malowidła naścienne, graffiti) oraz niewerbalne zwane również personalizacją terytorium<sup>32</sup> (np. obserwacja, prace mające na celu ulepszanie otoczenia). Cechy terytorialności będące również jej znacznikami oraz zachowania terytorialne można wspólnie nazwać oznakami terytorialności, czyli zbiorem elementów, czynności, zachowań rozmieszczonych i wykonywanych w przestrzeni terytorium danej jednostki, mających za zadanie przekazywać informacje o własności terytorium.

### **Czemu służą badania oznak terytorialności w architekturze krajobrazu?**

Tradycyjnie podstawą zamieszkiwania był dom z ogrodem. Od XIX wieku większość mieszkańców miast żyje we wspólnotach sąsiedzkich (w kamienicach i osiedlach). Tezą badań, podjętych przez autorkę, jest stwierdzenie, że podwórka i tereny zieleni osiedlowej pełnią rolę ogrodów wspólnot sąsiedzkich. Ich identyfikacji służą metody badania oznak terytorialności. Społeczna rola tych ogrodów w miejskiej przestrzeni społecznej, może stać się kluczem w procesie rewitalizacji zaniedbanych dzielnic miejskich, w których one występują, np. na Pradze Północ m.st. Warszawy.

### **Badania oznak terytorialności.**

W badania przeprowadzonych w latach 2010-2013 posłużono się takimi technikami badawczymi jak: dokumentacja fotograficzna, swobodne wywiady, obserwacja uczestnicząca<sup>33</sup> i nieuczestnicząca, mapy psychokartograficzne (dla wybranych podwórek z dzielnicy Praga Północ).

Jako kryterium wyboru pięciu poligonów badawczych, określono przestrzenie przy typie zabudowy wielorodzinnej dominującej w danym okresie:

---

<sup>30</sup> Bell P.A., Greene Th.C., Fisher J.D., Baum A., 2004: Psychologia środowiskowa. GWP. Gdańsk

<sup>31</sup> Ibidem

<sup>32</sup> Bell P.A., Greene Th.C., Fisher J.D., Baum A., 2004: Psychologia...

<sup>33</sup> Czynny udział autorki w programie „Kolorowa Praga. Zielone podwórka Pragi Północ”, którego inicjatorem był Związek Stowarzyszeń Praskich.

1. kamienica (koniec XIXw.) – dzielnica Praga Północ (m.st. Warszawa) – wybrane 17 podwórek,
2. osiedle społeczne okresu międzywojennego (1927-1954(5)) - Osiedle WSM Żoliborz Spółdzielczy (m.st. Warszawa),
3. osiedle oparte na założeniach CIAM (1961-1972) - Osiedle Za Żelazną Bramą (m.st. Warszawa),
4. osiedle z fabryki domów (1976-1979(80)) - Osiedle Stokłosy (m.st. Warszawa),
5. osiedle Nowej Urbanistyki (2007-2011) - Osiedle Krzywa Iwiczna (Nowa Iwiczna koło m.st. Warszawy).

Na każdym z pięciu poligonów zbadano i poddano analizie oznaki terytorialności w przestrzeni wspólnotowej oraz w przestrzeni prywatnej (prawnie bądź bezprawnie należące do pojedynczych osób/rodzin). W obydwu typach przestrzeni wyróżniono miejsca, które zostały zaprojektowane przez architektów (w Tabelach 1-5 opisane jako 'miejsca przeznaczone na ten cel') jak i te które zostały zaprojektowane przez samych użytkowników danego terytorium (w Tabelach 1-5 opisane jako 'miejsca nie przeznaczone na ten cel'). Ponadto w przypadku dzielnicy Praga Północ, dokonano badania ilościowego zidentyfikowanych i zdefiniowanych oznak terytorialności, co pozwoliło na większe uszczegółowienie przedstawionych badań.

### **Kamienica (koniec XIX w.) - dzielnica Praga Północ, m.st. Warszawa.**

Badaniu zostało poddanych 17 podwórek o adresach: ul. Brzeska 9 (kompleks podwórek między ul. Brzeską a ul. Targową), ul. Brzeska 17a, ul. Brzeska 19, 20 i 21 (kompleks podwórek), ul. Kawęczyńska 18, 20, 39, 41, 43, ul. Łochowska 31 (kompleks podwórek pomiędzy ul. Łochowską a ul. Łomżyńską), ul. Inżynierska 5, 9, ul. Kłopotowskiego 6, ul. Stalowa 45 - 57 (kompleks podwórek), ul. Targowa 40, ul. Ząbkowska 3.

Wyróżniono przestrzenie wspólnotowe oraz prywatne (Tabela 1, Ryc. 1). Zaobserwowano również dużą działalność mieszkańców w miejscach, obu typów przestrzeni, nie zaprojektowanych do wykorzystywania ich w danym celu. Poprzez wspólne dostosowywanie podwórka do własnych potrzeb, społeczność sąsiedzka wykazuje wysoki stopień utożsamiania się z daną przestrzenią. Nie tylko oznacza swoje terytorium oznakami konwencjonalnymi i niekonwencjonalnymi, ale również niewerbalnymi (budując siedziska<sup>34</sup>, sadząc roślinność, modląc się itp.).

---

<sup>34</sup> Winiarska E., 2012: Elementy współczesnego wzornictwa podwórek – ogrodów wspólnot lokalnych (na przykładzie dzielnicy Praga Północ m. st. Warszawa). [w:] Rylke J. (red.), Wzornictwo ogrodowe 2012, Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka Krajo-  
brazu, Warszawa, s. 68-78



Ryc. 1 Przykłady oznak terytorialności zidentyfikowane na podwórku (od lewej): ul. Brzeska 19 (od strony ul. Targowej) – malowidła na murze; ul. Inżynierska 9 – malowidło, trzepak, siedzisko, roślinność; ul. Targowa 41 – siedzisko, kosz na śmieci (fot. E. Winiarska, 2010-2012).

Tabela 1 Oznaki terytorialności (O.t.) na 17-stu wybranych podwórkach dzielnicy Praga Północ, m.st. Warszawa.

| O.t. w przestrzeni wspólnotowej                                                                                                  |                                                                                                                                     | O.t. w przestrzeni prywatnej                                                                                                     |                                                                                                                                     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| w miejscach przeznaczonych na ten cel (liczba obszarów badanych na których o.t. są obecne / liczba wszystkich obszarów badanych) | w miejscach nieprzeznaczonych na ten cel (liczba obszarów badanych na których o.t. są obecne / liczba wszystkich obszarów badanych) | w miejscach przeznaczonych na ten cel (liczba obszarów badanych na których o.t. są obecne / liczba wszystkich obszarów badanych) | w miejscach nieprzeznaczonych na ten cel (liczba obszarów badanych na których o.t. są obecne / liczba wszystkich obszarów badanych) |
| ogrodzenie 6/17                                                                                                                  | siedzisko 5/17                                                                                                                      | zamykana brama (domofon) 1/17                                                                                                    | samochód 12/17, motocykl 2/17, skuter 4/17                                                                                          |
| trzepak 12/17, śmietnik 16/17                                                                                                    | kapliczka 3/17                                                                                                                      |                                                                                                                                  | graffiti 5/17                                                                                                                       |
| tablica informacyjna 1/17                                                                                                        | kwietnik 3/17, rabata 5/17                                                                                                          |                                                                                                                                  |                                                                                                                                     |
|                                                                                                                                  | porządek 8/17 (wybrane miejsca)                                                                                                     |                                                                                                                                  |                                                                                                                                     |
|                                                                                                                                  | zapach 2/17 (mocz)                                                                                                                  |                                                                                                                                  |                                                                                                                                     |
|                                                                                                                                  | wandalizm 2/17                                                                                                                      |                                                                                                                                  |                                                                                                                                     |
|                                                                                                                                  | graffiti 3/17 (napisy: kibiców klubowych, antypolityczne)                                                                           |                                                                                                                                  |                                                                                                                                     |
|                                                                                                                                  | działania artystyczne – mozaika 1/17, płaskorzeźba 1/17, instalacja 1/17, inne 4/17 (lokalizacja: brama wejściowa, chodnik)         |                                                                                                                                  |                                                                                                                                     |

## Osiedle społeczne okresu międzywojennego (1927-1954(5)) - Osiedle WSM Żoliborz Spółdzielczy, m.st. Warszawa.

Badaniu zostały poddane kolonie od II do VIII. Wyróżniono zarówno przestrzeń wspólnotową jak i prywatną (Tabela 2, Ryc. 2). Zdefiniowano, że największą działalność, określoną za pomocą badań oznak terytorialności, mieszkańcy przejawiali w przestrzeniach wspólnotowych w miejscach zaprojektowanych. Pozwala to stwierdzić, iż przestrzenie wewnątrz kolonii zostały dobrze zaprojektowane, sprzyjają integracji sąsiedzkiej oraz wzmacniają poczucie tożsamości z daną przestrzenią.



Ryc. 2 Przykłady oznak terytorialności zidentyfikowane na Osiedlu Żoliborz Robotniczy (od lewej): rabata kwietna i ogrodzenie; miejsce spotkań wraz z siedziskami, piaskownicą ogrodzone kamiennym obrzeżem; ogród skalny i tabliczka „szanuj zieleń”; samochody przed zabudową kolonii; tablica informacji i ogłoszeń (fot. studenci architektury krajobrazu mgr, 2011).

**Tabela 2** Oznaki terytorialności (O.t.) kolonii II-VIII Osiedla WSM Żoliborz Spółdzielczy, m.st. Warszawa.

| O.t. w przestrzeni wspólnotowej                                       |                                          | O.t. w przestrzeni prywatnej          |                                                    |
|-----------------------------------------------------------------------|------------------------------------------|---------------------------------------|----------------------------------------------------|
| w miejscach przeznaczonych na ten cel                                 | w miejscach nieprzeznaczonych na ten cel | w miejscach przeznaczonych na ten cel | w miejscach nieprzeznaczonych na ten cel           |
| tablica informacyjna                                                  | roślinność                               | wyznaczony i ogrodzony teren          | dobór roślin posadzonych w ogródkach przyblokowych |
| tablica zakazu gry w piłkę, tablica nakazu sprzątnięcia po swoim psie | karmniki dla ptaków                      | kół przyblokowych                     |                                                    |
| ogrodzenie (wejście zabezpieczone domofonem)                          |                                          |                                       |                                                    |
| trzepak, śmietnik                                                     |                                          |                                       |                                                    |
| plac zabaw                                                            |                                          |                                       |                                                    |

## Osiedle oparte na założeniach CIAM - 1961-1972 Osiedle Za Żelazną Bramą, m.st. Warszawa.

Przebadano obszar osiedla, zlokalizowanego między ulicami: Marszałkowską, Królewską, pl. Grzybowski, Twardą, Prosta, Żelazną, Chłodną, pl. Mirowskim,

Ptasią. Wyodrębniono przestrzenie wspólnotowe jak i prywatne (Tabela 3, Ryc. 3). Analiza miejsc, w których oznaki terytorialności pojawiały się w znacznym natężeniu, wykazała, iż mieszkańcy stosują się do zaleceń projektantów osiedla (znaczna ilość oznak występująca w miejscach przeznaczonych na ten cel). Jednakże zaobserwowano przeważającą ilość oznaki terytorialności konwencjonalnej, widocznej, którą jest ogrodzenie, stanowiące barierę fizyczną jak i psychiczną. Jego pojawienie się w znacznej ilości, może również oznaczać fakt, iż mieszkańcy poszczególnych bloków mają obniżone poczucie bezpieczeństwa<sup>35</sup>.



**Ryc. 3** Przykłady oznak terytorialności zidentyfikowane na Osiedlu Za Żelazną Bramą (od lewej): rzeźba identyfikująca osiedle, parking; kamienie - podkreślenie wejścia do bloku oraz ogrodzenie terenu zieleni; siedzisko i trzepak; ogrodzenie terenu przy bloku wraz z podaniem informacji o godzinach zamykania i otwierania furtki (fot. E. Winiarska, 2013).

**Tabela 3** Oznaki terytorialności (O.t.) Osiedla Za Żelazną Bramą, m.st. Warszawa.

| O.t. w przestrzeni wspólnotowej       |                                                                                                | O.t. w przestrzeni prywatnej                                                    |                                       |
|---------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------|
| w miejscach przeznaczonych na ten cel | w miejscach przeznaczonych na ten cel                                                          | w miejscach przeznaczonych na ten cel                                           | w miejscach przeznaczonych na ten cel |
| parking (przed/ między blokami)       | głazy: wyznaczające granicę terenu przyblokowego, akcentujące wejście do poszczególnych klatek | ogrodzony teren poszczególnych bloków – wejście otwarte w określonych godzinach | brak takich miejsc                    |
| siedziska                             | nazwa instytucji użytku publicznego (np. przedszkole "Za Żelazną Bramą")                       |                                                                                 |                                       |
| trzepak, śmietnik                     |                                                                                                |                                                                                 |                                       |
| skwer                                 |                                                                                                |                                                                                 |                                       |
| rzeźba (wspólne symbole)              |                                                                                                |                                                                                 |                                       |

<sup>35</sup> Czarnecki B., Siemiński W., 2004: Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej. Difin. Warszawa

### Osiedle z fabryki domów (1976-1979(80)) - Osiedle Stokłosy, m.st. Warszawa.

Badaniu poddano całe osiedle zlokalizowane w obrębie ulic: W.B. Jastrzębskiego, Alei Komisji Edukacji Narodowej, J. Ciszewskiego, Alei J. Rodowicza "Anody". Określono przestrzeń wspólnotową jak i prywatną (Tabela 4, Ryc. 4). Mieszkańcy oznaczyli w przeważającym stopniu miejsca zaprojektowane na ten cel w przestrzeni wspólnotowej. Z podobnym natężeniem działają w obu przestrzeniach w miejscach nie przeznaczonych na ten cel. Nieznacznie zaznacza się działalność w przestrzeni prywatnej w miejscach przeznaczonych na ten cel. Mieszkańcy chętnie przebywają we wnętrzach osiedlowych, przez co nawiązują kontakty interpersonalne jednakże nie zaobserwowano działalności wspólnotowej (np. wspólne sadzenie roślin, cięcie krzewów itp.).

Tabela 4 Oznaki terytorialności (O.t.) Osiedla Stokłosy, m.st. Warszawa.

| O.t. w przestrzeni wspólnotowej                                                   |                                                                                                    | O.t. w przestrzeni prywatnej          |                                                                                                                             |
|-----------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| w miejscach przeznaczonych na ten cel                                             | w miejscach nie przeznaczonych na ten cel                                                          | w miejscach przeznaczonych na ten cel | w miejscach nie przeznaczonych na ten cel                                                                                   |
| tabliczki zakazujące deptania trawnika oraz nakazujące sprzątnięcia po swoim psie | kwietniki: wyznaczające granicę terenu przyblokowego, akcentujące wejście do poszczególnych klatek | ogrodzenia                            | samochód, motocykl, skuter                                                                                                  |
| trzepak, śmietnik                                                                 | siedziska                                                                                          | ogródki przy balkonach                | graffiti                                                                                                                    |
| siedziska                                                                         | drzewa, krzewy                                                                                     |                                       | ogrodzenia (zbudowane z różnych materiałów)                                                                                 |
| głazy: zlokalizowane przy ciągach komunikacyjnych, na trawnikach całego osiedla   | głazy: wyznaczające granice terenu przyblokowego, akcentujące wejście do poszczególnych klatek     |                                       | ogrodzenia: żywopłoty (pojedyncze lub podwójne)                                                                             |
| parking (okalający osiedle)                                                       |                                                                                                    |                                       | ogródki przy balkonach (trawnik, ławka, altanka, donice kwietne, budki dla zwierząt, byliny, krzewy)<br>karmniki dla ptaków |



Ryc. 4 Przykłady oznak terytorialności zidentyfikowane na Osiedlu Stokłosy (od lewej): rabaty z zimozieloną roślinnością, ogrodzenie, tabliczka „posprzątaj po swoim psie” i „szanuj zieleń”; ogrodzenie i odgrodzenie zieleni od ciągu pieszego, podkreślenie roślinnością wejścia do bloku; ogrodzenie w przestrzeni prywatnej wraz z siedziskiem i stolikiem; ogródek skalny w przestrzeni prywatnej (fot. E. Winiarska, 2012-2013).

### Osiedle Nowej Urbanistyki - 2007-2011 Osiedle Krzywa Iwiczna, Nowa Iwiczna koło m.st. Warszawy.

Badany obszar zlokalizowany jest w obrębie ulic Pokrętnej, Zakamarek i Zawitej. Osiedle posiada zarówno przestrzeń wspólnotową jak i prywatną (Tabela 5, Ryc. 5). Użytkownikami miejscami w obu przestrzeniach są tylko te, które zostały zaprojektowane do tego celu. Nie zaobserwowano oznak terytorialności w miejscach, których projektant nie wskazał. Pozwala to stwierdzić, iż osiedle zostało zaprojektowane z wyczuciem zaspokajając potrzeby użytkowników. Mieszkańcy oznaczają swoje terytoria w sposób konwencjonalny, niekonwencjonalny jak i werbalny.

Tabela 5 Oznaki terytorialności (O.t.) Osiedla Krzywa Iwiczna, Nowa Iwiczna koło m.st. Warszawy.

| O.t. w przestrzeni wspólnotowej                                       |                                          | O.t. w przestrzeni prywatnej                           |                                          |
|-----------------------------------------------------------------------|------------------------------------------|--------------------------------------------------------|------------------------------------------|
| w miejscach przeznaczonych na ten cel                                 | w miejscach nieprzeznaczonych na ten cel | w miejscach przeznaczonych na ten cel                  | w miejscach nieprzeznaczonych na ten cel |
| kwietnik                                                              | brak takich miejsc                       | siedzisko                                              | brak takich miejsc                       |
| totem                                                                 |                                          | kosz na śmieci                                         |                                          |
| tablica informacyjna oraz znaki informacyjne                          |                                          | pojemniki z roślinami                                  |                                          |
| monitoring                                                            |                                          | roślinność                                             |                                          |
| ogrodzenie (niskie, kamienne obrzeżenia najczęściej rabat, trawników) |                                          | ogrodzenie (płot drewniany, siatka druciana, kamienie) |                                          |
| plac zabaw                                                            |                                          | malowidła (elewacja budynku)                           |                                          |
| siedziska                                                             |                                          | skrzynka na listy                                      |                                          |



Ryc. 5 Przykłady oznak terytorialności zidentyfikowane na Osiedlu Krzywa Iwiczna (od lewej): tablica informacyjna; przedogródki oraz samochody w przestrzeni wspólnotowej; ogrodzenie przestrzeni prywatnej wraz z siedziskiem, donicami i skrzynką na listy; pielęgnacja przedogródka; zieleń oraz dyskretny znak zakazujący wyprowadzania psów na dany teren (fot. E. Winiarska, 2013).

## Podsumowanie

Badania oznak terytorialności w przestrzeniach wspólnotowych pozwalają na określenie niewidocznych granic danej przestrzeni, stopnia utożsamiania się wspólnoty sąsiedzkiej z obszarem zamieszkiwania. Pokazują, w jaki sposób mieszkańcy przekształcają swoje terytorium w swoisty ogród, ogród wspólnoty sąsiedzkiej. Pozwalają również ocenić czy podany obszar został poprawnie zaprojektowany czy też architekt błędnie bądź w ogóle nie rozpoznał potrzeb mieszkańców.

Z badań zrealizowanych na pięciu obszarach można odczytać, że:

- terenami o mocnym stopniu utożsamiania się z przestrzenią jest dzielnica Praga Północ, Osiedle WSM Żoliborz Spółdzielczy oraz Osiedle Krzywa Iwiczna. Mieszkańcy przede wszystkim w przestrzeniach wspólnotowych wchodzi z sobą w interakcje, które pozwalają im wspólnie działać (np. budować, malować, sadzić, grillować). Na każdym z trzech rejonów występują również przestrzenie, które można nazwać ogrodami wspólnot sąsiedzkich;
- obszarem o średnim stopniu utożsamiania się z przestrzenią jest Osiedle Stokłosy. Działania społeczności w przestrzeniach wspólnotowych ograniczają się jedynie do przebywania w nich. Mieszkańcy w dużym stopniu personalizują terytorium (niewerbalne oznaki terytorium) oraz oznaczają go konwencjonalnymi oznakami tylko w przestrzeni prywatnej;
- słaby stopień utożsamiania się z przestrzenią wykazuje Osiedle Za Żelazną Bramą. Choć wyodrębniono w nim przestrzenie wspólnotowe jak i prywatne, jednak nie zdefiniowano oznak terytorialności świadczących o przywiązaniu do tego obszaru. Ogrodzenia pojedynczych bloków, mają zapewnić ich mieszkańcom bezpieczeństwo, stając się barierą do nawiązywania kontaktów sąsiedzkich. Brak niewerbalnych oznak terytorialności.

Podjęte badania będą kontynuowane na innych polach badawczych zlokalizowanych w m.st. Warszawa.

## **Literatura**

1. Bell P.A., Greene Th.C., Fisher J.D., Baum A., 2004: Psychologia środowiskowa. GWP. Gdańsk
2. Czarnecki B., Siemiński W., 2004: Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej. Difin. Warszawa
3. Majer A., 2010: Socjologia i przestrzeń miejska. PWN. Warszawa
4. Wallis A., 1990: Socjologia przestrzeni. Niezależna Oficyna Wydawnicza. Warszawa
5. Winiarska E., 2012: Elementy współczesnego wzornictwa podwórek – ogrodów wspólnot lokalnych (na przykładzie dzielnicy Praga Północ m. st. Warszawa). [w:] Ryłke J. (red.), Wzornictwo ogrodowe 2012, Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka Krajo-  
brazu, Warszawa, s. 68-78

### **Projekt rehabilitacji przestrzeni nowoczesnego osiedla zamkniętego przystosowanej do integracji społeczności lokalnej.**

Rehabilitation project of closed modern housing adapted to integrate the local community.

#### **Streszczenie**

Od lat dziewięćdziesiątych w Polsce powstają grodzone osiedla mieszkaniowe. W teorii mają one zwiększać poczucie bezpieczeństwa mieszkańców, w praktyce powodują dzielenie przestrzeni publicznej oraz zmniejszają potrzebę integracji społecznej. Nowoczesne osiedla mieszkaniowe kryją w sobie, także wiele problemów technicznych związanych z wykonaniem zieleni na stropie garażu, z bardzo małą miąższością warstwy substratu oraz z problemem zbyt silnego przewietrzania. Ważnym aspektem przy projektowaniu otoczenia budynków mieszkalnych jest zrozumienie potrzeb mieszkańców i przełożenie ich za pomocą wiedzy, którą posiadają architekci krajobrazu na najlepsze praktyczne rozwiązania przestrzenne. Celem końcowym współpracy mieszkańców i projektanta jest projekt rehabilitacji przestrzeni osiedlowej tak, by sprzyjała ona integracji społeczności lokalnej.

**Słowa kluczowe** : osiedle mieszkaniowe, osiedla grodzone, rehabilitacja przestrzeni, integracja.

#### **Summary**

Gated communities in Poland were built since the nineties. In theory, they increase the sense of people security, in practice result in they divide the public space and reduce the need of social inclusion. Modern housing have many technical problems associated with the implementation of green on the ceiling garage, a very small layer of the substrate and problem of too strong ventilation. An important aspect in the design of residential environment is to understand the needs of residents and translate them with the knowledge of landscape architects for the best practical use of space. The final goal of cooperation residents and designer is rehabilitation project of housing space so that it supports the integration of the local community.

**Key words** : housing, gated communities, space rehabilitation, integration.

#### **Wprowadzenie**

Do podjęcia tematu rehabilitacji nowoczesnego osiedla zamkniętego skłoniła mnie obserwacja niekorzystnych skutków nieprzemyślanego aranżowania terenów osiedlowych, które powodują obniżenie poziomu integracji społeczności lokalnej. Uważam, że dzięki zaproponowaniu uniwersalnych rozwiązań wspomagających integrację mieszkańców osiedli za pomocą trafnego projektowania przestrzeni osiedlowej ułatwimy pracę nad przyszłymi projektami w tej dziedzinie. Ważnym aspektem przy projektowaniu otoczenia budynków mieszkalnych jest zrozumienie potrzeb mieszkańców i przełożenie ich za pomocą wiedzy którą posiadają architekci krajobrazu na najlepsze praktyczne rozwiązania przestrzenne. Celem końcowym współpracy mieszkańców i projektanta ma być projekt rehabilitacji przestrzeni osiedlowej tak, by sprzyjała ona integracji społeczności lokalnej.

Założeniem podstawowym pracy jest to, że przestrzeń osiedlowa sprzyja integracji społeczności lokalnej. Trzeba pamiętać jednak o tym, by wszystkie

aspekty otwartego na mieszkańców projektowania były zachowane. Badania oraz projekt wykonany został na przykładzie warszawskiego osiedla Trzy Korony na Bemowie przy ul. Zaborowskiej i Grodkowskiej.



Ryc. 1 Widok osiedla. (Autor fot. Magdalena Myszka, data 20.10.2012)

### **Materialy i metody**

Osiedle Trzy Korony powstało w styczniu 2010 roku. Zlokalizowane jest na granicy Woli i Bemowa, w pobliżu centrum Handlowego Wola Park na zbiegu ulic: Zaborowskiej i Grodkowskiej. Składa się z trzech budynków VI i VII kondygnacyjnych o nowoczesnej architekturze. Teren wokół budynków jest ogrodzony, a osiedle w pełni chronione przez system kamer i ochroniarzy. Na zagospodarowanie terenu składają się alejki spacerowe, elementy małej architektury oraz plac zabaw dla dzieci. Materiały badawcze wykorzystane do pracy to: mapa zasadnicza, dokumentacja wykonawcza, dokumentacja powykonawcza oraz dokumentacja fotograficzna. Praca badawcza podzielona została na dwa etapy badania kameralne i terenowe oraz warsztaty projektowe z mieszkańcami.

Pierwszy etap rozpoczął się od pracy polegającej na zebraniu materiałów takich jak: dokładna inwentaryzacja, wykonana na projekcie powykonawczym w skali 1:500, a także wykonanie dokumentacji fotograficznej. W inwentaryzacji uwzględniono elementy układu komunikacyjnego, zieleni, małej architektury oraz oznak terytorialności. Po dokładnym zinwentaryzowaniu przestrzeni osiedla dokonano porównania dokumentacji projektowej ze stanem faktycznym oraz z opisanymi w literaturze normami. Ważnym aspektem było również wyznaczenie terenów nasłonecznionych i zacienionych na podstawie linijki słońca. Następnie wykonano wywiad wśród mieszkańców opierający się na pytaniach zamkniętych takich jak np.: „Jaki rodzaj rekreacji Pana/Panią interesuje?” Przy narzuceniu kategorii wyboru tj.: rekreacja przez kontemplację i samotność lub rekreacja przez kontakt z przyrodą itp. (Czałczyńska, 2004). Drugi rodzaj pytań to pytania otwarte z możliwością podawania pojedynczych rzeczowników i czasowników kojarzących się z tym co do-

bre na osiedlu, co złe oraz co powinno być zmienione. Pozwoliło to stworzyć tabelę cech przestrzeni odnoszących się do potrzeb psychicznych mieszkańców (Czałczyńska, 2004), a także określić czy to co podoba się mieszkańcom jest powiązane z tym czego oczekują czy wręcz odwrotnie (Pais, 2012). Kolejny etap to wykonanie badania wśród mieszkańców za pomocą psychokartografii czyli percepcyjnej reprezentacji przestrzeni (Tolman, 1948). Mieszkańcy uczestniczący w badaniu podzieleni zostali na trzy grupy wiekowe. Badani otrzymali projekt powykonawczy osiedla na arkuszu A4 oraz kolorowe flamastry, z których każdy odpowiadał danemu kryterium według klucza. Dzieci zaznaczały tereny gdzie lubią się bawić, a gdzie nie oraz gdzie czują się bezpiecznie. Dorośli natomiast tereny, które ich zdaniem wymagają zmian, a które nie oraz tereny, które ich zdaniem powinny być przeznaczone dla ich dzieci do zabawy. Osoby starsze przedstawiły tereny, gdzie dobrze się czują oraz wręcz przeciwnie. Wykorzystując wszystkie zebrane informacje wykonano analizę SWOT w celu ustalenia mocnych i słabych stron oraz możliwości danego terenu zarówno z punktu widzenia projektanta jak i mieszkańca.

Drugi etap pracy badawczej opierał się na wykonaniu pilotażowych warsztatów projektowych z dziećmi, młodzieżą oraz dorosłymi. Podstawą warsztatów było przedstawienie problemu projektowego uczestnikom. Kolejny etap stanowiły otwarte warsztaty projektowe, które pozwoliły stworzyć wariantowe rozwiązania i umożliwiły publiczną dyskusję. Następnie po przeanalizowaniu wyników poprzedniego etapu przedstawiono je publicznie i poddano ponownej dyskusji. Ostatnim krokiem było określenie koncepcji i proponowanych rozwiązań oraz ich upublicznienie (Rylke, 2007).

Wyniki obu etapów zostały ze sobą zestawione i porównane tak, by ocenić czy prowadzone badania i ich wyniki pokrywają się z wynikami prac warsztatowych.

### **Stopnie prywatności – przestrzeń społeczna**

W hierarchicznym systemie przestrzeni wspólnych skala rozpoczyna się od przestrzeni gdzie znajduje się prywatne mieszkanie z prywatną przestrzenią na wolnym powietrzu lub z ogrodem czy balkonem. Przestrzeń dla grupy mieszkańców ze względu na bliski związek i ograniczoną liczbę mieszkańców mają charakter półpubliczny. Natomiast przestrzeń komunalne na osiedlu są nieco bardziej publiczne, a place miejskie są z kolei przestrzenią całkowicie publiczną. Tinggarden, wybudowany w 1978 roku, to duński spółdzielczy projekt mieszkaniowy, który składa się z osiemdziesięciu jednostek mieszkalnych, a także jest przykładem zabudowy mieszkalnej, którego projektanci wzięli pod uwagę zarówno strukturę społeczną, jak i fizyczną. Występujący tam hierarchiczny podział – mieszkanie, grupa mieszkań, zespół mieszkaniowy, miasto – spowodowany jest chęcią wzmocnienia poczucia wspólnoty zarówno w małych grupach jak i na całym osiedlu (Gehl, 1971). Struktura więzi społecznych w znaczący sposób kształtowana jest przez strukturę przestrzenną otoczenia. Niestety w krajobrazie osiedlowym bardzo często spotykamy podział podporządkowany strukturze funkcjonalnej, czyli strefie komunikacyjnej, rekreacyjnej i usługowej (Makowski, 2007). Dzięki czytelnej klasyfikacji stref użytkowania

prywatnego, grupowego i publicznego można zapobiegać sytuacją konfliktowym występującym na granicach stref (Makowski, 2007).

### **Osiedla grodzone**

Osiedla grodzone inaczej nazywane osiedlami zamkniętymi to osiedla otoczone ogrodzeniem. Są to przestrzenie o ograniczonym dostępie, posiadające wewnętrzne regulaminy oraz wspólne zarządzanie. Po raz pierwszy pojawiły się w Stanach Zjednoczonych w drugiej połowie XX wieku. Była to odpowiedź na rosnącą przestępczość i znaczne powiększanie się miast. Tego typu zagospodarowanie terenu dzięki ogrodzeniu budowało poczucie bezpieczeństwa. W latach dziewięćdziesiątych powstało w Polsce pierwsze osiedle zamknięte. Do roku 2008 w samej Warszawie było ich już około 400 (Gądecki, 2009). Głównym powodem coraz częstszego grodzenia przestrzeni miejskich w Polsce jest tak jak w Stanach Zjednoczonych jest silna potrzeba bezpieczeństwa. Wynika to głównie z różnic w statusie majątkowym. Z drugiej strony zamykanie osieli mieszkaniowych może być odpowiedzią na epokę komunizmu, kiedy to własność prywatna była tłumiona i piętnowana. W latach 60-tych tendencją było mieszanie się różnych warstw społecznych w mieszkaniach komunalnych. Przyczyniało się to do wzrostu frustracji. Ten właśnie czynnik zdaje się mieć duży wpływ na rosnącą potrzebę izolowania się i podkreślania przynależności do wyższej klasy społecznej. Z badań wynika, że obok poczucia bezpieczeństwa to właśnie prestiż jest motywem mieszkania na odgrodzonych osiedlach. Argumentem za powstawaniem takich osiedli jest fakt, iż każdy ma prawo do bezpieczeństwa i poszanowania porządku. Przeciwnicy takiego poglądu zwracają uwagę na to, że w taki sposób powstają „getta dla bogatych”, które powodują podział architektury miasta i wzrastające podziały społeczne. Z badań wynika również, że nie tylko ogrodzenia wpływają na spadek przestępczości. Można w taki sposób zaprojektować przestrzeń społeczną, by umożliwiała poczucie wspólnoty lokalnej, identyfikację z miejscem zamieszkania i polepszanie stosunków sąsiedzkich, a co za tym idzie zwiększenie poczucia bezpieczeństwa i zmniejszenia przestępczości (Zaborska, 2006). Tworzenie szczelnych barier może prowadzić do zerwania kontaktów ze środowiskiem społecznym, co w konsekwencji może prowadzić do negatywnych skutków w procesie wychowawczym dzieci i młodzieży (Chmielewski, 2001).

### **Rewitalizacja terenów osiedla**

Rewitalizacja jest to proces społeczny związany z poprawianiem relacji społeczności lokalnych z użytkowanym przez nich krajobrazem. Ma ona za zadanie prowadzić do pozytywnych zmian w identyfikacji mieszkańców z przestrzenią i tworzenia tożsamości miejsca oraz oznak terytorialności. Te wszystkie elementy składają się na poprawę bezpieczeństwa, a co za tym idzie trwałości inwestycji i piękna tej przestrzeni.

Należy pamiętać, iż odpowiednio zaprojektowana przestrzeń osiedlowa z udziałem mieszkańców jest dobrym narzędziem w procesie rewitalizacji i może pomóc w integracji wspólnot lokalnych (Gawryszewska, 2011).

## **Społeczność lokalna**

Lokalne społeczeństwo to w większości rodziny z dziećmi. Niewielką część mieszkańców stanowią osoby starsze. Około połowa mieszkańców posiada psy. Uważają oni, iż mimo tego, że wyprowadzają swoje psy poza teren osiedla to brakuje na jego terenie koszy na psie odpady. To zdanie podzielają również mieszkańcy nie posiadający psów. Mieszkańcy osiedla jako jedną z głównych cech wskazują bezpieczeństwo, a także nowoczesność, ład i porządek. Zwracają również uwagę na spokój panujący na osiedlu. Jako niekorzystne cechy osiedla mieszkańcy wskazują monotoność, brak nasadzeń roślinnych, zły wygląd zieleni istniejącej, brak ławek, silne wiatry na osiedlu oraz niezadbany trawnik. Chętnie spędzaliby oni więcej czasu na osiedlu: siedząc, rozmawiając, spacerując, grając oraz kameralnie wypoczywając. Dzieci jako swoje ulubione przestrzenie do zabawy wskazują plac zabaw oraz przestrzenie przy klatkach. Niektóre z nich wskazują także miejsca kameralne na tyłach budynków. Te miejsca jednak wskazywane są przez rodziców jako ich zdaniem niebezpieczne dla dzieci. Osoby starsze wskazują na brak przestrzeni na osiedlu zaplanowanych specjalnie dla nich. Ławki nie spełniają nawet podstawowych warunków do siedzenia, ponieważ są w miejscach silnie przewiewnych. Osoby dorosłe chętnie widziałyby elementy zagospodarowania osiedla skierowane na ich potrzeby, coś co pomogłoby im się odstresować po ciężkim dniu, a także spędzić aktywnie czas z dziećmi.

## **Wyniki badań terenowych**



Ryc. 2 Widok wiaty śmietnikowej na osiedlu. (Autor fot. Magdalena Myszka, data 22.10.2012)

W trakcie przeprowadzania wizji lokalnej na terenie osiedla stwierdzono znaczące niedociągnięcia projektowe. Zastosowane gatunki roślin oraz miejsca, w których znajduje się trawnik są błędnie dobrane do istniejących na osiedlu warunków. Większość terenu jest podmokła. Wynika to z faktu, że na osiedlu zaprojektowano odprowadzenie wody z dachu za pomocą rzygaczy, więc woda spada z nad VII kondygnacji i uderza w roślinność i trawniki znajdujące

się na dole. Powoduje to wymywanie się substratu i w konsekwencji odkrywanie brył korzeniowych krzewów, a na trawnikach stagnację wody i odbijanie się cząstek podłoża na kamienną elewację. Wzdłuż głównej drogi prowadzonej przez całe osiedle zastosowano nasadzenia żywopłotowe z bukszpanów, które niestety przemarzły z powodu ciągu przewietrzającego. Zastosowanie tego gatunku jest także niekorzystne z punktu widzenia odśnieżania w okresie zimowym chodników i dróg za pomocą soli z piaskiem. Krzewy te również posadzone są na błędnie ukształtowanych skarpach, które są zbyt strome i nie stwarzają odpowiednich warunków dla roślin.



Ryc. 3 Przekrój przez skarpy. (Rys. Magdalena Myszka)



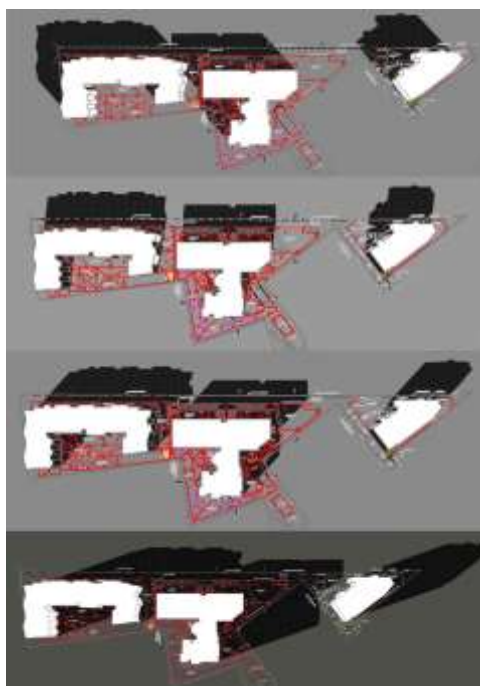
Ryc. 4 Widok rabat i wejść do budynków. (Autor fot. Magdalena Myszka, data 20.10.2012)



Ryc. 5 Widok na ciąg pieszy i zieleni towarzyszącą. (Autor fot. Magdalena Myszka, data 20.10.2012)

Na terenie wyraźnie widoczny jest brak miejsc zaprojektowanych specjalnie dla mieszkańców. Brak jest miejsc do siedzenia. Rażąco jest brak zagospodarowania części przy wejściach do klatek. Cały teren osiedla zaprojektowany jest tak, że w żadnym miejscu nie ma stref osłoniętych do siedzenia. Jedyne ławki znajdują się przy ciągach komunikacyjnych i przy palcu zabaw. Brakuje ich nawet przy wejściach do klatek. Przestrzeń osiedla stwarza wrażenie pustej i niezagospodarowanej. Jedyne plac zabaw został zaprojektowany i wykonany z należytą starannością. Zabawki są nowoczesne i bezpieczne, a także co najważniejsze atrakcyjne dla dzieci. Na osiedlu widać również brak oznak

terytorialności i to nawet na placu zabaw. Na całości osiedla miąższość warstwy substratu to od 20-40cm. Jest to spowodowane uwarunkowaniami konstrukcyjnymi stropu na garażem podziemnym, który znajduje się praktycznie pod całym osiedlem. Taka miąższość podłoża nie pozwala na sadzenie dużej roślinności. Co za tym idzie na osiedlu brakuje drzew. Jednakże istnieje możliwość wprowadzenia roślinności wyższej w donicach. Sytuując je nad słupami konstrukcyjnymi znajdującymi się w garażu nie przekraczamy norm dotyczących obciążeń na stropie. W miejscach zieleni na gruncie, planując nasadzenia wyższe należy uważać na dużą ilość instalacji podziemnych takich jak prąd i telekomunikacja. Część zacienione osiedla to przede wszystkim część północna czyli wjazdowa. Patio i plac zabaw nie są zacienione. Na osiedlu znajdują się także miejsca stale zacienione takie jak przestrzeń pod wystającymi balkonami. Analiza została wykonana dla dnia 21 marca/22 września.



Ryc. 6 Analiza zacienienia dla godzin 9.00, 12.00, 14.00, 16.00. (rys. Magdalena Myska)

### Wytyczne projektowe

1. Stworzenie na osiedlu wnętrza o indywidualnym charakterze.
2. Stworzenie wspólnych przestrzeni integracyjnych o różnej skali.
3. Wyznaczenie przestrzeni wspólnotowych, a także wyraźne zdefiniowanie granic pomiędzy przestrzenią publiczną, a prywatną.
4. Stworzenie programu, tak by był on dostosowany do różnych grup wiekowych.
5. Unikanie konfliktów wynikających z różnic wiekowych oraz preferencji mieszkańców.
6. Unikanie zjawisk ekstremalnych (silne wiatry).
7. Dostosowanie nasadzeń roślinnych do możliwości technicznych na osiedlu.

## 8.      Zróżnicowanie typu roślinności.

### Koncepcja zagospodarowania terenu



Ryc. 7 Wstępna koncepcja zagospodarowania osiedla (rys. Magdalena Myszka)

Koncepcja zakłada stworzenie dostosowanego do potrzeb użytkowników zagospodarowania. Projekt przewiduje zróżnicowane formy aktywności i kontaktów społecznych. Program osiedla został wzbogacony o dodatkowe tereny dla dzieci, młodzieży oraz osób starszych. Tereny wypoczynkowe zostały podzielone pod kątem wieku użytkowników. Ważnym aspektem na osiedlu była poprawa warunków klimatycznych i lepsze dostosowanie nasadzeń do panujących warunków. Cel osiągnięto za pomocą wprowadzenia nasadzeń roślinności wysokiej w donicach, nasadzenie krzewów odpornych na silny wiatr i przemarzanie oraz wymiana trawników na nasadzenia roślin okrywowych w miejscach gdzie nie mają one szansy wzrostu. Te czynności wpłynęły na poprawę warunków wodnych na osiedlu. Cały teren osiedla został podzielony na mniejsze wnętrza co pozwoliło stworzyć przestrzeń bardziej kameralne, sprzyjające wypoczynkowi na łonie natury. Projektując otoczenie wejścia do budynków skorzystano ze wskazań Rozporządzenia Ministra Infrastruktury. Zaprojektowano wymaganą ochronę przed nadmiernym dopływem chłodnego powietrza oraz oświetlenie zewnętrzne. Skorzystano również z tego, że wejścia do budynków pełnią ważną funkcję społeczną oraz są miejscem spotkań sąsiedzkich i dlatego zaplanowano tam wygodne siedziska, kosze na śmieci oraz parkingi rowerowe.

### Wnioski

Tworzenie projektów zagospodarowania nowoczesnych osiedli mieszkaniowych z udziałem mieszkańców pozwala na skuteczną rewitalizację przestrzeni przy budynkach. Mieszkańcy najlepiej wiedzą co dla nich dobre. Uczestnicząc w dyskusji przy projekcie czują się oni współprojektantami co powoduje, iż utożsamiają się z terenem i chętniej korzystają z elementów jego zagospodarowania. Należy jednak pamiętać, że praca projektanta jest jednak bardzo ważna w procesie projektowym, ponieważ to on spaja pomysły, a także nadaje im formę możliwą do zrealizowania zwłaszcza na tak trudnym terenie jakim jest nowoczesne osiedle prawie całkowicie usytuowanym na stropie garażu podziemnego.

## Literatura

- Chmielewski J.M. Mirecka M. 2001. *Modernizacja osiedli mieszkaniowych*. Oficyna Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
- Czałczyńska M., 2004. *Programowanie terenów osiedlowych, podwórek i wnętrz między blokowymi na potrzeby rekreacji codziennej w mieście, podział przestrzeni rekreacyjnych w zależności od potrzeb użytkowników*. W: *Architektura i technika a zdrowie*, Gliwice.
- Foland A., *Psychokartografia w praktyce, badania psychologicznych własności przestrzeni*. Warszawa. Dostęp na: <http://srodowiskowa.psychologia.pl>
- Gawryszewska B., 2011. *Krajobraz osiedli mieszkaniowych a budowanie więzi sąsiedzkich w programach rewitalizacji*. W: *Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych*, Sosnowiec.
- Gądecki J. 2009. *Za murami. Osiedla grodzone w Polsce – analiza dysputy*. Monografie Fundacji na Recz Nauki Polskiej. Wydawnictwo Uwr, Wrocław
- Gehl J. 2009. *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Ram, Kraków.
- Makowski Ł. 2007. *Rewitalizacja terenów otwartych w osiedlach z wielkiej płyty* [online]. Dostęp na: <http://nfosigw.gov.pl> [Dostęp 20.10.2012]
- Pais M., Silveirinha de Oliveira E., Soares A., 2012, *Understanding users needs and public spaces: Review and recommendations for a Lisbon's case study - Avenida da Liberdade*. W: *ECLAS Conference 2012*, Warszawa.

**Paulina Matela**, Sztuka ogrodu i krajobrazu, SGGW w Warszawie

### **Projekt szlaku spacerowego ukazujący główne, wiodące idee warszawskich klubów piłkarskich – Legia Warszawa i Polonia Warszawa**

The walking route project, showing the main, leading ideas of Warsaw football clubs – Legia Warszawa and Polonia Warsaw

#### **Streszczenie**

Artykuł przedstawia schemat pracy, której wynikiem jest projekt szlaku spacerowego oraz wytyczne do projektowania przestrzeni przeznaczonej na imprezy masowe dla kibiców piłkarskich. Poprzez poszczególne badania (źródeł bezpośrednich, pośrednich, terenowe) i analizy (komunikacyjną, funkcjonalną, kompozycji przestrzennej, użytkowników) zostały wyznaczone wytyczne projektowe dla szlaku spacerowego (a na ich podstawie wnioski i koncepcja) oraz wzorcowe wytyczne projektowe dla imprez masowych.

**Słowa kluczowe:** szlak spacerowy, Legia Warszawa, Polonia Warszawa, imprezy masowe, miejsca pamięci

#### **Summary**

The article presents the scheme of work, which results are the walking route and design guidelines for the design spaces for football fans' public events. Through the various research (direct sources, indirect sources, field researches) and analysis (a communication, a functional, a spatial composition, users) then design guidelines have been set for the walking route (and on the basis of their the proposals and the concept) and standard guidelines for public events.

**Key words:** walking route, Legia Warsaw, Polonia Warsaw, mass events, memorial

#### **Wstęp**

Przedmiotem badań jest przestrzeń publiczna Warszawy, która jest łącznikiem kibiców klubów piłkarskich Legia Warszawa i Polonia Warszawa oraz pozostałych mieszkańców miasta. Celem pracy jest projekt szlaku spacerowego oraz wyznaczenie wytycznych dla projektowania przestrzeni związanej z piłkarskimi imprezami masowymi. Szlak spacerowy ma w swojej idei łączyć najważniejsze wartości, z którymi utożsamiają się kibice i kluby piłkarskie, takie jak szacunek, honor, fair play z wydarzeniami historycznymi związanymi z Powstaniem Warszawskim. Powstanie Warszawskie jest bardzo ważnym wydarzeniem dla wszystkich mieszkańców miasta, a przede wszystkim dla kibiców obu klubów. Zaproponowane wytyczne projektowe mają za zadanie wskazać, jak z łatwością będzie można utworzyć tymczasową przestrzeń dla piłkarskich imprez masowych. Taką przestrzeń, która będzie bezpieczna dla użytkowników, łatwa do zbudowania i demontażu.

#### **Zakres pracy**

Zakres przestrzenny stanowi miasto stołeczne Warszawa, w którym odnalezione zostaną miejsca najważniejsze ze względu na wydarzenia Powstania Warszawskiego oraz istotne z punktu widzenia klubów Piłkarskich. Zakres czasowy obejmuje XX i XXI wiek, ze względu na czas Powstania Warszawskiego oraz okres powstania klubów, czyli początek XX wieku. Zakres merytoryczny pracy stanowi projekt szlaku spacerowego na terenie Warszawy. Szlaku spacerowe-

go, będącego przestrzenią publiczną, która ma połączyć kibiców warszawskich klubów piłkarskich i mieszkańców miasta.

#### Metody

Metody wykorzystane w procesie powstawania pracy można podzielić na poszczególne grupy: badania kameralne źródeł bezpośrednich, w tym: kwerenda archiwalna, badania kartograficzne, ikonograficzne oraz historyczne; badania kameralne źródeł pośrednich, badania druków zwartych i rozproszonych; badania terenowe, w tym: inwentaryzacja terenu opracowania oraz obserwacja wraz z dokumentacją rysunkową, fotograficzną i opisem; metody społeczne: obserwacja i wywiady. Badania źródeł bezpośrednich pomocne były przy wyborze trasy szlaku spacerowego oraz przy wykonywaniu poszczególnych analiz terenu opracowania. Badania źródeł pośrednich oparte zostały o literaturę związaną z każdym elementem podjętym w pracy. Czyli z literaturą historyczną powiązaną z Powstaniem Warszawskim, pozycjami związanymi ze sportem, fachową literaturą opisującą organizację imprez masowych oraz pozycjami dotyczącymi projektowania przestrzeni publicznych i projektowania krajobrazu miasta (Gehl, : *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych.*, Pluta: *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne.*). Przeprowadzone metody społeczne scharakteryzowały profil użytkowników, ich potrzeby, oczekiwania oraz stosunek do zaproponowanego projektu. Przeprowadzony został także szereg analiz, które uzupełniły wcześniej wykonane badania i wyznaczyły kolejne wytyczne projektowe. Analiza komunikacji pozwoliła na otrzymanie wytycznych do przebiegu szlaku spacerowego. Wykonana została na podstawie wizji terenowej oraz zdjęć lotniczych. Analiza funkcjonalna pozwoliła na ukazanie funkcji pełnionych przez poszczególne przestrzenie na terenie opracowania. Została wykonana na podstawie wizji terenowej. Analiza kompozycji przestrzennej pozwoliła na przedstawienie istniejącego układu przestrzennego i pozwoliła na wpisanie w niego projektowanego szlaku spacerowego. Wykonana została na podstawie wizji terenowej, zdjęć lotniczych oraz literatury Wejchert: *Elementy kompozycji urbanistycznej.* Analiza użytkowników przeprowadzona została na podstawie obserwacji, wywiadów oraz danych statystycznych.

#### **Charakterystyka historyczna klubu Legia Warszawa**

Klub Legia Warszawa rozpoczął swoje istnienie w kwietniu 1916 roku, jako klub wojskowy. Okoliczności powstania były dość nietypowe, bowiem żołnierze Legionów Polskich rozlokowani na Wołyniu, zainspirowani przez Stanisława Mielecha założyli drużynę piłkarską. Proces przygotowujący do założenia zespołu trwał już od roku, przebywające w Piotrkowie Trybunalskim Legiony, wśród których znajdowali się przedwojenni piłkarze, grali i trenowali, budując podstawę Legii Warszawa. W 1916 klubowi została nadana nazwa - Drużyna Legionowa LEGIA. Jako barwy klubowe ustalono barwy biało-czarne. Uzasadnia się to tym, iż kolor czarny odnosił się do koloru koszulek Czarnych Lwów (uważanego wówczas za najstarszy polski klub), a kolor biały miał nawiązywać do barw narodowych. Od tego czasu klubowi towarzyszy charakterystyczna litera 'L', która wówczas była biała i umieszczona była na czarnym tle. Podczas wojny drużyna brała udział w rozgrywkach z innymi zespołami

wojskowymi, zdobywając nieoficjalny tytuł mistrza kraju. Po zakończeniu wojny, Legiony wycofały się z Warszawy i drużyna przez okres ponad roku grała na szczeblu amatorsko-towarzyskim. W 1920 postanowiono reaktywować klub. Jego nazwa została zmieniona na Wojskowy Klub Sportowy (WKS) Warszawa, a za barwy klubowe przyjęte zostały barwy biało-czerwone. Kolejnym ważnym okresem był rok 1930, w którym klub zmienił nazwę na Wojskowy Klub Sportowy „Legia” Warszawa i tego samego roku rozpoczął rozgrywki na Stadionie Wojska Polskiego przy ulicy Łazienkowskiej. Klub brał regularny udział w rozgrywkach, aż do 1938 roku, kiedy ze względu na słabe wyniki rozwiązano sekcję piłkarską. Odrodzenie klubu nastąpiło po wyzwoleniu Warszawy, w kwietniu 1945 podjęto decyzję o przywróceniu klubu, powołano I Wojskowy Klub Sportowy Warszawa, miesiąc później zmieniono nazwę na Wojskowy Klub Sportowy (WKS) Legia. Od tamtej pory klub istniał już bez przerw, jednak wielokrotnie jeszcze zmieniała się nazwa, herb i barwy. Ostatecznie doprowadziło to do nadania w 2012 roku oficjalnej nazwy Legia Warszawa Spółka Akcyjna i ustalenia barw klubowych na barwy czerwono-biało-zielono-czarne. Legia Warszawa znajduje się w czołówce drużyn polskiej Ekstraklasy. W rozgrywkach krajowych zdobyła osiem razy tytuł Mistrza Polski, piętnaście razy zdobyła Puchar Polski i czterokrotnie zdobyła Superpuchar Polski. W przypadku rozgrywek europejskich, Legia trzykrotnie brała udział w rozgrywkach Ligi Europejskiej i Ligi Mistrzów. Kibice Legii Warszawa są najbardziej liczną grupą kibiców w Polsce, ich zarejestrowana liczba w lutym 2011 roku wynosiła 100000 osób. Na terenie kraju działa wiele grup jednoczących kibiców. Największą z nich są Nieznani Sprawcy, którzy odpowiedzialni są za oprawy meczowe. Świat kibicowski Legii nie wykazuje przynależności z żadną opcją polityczną. Jednak od kilku lat można zauważyć tendencję do działań antykomunistycznych. Kibice Legii w bardzo silny sposób pokazują największą wartość – patriotyzm. Kibice aktywnie uczestniczą w obchodach rocznic ważnych wydarzeń związanych z Warszawą i Polską. Jednym z ważniejszych corocznych wydarzeń jest rocznica Powstania Warszawskiego. Wydawane są wówczas koszulki, z których dochodu produkowane są legijne wieńce i znicze, które kibice składają na grobach powstańców. Kibice Legii prowadzą także zbiórki i działania na rzecz potrzebujących. Kibice Legii wraz z kibicami holenderskiego klubu ADO den Haag w porozumieniu z zarządami klubów zorganizowali mecz charytatywny, z którego dochód został przeznaczony na leczenie jednego z kibiców. (Kuras i Kamiński, 2012)

### **Charakterystyka historyczna klubu Polonia Warszawa**

Klub Polonia Warszawa ma swoje początki w Warszawskim Kole Sportowym. Nieoficjalnie, w 1911 roku po połączeniu dwóch drużyn gimnazjalnych założono klub Polonia. Jako oficjalną datę podaje się maj 1912 roku. Początkowo zawodnicy grali w strojach w biało-czerwone pasy, natomiast wiosną 1913 założyli czarne koszulki. Wybór tej barwy motywowany jest w różny sposób, wersja ‘patriotyczna’ mówi o symbolice żałoby po Ojczyźnie, jednak najprawdopodobniej, tylko ten kolor był dostępny do zakupu. W 1915 roku Polonia przekształciła się w formalny klub sportowy.

|                      |                                                                                                                    |                                                                                                                                                                                                                          |                                                                                                                                                        |
|----------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Rok założenia</b> | <b>KP Legia Warszawa</b><br>1916  |                                                                                                                                                                                                                          | <b>KSP Polonia Warszawa</b><br>1911                                 |
| <b>Barwy</b>         | czerwony, biały, zielony, czarny                                                                                   |                                                                                                                                                                                                                          | Czarny, biały czerwony                                                                                                                                 |
| <b>Herb</b>          | 1916                                                                                                               | biała litera L na czarnym tle, uproszczonej polskiej tarczy herbowej                                                                                                                                                     | pierwszy herb, biało czerwona tarcza o ukośnej linii podziału pomiędzy kolorami                                                                        |
|                      | 1917                                                                                                               | czarna litera L w kółku, białe wnętrze z czarnym ukośnym paskiem                                                                                                                                                         |                                                                                                                                                        |
|                      | 1920-1921                                                                                                          | nieznany                                                                                                                                                                                                                 |                                                                                                                                                        |
|                      | 1922-1926                                                                                                          | uproszczona polska tarcza herbową, z barwami: białą (prawa górna część) i zieloną (w lewym dolnym rogu)                                                                                                                  |                                                                                                                                                        |
|                      | 1926-1949                                                                                                          | modyfikacja poprzedniego herbu, dodatkowo czarny pas rozdzielający zieleń i biel, nawiązując do herbu z 1917 w związku ze zbliżającą się rocznicą 10-lecia klubu                                                         | 1933<br>pierwszy herb z dodatkowym czarnym okrągłym tłem z literami KSP                                                                                |
|                      | 1949-1957                                                                                                          | uproszczony herb ze złoty-zielonym obramowaniem, w środku duża, czerwona litera C z mniejszymi W, K, S wewnątrz                                                                                                          | 1933-1956<br>Zmiana nazwy klubu – Kolejacz Warszawa, czerwono-niebieskie kółko z literą P w środku i z odchodzącymi od niego kolejarskimi skrzydełkami |
|                      | 1957-2007                                                                                                          | herb Legii nawiązujący do pierwszych czterech, historyczny kształt herbu, podzielony na biały i czarny pas, wprowadzono barwy biało-czerwono-zielono-czarne, a po pewnym czasie zamieniono miejscami dwa pierwsze kolory | 1956<br>przywrócenie nazwy i herbu, zmiana liter na KKS, litery otoczone białymi okręgami na czarnym tle                                               |
|                      |                                                                                                                    |                                                                                                                                                                                                                          | 1999-2001<br>zmiana liter na KPP                                                                                                                       |
|                      |                                                                                                                    |                                                                                                                                                                                                                          | 2001-<br>przywrócenie liter KSP, dodanie dwóch gwiazdek i wienca laurowego                                                                             |
|                      | 2007-2010                                                                                                          | herb wzorowany na pierwszym herbie, tarcza w kształcie trójkąta                                                                                                                                                          |                                                                                                                                                        |
| <b>Stadion</b>       | 2010-                                                                                                              | przywrócenie herbu z 1957                                                                                                                                                                                                |                                                                                                                                                        |
|                      | 1916-1922                                                                                                          | Boiska wypożyczane                                                                                                                                                                                                       | 1911-1928<br>Dynasy, Agrykola                                                                                                                          |
|                      | 1922-1930                                                                                                          | Boisko Dowództwa Okręgu Korpusu                                                                                                                                                                                          | 1928-                                                                                                                                                  |
|                      | 1930-                                                                                                              | Stadion Wojska Polskiego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego                                                                                                                                                               | Stadion Warszawskiej Polonii im. generała Kazimierza Sosnkowskiego                                                                                     |

Tabela 1. Chronologiczne zestawienie podstawowych informacji o klubach Legia Warszawa i Polonia Warszawa. Opracowanie własne. (Gawkowski, 2007)

W okresie międzywojennym Polonia otrzymuje od miasta teren w okolicach Dworca Gdańskiego i w 1928 roku następuje otwarcie Stadionu przy ulicy Konwiktorskiej 6. W okresie II Wojny Światowej zawieszono oficjalne rozgrywki piłkarskie, jednak kluby grały w warunkach konspiracyjnych. W tym czasie, w obozach koncentracyjnych, podczas egzekucji ulicznych, podczas Powstania Warszawskiego Polonia straciła wielu zawodników i działaczy. Działalność klubu została wznowiona po zakończeniu wojny. Polonia brała regularny udział w rozgrywkach krajowych i europejskich. W 2008 roku nastąpiło załamanie. Klub zakończył sezon na ostatnim miejscu Drugiej Ligi. A prezes Spółki wykupił klub Ekstraklasy Dyskobolia Groclin Grodzisk Wielkopolski i zmienił jego nazwę na Polonia Warszawa. Dzięki temu Polonia wróciła ponownie do rozgrywek Ekstraklasy. Wydarzenie to było bardzo kontrowersyjne i nie znalazło uznania w środowisku piłkarskim. Jednakże sytuacja pozostała bez zmian. Podobne wydarzenie miało miejsce w 2012 roku, kiedy właściciel Polonii Warszawa postanowił sprzedać klub właścicielowi GKS Katowice. Nowy właściciel chciał zmienić nazwę Polonii na KP Katowice. Jednak nie doszło do tego. Klub istnieje teraz pod oficjalną nazwą Klub Sportowy Piłkarski (KSP) Polonia Warszawa Spółka Akcyjna, jego barwy to kolory czarno-biało-czerwono-czarne. Polonia, podobnie jak Legia znajduje się w czołówce polskiej Ekstraklasy. W swojej historii Polonia dwukrotnie zdobyła Mistrzostwo Polski i Puchar Polski oraz jeden raz zdobyła Superpuchar Polski. Kibice Polonii Warszawa są dość nieliczną grupą, biorąc pod uwagę historię klubu. Średnia frekwencja na meczu to około 3840 kibiców (Ekstraklasa.wp.pl, 2012). Kibice prowadzą akcje dobroczynne, wspierają Dom Małego Dziecka, adoptowali jaguara w warszawskim Ogrodzie Zoologicznym, a także biorą udział w uroczystościach upamiętniających ważne wydarzenia historyczne. (KSP Polonia Warszawa)

### **Wyniki analiz**

Przeprowadzone badania i analizy dały wyniki, które bezpośrednio wskażą wytyczne projektowe szlaku spacerowego oraz wytyczne do projektowania przestrzeni przeznaczonej na masowe imprezy dla kibiców. Badania źródeł bezpośrednich wskazały przestrzenie w mieście, które poprzez wydarzenia wojenne i Powstania Warszawskiego łączą się z klubami – Legia Warszawa i Polonia Warszawa. Badania źródeł pośrednich przyczyniły się do szczegółowej charakterystyki klubów piłkarskich, rozwiązania problematyki wspólnej przestrzeni oraz problematyki związanej z masowymi imprezami przeznaczonymi dla kibiców. Przeprowadzone badania społeczne scharakteryzowały profil użytkowników, ich potrzeby, oczekiwania oraz stosunek do projektu. Przeprowadzony szereg analiz wyznaczył kolejne wytyczne projektowe: Analiza komunikacji – przebieg szlaku spacerowego. Analiza funkcjonalna – ukazanie funkcji pełnionych przez poszczególne przestrzenie na terenie opracowania. Analiza kompozycji przestrzennej – przedstawienie istniejącego układu przestrzennego i wpisanie w niego projektowanego szlaku spacerowego. Zawarcie w projekcie wszystkich elementów, którymi powinien charakteryzować się krajobraz miejski (Wejchert, 1984). Na podstawie przedstawionych wyników analiz możliwe było przedstawienie przebiegu szlaku spacerowego,

który wpisuje się w historię Warszawy oraz historię klubów – Legia Warszawa i Polonia Warszawa. Analizy pozwoliły także wyznaczyć wytyczne, które charakteryzują przestrzeń przeznaczoną na masowe imprezy dla kibiców.

### **Wnioski – koncepcja**

Koncepcja szlaku spacerowego opiera się na wspólnych przestrzeniach ważnych dla grup społecznych, które tworzą jedną społeczność – mieszkańców Warszawy. Grupy te to kibice dwóch społecznych klubów – Legii Warszawa i Polonii Warszawa. Szlak spacerowy przeprowadzony został przez ulice Warszawy w celu podkreślenia miejsc ważnych zarówno dla kibiców, jak i pozostałych mieszkańców miasta, miejsc związanych z wydarzeniami Powstania Warszawskiego oraz z miejscami pamięci o tych wydarzeniach. Szlak spacerowy wyróżnia się w krajobrazie miasta barwą – biało-czerwono-czarną (wspólnymi barwami obu klubów oraz barwami narodowymi) oraz detalami architektonicznymi. Detale mają charakter informacyjny, w zależności od miejsca przedstawiają historię wydarzenia z Powstania Warszawskiego lub wydarzenia związanego z warszawską piłką nożną. Szlak spacerowy widoczny jest także nocą, specjalne oświetlenie ukazywać będzie jego bieg i poszczególne przystanki. Dodatkowo przedstawione zostały wytyczne projektowe, na podstawie których możliwa jest bezpieczna i szybka organizacja imprez masowych kibiców piłkarskich. Przestrzeń taka musi charakteryzować się wysokim poziomem bezpieczeństwa, dużą elastycznością przeprowadzenia granic przestrzeni. Nie można jednak zapomnieć, że takie imprezy organizowane są także dla osób, które chcą pokazać swoje oddanie klubowi piłkarskiemu, jego wartościom, a nie tylko wywołanie awantur i zamieszek. Nie mogą być one zupełnie odizolowane od życia miasta.

Podsumowując, projekt tego szlaku spacerowego ma przybliżyć mieszkańcom Warszawy oraz turystom temat związku warszawskich klubów piłkarskich z Powstaniem Warszawskim. A także uwydatnić pozytywne działania kibiców obu klubów. Ważnym z punktu widzenia użyteczności są także wytyczne dla organizacji imprez masowych. Są one schematem, który może być w łatwy sposób wykorzystany podczas masowych imprez dla kibiców.

### **Literatura**

- Gawkowski, R., 2007. *Encyklopedia klubów sportowych Warszawy i jej najbliższych okolic w latach 1918-39*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- KSP Polonia Warszawa. *O kibicach* [online]. Dostępny w: <http://ksppolonia.pl/index.php?typ=podstrona&id=42> [Dostęp: 12.12.2012]
- Kuras, E., Kamiński, E., 2012. *Historia Legii* [online]. Dostępny w: <http://legia.com/index.php?typ=podstrona&id=26> [Dostęp: 12.12.2012].
- Wejchert, K., 1984. *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Warszawa: Arkady.

## **Identyfikacja i wybór miejsc pod Pocket Park na terenie Pragi Północ i Południe w Warszawie.**

### **Streszczenie**

Celem niniejszej pracy jest chęć utworzenia nowych przestrzeni publicznych bez przebudowy na dużą skalę oraz wykorzystanie obszarów opuszczonych i zdegradowanych. Ustalono i zastosowano zasady projektowania Pocket Parków oraz wybór miejsc dla ich lokalizacji na terenie Warszawy. Stworzenie Pocket Parków wpłynie pozytywnie na przestrzeń miejską. Tego rodzaju parki podnoszą estetykę miasta oraz dążą do integracji społeczeństwa.

**Słowa kluczowe:** park kieszonkowy, przestrzeń miejska, miejsce, lokalizacja

### **Summary**

The main purpose of this work is the will to create the new public areas without the need for large-scale reconstruction projects as well as the utility of the uninhabited or degraded areas. We decide to use the principle of the construction of Pocket Parks, and we choose for their location Warsaw. The creation of the Pocket Parks will have the positive influence on the urban idea of the whole city. This kind of parks increases the aesthetic character of the city and helps the social integration.

**Key words:** pocket park, urban space, place, localization

### **Wstęp**

Pocket Parki są ściśle związane z zabudową, której bezpośrednio mają służyć. Stanowią przestrzeń lokalną połączoną widokowo i lokalizacyjnie z ciągami komunikacyjnymi takimi jak: ścieżki piesze lub rowerowe. Widoczne z ulic zapraszają użytkowników zewnętrznych do ich odwiedzenia. Tworzenie Pocket Parków pociąga za sobą wiele korzyści oddziałujących nie tylko na życie mieszkańców, ale również na estetykę całego miasta oraz poprawę warunków środowiskowych. Podstawową korzyścią płynącą z projektowania Pocket Parków w przestrzeni miejskiej jest jej estetyzacja. Fakt rewitalizacji zaniedbanych i często zapomnianych zakątków miasta, zyskujących nowe oblicze, przyczynia się do poprawy warunków życia i zadowolenia pobliskich mieszkańców. Wszyscy, bowiem wolimy miasto nasycone zieloną barwą roślin od betonowej pustej przestrzeni. Dodatkowo dobrze zaprojektowana struktura roślinności przyciąga turystów oraz inwestorów. Z ekologicznego punktu widzenia Pocket Parki stanowią miniaturowe oazy zurbanizowanej przestrzeni miejskiej. To tu zwierzęta takie jak ptaki, żyjące w naszych miastach mogą znaleźć schronienie. Ponadto Pocket Parki przyczyniają się do poprawy mikroklimatu, działając jak „zielone płuca miasta”.

Przyczyną podjęcia tematu jest chęć utworzenia nowych przestrzeni publicznych bez przebudowy na dużą skalę oraz wykorzystanie obszarów opuszczonych, zdegradowanych i zapomnianych. Przedmiotem pracy jest utworzenie Pocket Parków na terenie Warszawy poprzez wskazanie głównych cech charakterystycznych dla tego rodzaju przestrzeni miejskiej (lokalizacja, rozmiar, elementy wyposażenia, funkcje, użytkownicy, zadania). Celem pracy jest ustalenie zasad projektowania Pocket Parków oraz wybór miejsc dla ich lokalizacji na terenie Warszawy.

Teza, jaką obrano to: „Tworzenie Pocket Parków jest trafną odpowiedzią na rozwiązanie problemów wynikających z braku wystarczającej przestrzeni w strukturze miejskiej”.

### **Materialy i metody**

Zakres merytoryczny pracy badawczo-projektowej obejmuje tematykę projektowania niewielkich publicznych przestrzeni miejskich, zaś zakres terytorialny ma dwojaki charakter. Mianowicie, prace przeglądowo-analityczne dotyczą przykładów pochodzących ze Stanów Zjednoczonych i Europy. Natomiast prace projektowe będą ściśle związane z terenami dzielnic Praga Północ i Praga Południe. Niniejszą pracę rozpoczęto od gromadzenia i analizowania materiałów źródłowych odnoszących się do obszaru opracowania, w postaci: mapy zasadniczej, współczesnych zdjęć satelitarnych, rysunków studium i kierunków zagospodarowania przestrzennego dla Warszawy oraz przegląd literatury a także stron internetowych dotyczących obu dzielnic Pragi Północ i Południe oraz Pocket Parków. Dobór miejsc lokalizacji Pocket Parków jest procesem wielostopniowym, który wymaga dokładnej analizy poszczególnych danych i dostępnych materiałów. Głównym etapem prac nad wyznaczeniem obszarów pod lokalizację Pocket Parków było przeanalizowanie dostępnych materiałów kartograficznych, na podstawie, których wyszczególniono ewentualne miejsca odpowiadające zasadom tworzenia Pocket Parków. Wyszukiwano obszary o stosunkowo niewielkich rozmiarów, w sąsiedztwie zabudowy mieszkaniowej, usługowej lub biurowej. Miejsca te charakteryzowały się zdegradowaną przestrzenią. Podstawowymi wytycznymi było to, iż miejsca te powinny znajdować się w pobliżu głównych ciągów komunikacji pieszej, rowerowej lub kołowej. Nie brano pod uwagę obszarów parków, zielieńców, wszelkich istniejących placów. Wytypowane miejsca poddano wizji lokalnej połączonej z zebraniem dokumentacji na temat miejsca w formie tabelarycznej i fotograficznej. Na podstawie ogólnodostępnych map przeanalizowano własność gruntów w celu potwierdzenia możliwości ich adaptacji pod stworzenie Pocket Parków. Podczas badań terenowych wykonano szereg analiz, które umożliwiły weryfikację wcześniej zgromadzonych materiałów źródłowych i zestawienie ze stanem istniejącym. Na miejscu wykonano ba-

dania takie jak: inwentaryzacja terenu; identyfikacja przestrzeni o potencjalnych możliwościach przekształcenia na Pocket Parki. Następnie wykonano dokumentację fotograficzną, która posłużyła w uproszczonych analizach uzupełniających.

Wspomniane analizy to:

analiza układu komunikacji, rodzaju nawierzchni i struktury zabudowy;

analiza funkcjonowania i wyposażenia terenu;

analiza roślinności;

analiza atrakcyjności, bezpieczeństwa, czystości oraz hałasu miejsca;

analiza dostępności dla użytkowników;

analiza uzbrojenia terenu,

analiza zasięgu cienia

analiza SWOT

Dosyć istotna była analiza SWOT, dzięki której możliwe było wskazanie słabych i silnych stron danego miejsca, jak również potencjału i zagrożeń płynących z realizacji. Analiza użytkowników danego terenu, pozwoliła zaobserwować sposób wykorzystywania wytypowanej przestrzeni przez lokalną społeczność. Przewidywany jest również wywiad socjologiczny, który ma ukazać realne potrzeby użytkowników. Wykorzystując mapę zasadniczą dokonano inwentaryzacji dendrologicznej i elementów wyposażenia w postaci pomiarów i naniesienie elementów na podkład. Następnym równie ważnym etapem prac projektowych dla wybranych miejsc lokalizacji Pocket Parków było określenie: programu funkcjonalnego, grupy użytkowników stałych i czasowych, potrzeby użytkowników odnośnie przestrzeni, wyposażenie terenu oraz czas funkcjonowania miejsca. Podczas badań kameralnych przeanalizowano zebrane materiały oraz analizy i na ich podstawie sformułowano wytyczne projektowe do koncepcji i schematu funkcjonalno – przestrzennego.

## **Wyniki analiz**

Analiza materiałów źródłowych takich jak: przegląd literatury i strony internetowe dotyczące wszelkich informacji na temat Pragi Północ i Południe pozwoliły na zapoznanie się z historią obu tych dzielnic. Natomiast informacje na temat Pocket Parków pozwoliły na określenie roli i znaczenia Pocket Parków w przestrzeni miejskiej a także wskazanie głównych zasad projektowania. Zatem miejsca nadające się pod lokalizację Pocket Parków to tereny: punktowo rozproszone na terenie miasta; położone w sąsiedztwie głównych tras komunikacyjnych; znajdujące się w pobliżu wnętrz kamienic; niezagospodarowane, zdegradowane oraz w miejscach nielegalnych parkingów; tereny centrum miasta, gdzie kreuje się przestrzeń dla spotkań, oczekiwania na przyjaciół lub miejsc do spędzenia przerwy w czasie pracy. Maksymalny rozmiar wyżej opisanej przestrzeni powinien zamykać się w 5000 m<sup>2</sup>. Główne, dopuszczalne

elementy wyposażenia to: szata roślinna; elementy wodne; rzeźby i pomniki; elementy wyposażenia placów zabaw; wszelkiego rodzaju siedziska mobilne i stałe oraz zadaszenia; oświetlenie, które jest ważnym czynnikiem bezpieczeństwa w porach wieczornych i nocnych. Funkcje, jakie powinny spełniać to: imprezy artystyczne; odpoczynek i relaks; przerwy w pracy; indywidualne lub wspólne gry i zabawy; miejsce spotkań z przyjaciółmi i bliskimi. Użytkownikami tego typu przestrzeni miejskiej są mieszkańcy pobliskich terenów, jednakże lokalizacja przy większych ciągach komunikacyjnych może znacząco wpłynąć na otwarcie tych przestrzeni dla użytkowników z zewnątrz. Pocket Parki należą do trudnych przestrzeni miejskich, ze względu na próbę pogodzenia potrzeb różnorodnych użytkowników a zarazem na małą wielkość projektowanej przestrzeni. Na podstawie określenia roli i znaczenia Pocket Parków w przestrzeni a także określenia głównych zasad projektowania wybrano i zlokalizowano 11 obiektów badawczych na terenie Pragi Północ (Rys. 1) oraz 8 – na terenie Pragi Południe (Rys. 2).



Rys. 1. Mapa lokalizacji Pocket Parków na terenie Pragi Północ (opracowanie Katarzyna Michalska)



Rys. 2. Mapa lokalizacji Pocket Parków na terenie Pragi Południe (opracowanie Katarzyna Michalska)

Obiekty te są przestrzeniami zaniedbanymi i zapomnianymi. Budzą swoisty niepokój, który skłania przechodniów do omijania takich miejsc. W większości przypadków tereny są nieużytkowane, zaśmiecone, o wybrakowanej nawierzchni, zdewastowanej roślinności w otoczeniu nieciekawej zabudowy wielorodzinnej lub usługowej, często przeznaczone na „dzikie parkingi” (Fot. 1-19).



Fot. 1. Teren przy skrzyżowaniu ul. Ząbkowskiej – ul. Targowej. Pocket Park nr 1 – autor fot. Katarzyna Michalska



Fot. 2. Teren przy ul. Ząbkowskiej. Pocket Park nr 2 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 3. Teren przy ul. Ząbkowskiej. Pocket Park nr 3 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 4. Teren przy ul. Ząbkowskiej. Pocket Park nr 4 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 5. Teren przy ul. Sprzecznej. Pocket Park nr 5 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 6. Teren przy ul. Targowej. Pocket Park nr 6 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 7. Teren przy ul. Targowej, ul. Zamojskiego. Pocket Park nr 7 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 8. Teren przy ul. Kijowskiej. Pocket Park nr 8 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 9. Teren przy ul. Lubelskiej. Pocket Park nr 9 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 10. Teren przy ul. Zamojskiego. Pocket Park nr 10 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 11. Teren przy ul. Zamojskiego, firma Wedel. Pocket Park nr 11 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 12. Teren przy ul. Esterskiej. Pocket Park nr 12 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 13. Teren przy ul. Niekańskiej. Pocket Park nr 13 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 14. Teren przy ul. Międzynarodowej. Pocket Park nr 14 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 15. Teren przy ul. Nobla. Pocket Park nr 15 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 16. Teren przy skrzyżowaniu ul. Zwycięzców – ul. Saskiej. Pocket Park nr 16 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 17. Teren przy ul. Wandy. Pocket Park nr 17 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 18. Teren przy ul. Zwycięzców. Pocket Park nr 18 (fot. Katarzyna Michalska)



Fot. 19. Teren przy zjeździe z Al. Poniatowskiego na Wał Miedzeszyński. Pocket Park nr 19 (fot. Katarzyna Michalska)

Zebrane materiały terenowe oraz ich analizy umieszczono w formie tabelarycznej (

| Pocket Park nr 1       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Lokalizacja            | Skrzyżowanie ul. Ząbkowska – ul. Targowa                                                                                                                                                                                                                                                                             |
| Dzielnica              | Praga Północ                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
| Atrakcyjność           | Atrakcyjne powiązania widokowa, specyficzny klimat „starej Pra-gi”.                                                                                                                                                                                                                                                  |
| Bezpieczeństwo         | Lokalizacja dobrze oświetlona, jednakże wysokie krzewy mogą przysłużyć się za kryjówki dla niepożądanych osób.                                                                                                                                                                                                       |
| Czystość               | Przestrzeń czysta, brak widocznych odpadów.                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| Hałas                  | Miejsce hałaśliwe ze względu na bliskie położenie przy skrzyżo-waniu ul. Ząbkowskiej i ul. Targowej.                                                                                                                                                                                                                 |
| Zieleń                 | Obecność żywopłotu liściastego oraz trawnika.                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| Dostępność             | Lokalizacja łatwo dostępna, widoczna.                                                                                                                                                                                                                                                                                |
| Komunikacja            | Dobra i spójna komunikacja. Obecność ścieżki pieszej oraz koło-wej.                                                                                                                                                                                                                                                  |
| Nawierzchnia           | Nawierzchnia w dobrym stanie technicznym, płyta betonowa 50x50                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Zabudowa mieszkaniowa  | Bezpośrednie sąsiedztwo zabudowy mieszkaniowej.                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| Tereny usługowe        | Bezpośrednie sąsiedztwo terenów usługowych.                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| Wydarzenia kul-turalne | Brak jakichkolwiek wydarzeń kulturalnych na tym terenie.                                                                                                                                                                                                                                                             |
| Użytkownicy            | Przechodni.                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| Wypożażenie            | Niska, metalowa barierka pomalowana na czarna, oddzielająca nawierzchnię trawiastą oraz żywopłót od chodnika. Obecność specyficznego pomnika pomalowanego na niebiesko, który przedstawia siedzącą dziewczynkę wraz z dwiema dziewczynkami w pomniejszonej skali. Latarnie w kolorze czarnym z finezyjnymi detalami. |

Tab. 1. Wzór tabeli na propozycje lokalizacji Pocket Parków na terenie dzielnic Praga Północ i Południe w Warszawie oraz ich opis.

## **Wytyczne projektowe**

- Stworzenie Pocket Parków, które skierowane będą przede wszystkim do użytkowników zarówno mieszkających w pobliżu jak i użytkowników z zewnątrz.
- Stworzenie przestrzeni harmonizującej z otoczeniem.
- Zachowanie zdrowych, o estetycznym pokroju egzemplarzy drzew.
- Wprowadzenie szaty roślinnej.
- Ustalenie atrakcyjnego programu użytkowego, który spowoduje ożywienie społeczne.
- Zagospodarowanie za pomocą atrakcyjnych elementów wyposażenia.
- Ograniczenie miejsc parkingowych.

## **Wstępna koncepcja**

Głównym celem koncepcji projektowej jest utworzenie Pocket Parków zgodnie z ustalonymi zasadami projektowania tego typu przestrzeni publicznych na 19-stu lokalizacjach. Tereny te znajdują się w zaniedbanych i zdegradowanych zakątkach obu Prag. W koncepcji zaproponowano estetyzację za pomocą nowoczesnych rozwiązań mających na celu przywrócenie do życia opuszczonych miejsc. Istotnym celem było również utworzenie przestrzeni publicznej dla szerszego grona użytkowników, za pomocą zachęcających elementów wyposażenia takich jak szata roślinna, elementy wodne, rzeźby i pomniki, elementy wyposażenia placu zabaw, wszelkiego rodzaju siedzisk mobilnych i stałych zadaszeń oraz oświetlenia. A także za pomocą atrakcyjnego programu użytkowego, który zaoferuje imprezy okolicznościowe, indywidualne i wspólne gry i zabawy. Większość rozwiązań i idei projektowych powstało poprzez charakter danego terenu.

## **Wnioski**

Praga Północ i Południe to dość specyficzne dzielnice miasta Warszawy. Praga Północ to przede wszystkim zachowana w niemal niezmienionym zabudowa z XIX oraz z I połowy XX wieku, w żadnej innej części miasta nie ma tak wielu autentycznych kamienic. Nie licząc terenów nadwiślańskich, niewiele jest obszarów zieleni. Na podwórkach starych kamienic zieleni najczęściej jest bardzo mało. Natomiast Praga Południe jest dzielnicą zieleni. Obecna zabudowa dzielnicy jest bardzo zróżnicowana architektonicznie i funkcjonalnie. Niestety obie Pragi, zwłaszcza Północ mają niechlubną opinię wśród lewobrzeżnej Warszawy. Kojarzone są z najbardziej zapuszczonym zakątkiem dzielnicy. Sama nazwa tej części miasta sugeruje coś negatywnego, odnosi się do wypalonego, wypralonego. Choć te niechlubne stereotypy są niesłuszne, od kilku lat można zaobserwować pozytywne zmiany.

Stworzenie Pocket Parków na terenie obu Prag wpłynie pozytywnie na przestrzeń miejską, która będzie wizytówką dzielnicy. Struktura terenów zieleni ulegnie znacznej poprawie dzięki nowym układom roślinności oraz ciekawej mobilnej architekturze. Każdy z Pocket Parków będzie miał indywidualny charakter, będzie posiadał własną tożsamość, dzięki czemu użytkownicy danego miejsca będą mogli się z nim identyfikować. A co za tym idzie, jest szansa, iż społeczeństwo zarówno prawobrzeżnej jak i lewobrzeżnej Warszawy zmieni swoje nastawienie.

Przy tworzeniu Pocket Parków bardzo ważna jest partycypacja społeczna, gdyż to użytkownicy będą korzystać z danego miejsca. Dlatego też tak ważna jest współpraca z nimi i ich zaangażowanie w proces planowania, ponieważ zapewni to trafną odpowiedź na potrzeby i oczekiwania społeczności lokalnej.

Pocket Parki podnoszą estetykę miasta, dążą do integracji społeczeństwa w czasach, gdzie liczy się czas i pieniądz. W czasach, gdzie zanikają przyjacielskie więzi międzyludzkie.

## **Podziękowania**

Serdeczne podziękowania składam Aleksandrze Kondej i Rafałowi Sobieszkowi za dotrzymywanie towarzystwa oraz pomoc w pracach terenowych.

## **Literatura**

W powyższym opracowaniu korzystano z następujących materiałów:

Mapy Google ([www.maps.google.com](http://www.maps.google.com))

Wikipedia, wolna encyklopedia ([www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org))

Pocket Parks - Northamptonshire County Council ([www.pocketparks.com](http://www.pocketparks.com))

Pocket Parks of NYC ([www.pocketparksnyc.com](http://www.pocketparksnyc.com))

Warszawa – oficjalny portal stolicy Polski ([www.um.warszawa.pl](http://www.um.warszawa.pl))

Przyjazna strona Pragi Północ – Serwis Informacyjny Dzielnicy ([www.praga-pn.waw.pl](http://www.praga-pn.waw.pl))

Urząd Dzielnicy Praga – Południe m. st. Warszawy ([www.pragapl.d.waw.pl](http://www.pragapl.d.waw.pl))

Paradzińska K., 2011. „Idea pocket parków w kształtowaniu przestrzeni publicznych. Koncepcja aranżacji pocket parku w Warszawie”.

Niemirski W. (red.) 1973. Kształtowanie terenów zieleni. Arkady, Warszawa

Gell J., 2009. „Życie między budynkami”

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m. st. Warszawy

**Agata Zykubek**, Sztuka ogrodu i krajobrazu, SGGW w Warszawie

## **Rola elementów wzornictwa ogrodowego w kompozycji ogrodów przydomowych.**

Role of garden design in home gardens compositions.

### **Streszczenie**

Niniejszy artykuł poświęcony został elementom wzornictwa ogrodowego stosowanym we współczesnych ogrodach przydomowych. Wyszczególniono płoty, nawierzchnie i elementy wodne jako trzy reprezentatywne elementy spotykane praktycznie w każdym ogrodzie przydomowym, niezależnie od jego rozmiarów. Następnie na drodze badań i analiz ich wyników udało się stworzyć propozycje klasyfikacji odnoszącą się do roli jaką dany element odgrywa w całości kompozycji.

**Słowa kluczowe:** wzornictwo ogrodowe, kompozycja, ogrody przydomowe, style kompozycji.

### **Summary**

The Article is devoted to the elements of garden design that are commonly used in contemporary home gardens. Fences, surfaces and water features were discovered as three representative elements of any garden regardless of its size. Further research and analysis of the results led to creation of the proposal for the classification of the role played by the particular elements in the whole composition.

### **Wstęp**

Na kompozycje ogrodu przydomowego składa się bardzo wiele elementów. Aby kompozycja była harmonijna istotne jest rozmieszczenie poszczególnych przestrzeni i elementów budujących owe przestrzenie. Dlatego to właśnie elementy wzornictwa ogrodowego są nieodłącznym elementem składowym kompozycji każdego ogrodu. Dla spójności i harmonii projektowanego ogrodu niezbędne jest umiejętne wykorzystanie elementów o spójnym stylu i wywarzenie ich w przestrzeni.



Ryc. 1 ogród współczesny



2 ogród minimalistyczny



Ryc. 3 ogród rustykalny



Ryc. 4 ogród japoński

Kropką nad „i” stanowiącą o dobrym, bądź złym odbiorze kompozycji jest zastosowanie elementów wzornictwa ogrodowego korespondującego z architekturą domu oraz otoczeniem działki (Dobbs, Wood, 2007).

### **Materiał**

Niniejszy artykuł skupia się na trzech podstawowych, spotykanych niemalże w każdym ogrodzie przydomowym, elementach wzornictwa ogrodowego:

- Płoty
- Nawierzchnie
- Elementy wodne

Płoty – od wieków służyły one ludziom do wygradzania przestrzeni. Używano do tego celu najróżniejszych typu materiałów. Tak samo w dzisiejszych czasach gama możliwości wyboru materiałów oraz łączenia ich, jest bardzo szeroka. Współczesne ogrodzenia składają się z trzech podstawowych elementów: podmurówki, słupków i przęseł. Zestawienie różnych możliwości i modyfikacji powyższych elementów składa się na efekt końcowy o określonym odbiorze estetycznym. Płoty w ogrodach przydomowych pełnią szczególną funkcję, ponieważ poza zasadniczym wygradzeniem przestrzeni zapewniają poczucie intymności i bezpieczeństwa. (Krug, 2012)

Nawierzchnie – To właśnie one pomagają przekształcić ogród w szereg odrębnych przestrzeni. Różnorodność dostępnych obecnie materiałów jest ogromna. Do bardzo łatwo dostępnych należą elementy wykonane z cegły, kamienia, betonu, drewna, a także szereg kruszyw różnej frakcji. Popularne są również różnego rodzaju połączenia powyższych materiałów. Zależnie od funkcji jaką ma pełnić dana nawierzchnia różny jest nie tylko sposób budowy ale także zastosowany materiał. Mimo to ich odbiór wizualny nadal pozostaje bardzo różny. (praca zbiorowa 2008)

Elementy wodne – Od wieków woda fascynowała ludzi. Nawet w małych ogrodach przydomowych często możemy spotkać tryskającą, szemrzającą, czy też spokojną wodę, która odświeża i ożywia przestrzeń. Sam widok spokojnej tafli wody, czy kropel rozpylanych przez wiatr uspakaja i rozwesela. Niezależnie od wielkości zbiornika wodnego, nadaje on uroku nawet niepozornym miejscom i sprawia, że przyciągają wzrok. (Christmann, 2006). Obecnie, dzięki

mnogości materiałów wykorzystywanych do budowy rozmaitych rozmiarów, kształtów i stylów zbiorników wodnych oraz wodotrysków, pozwalają one na budowanie przestrzeni o różnym odbiorze. (Hagen, 2010).

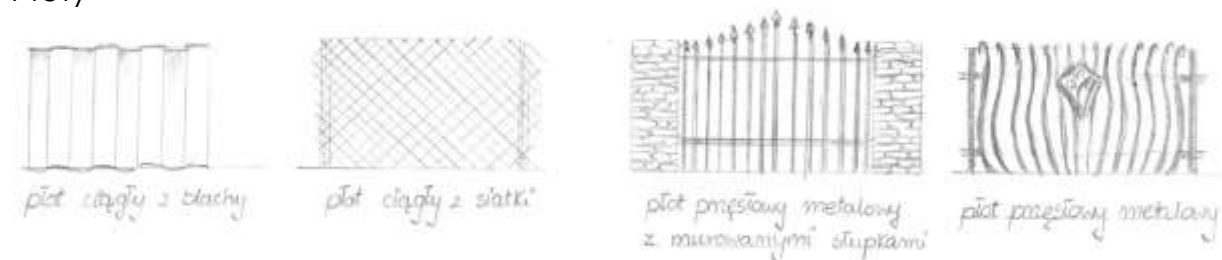
## Metoda

Analizy prowadzone w ramach badań nad rolą elementów wzornictwa ogrodowego w ogrodach przydomowych polegały na fenomenologicznym oglądzie zjawisk. Do badań wykorzystany został liczny materiał ikonograficzny pochodzący z pozycji wymienionych w bibliografii do niniejszej publikacji. Istotny dla przeprowadzonych badań był zarówno użyty materiał, jego struktura, faktura, forma jaką posiada dany element wzornictwa ogrodowego, jak i sposób oddziaływania danego elementu na całość kompozycji. Szczegółowa analiza otrzymanych w ten sposób zbiorów wyników pozwoliła z kolei syntetycznie odczytywać wyniki końcowe.

## Wyniki

Wyniki przeprowadzonych badań i analiz na zebranych materiale pozwoliły na wyłonienie kilku rodzajów ról jakie przyjmują konkretne rodzaje elementów wzornictwa ogrodowego w kompozycji całego ogrodu przydomowego. Wyniki przedstawiono w poszczególnych grupach na które wcześniej podzielono badane materiały.

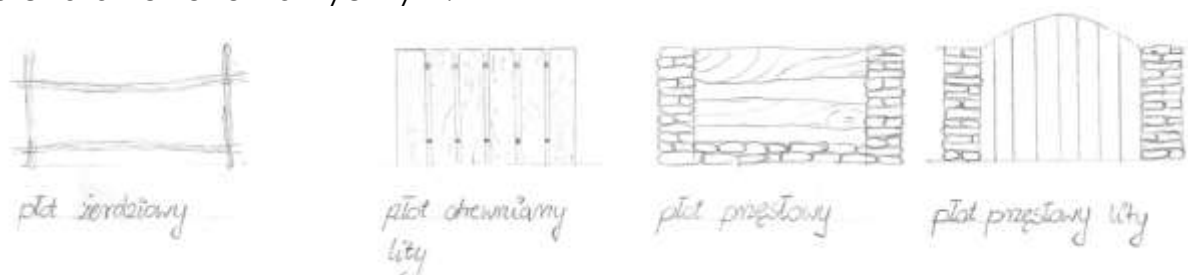
### Płoty



Ryc. 5 Przykładowe płoty metalowe

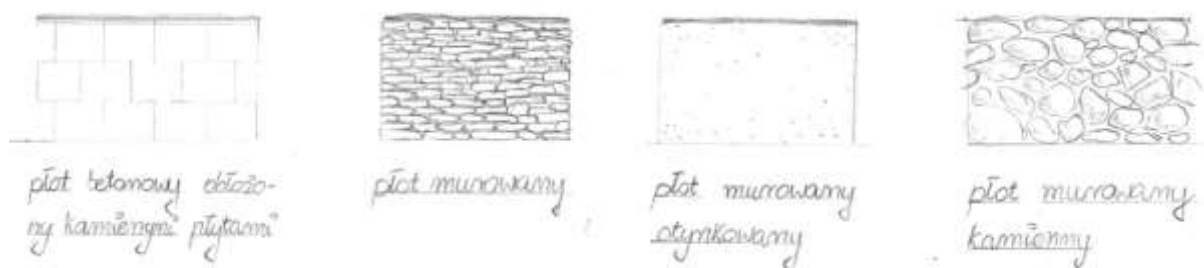
Na rysunku powyżej przedstawiono 4 reprezentatywne przykłady ogrodzeń metalowych. Jako pierwsze wyróżniono płoty ciągłe lite. Najczęściej są one wykonane z blachy. Tego typu płoty utrudniają korespondencję kompozycji ogrodu z otoczeniem, gdyż zamykają pole widzenia. Jest to bardzo specyficzny rodzaj ogrodzenia, który kojarzy się raczej z zaniedbanym i zapomnianym ogrodem z tanim ogrodzeniem, jednakże ten typ płotu doskonale się wpisuje w kompozycje bogate w elementy recydingowe dzięki swojej surowości materiału. Kolejną grupą są płoty ciągłe z metalowych siatek. Kształt i rozmiar oczek może być różny, jednakże wszystkie płoty tego rodzaju charakteryzują się dużą przezroczystością co pozwala na swobodną korespondencję kompozycyjną z otoczeniem. Są to delikatne i łatwo się przystosowują do otaczającej je przestrzeni, więc są bardzo uniwersalnym rodzajem ogrodzenia. Płoty metalowe przęsłowe z murowanymi słupkami również stanowią grupę ogrodzeń dość przejrzystych. Jednakże poprzez murowane słupki, ograniczają już nieco powiązania widokowe z otoczeniem. Nie narzucają one określonego charakteru dla kompozycji, kojarzone są jednakże z pewną „elegancją”. Ostatnią wyróżnioną grupą są płoty przęsłowe o metalowych słupkach i

ozdobnych gięciach, a często również dodatkowych aplikacjach. Takie ogrodzenia kojarzone są z bogatymi rezydencjami. Dzięki zachowanej przejrzystości pozwalają na korespondencję widokową z otoczeniem. Są one jednak równocześnie dość dominujące w kompozycji ogrodu. Ilość gięć i zdobień przyciąga wzrok. Tego typu płoty narzucają podobną formę pozostałym elementom małej architektury w ogrodzie. Często stosowane są w ogrodach o charakterze romantycznym.



Ryc. 6 Przykładowe płoty drewniane

Wśród płotów drewnianych wyróżniono cztery grupy. Pierwszą z nich stanowią płoty żerdziowe. Są one bardzo proste i niskobudżetowe. Często widzi się tego typu ogrodzenia zastosowane przy wygradzaniu łąk i pastwisk. Nic więc dziwnego, że takie płoty nadają charakteru sielskiego, wiejskiego, łąkowego. Ze względu na swoją wyjątkową ażurowość łączą kompozycyjnie wnętrze ogrodu z otoczeniem. Nie zapewniają jednak odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa. Drugą grupę stanowią płoty drewniane lite. Ich znaczenie kompozycyjne odznacza się przede wszystkim barwą na jaką są pomalowane. Ze względu na naturalny materiał i jednolitość formy nie stanowią one znacznej dominanty w kompozycji ogrodu. Ze względu na brak prześwitów płoty tego typu stanowi przeszkodę wizualną w nawiązaniach kompozycyjnych do otoczenia ogrodu. Kolejną grupę stanowią płoty przęsłowe drewniane o dużych przestrzeniach między elementami drewnianymi. Słupki, niezależnie od tego czy są wykonane z cegły, kamieni, czy metalu stanowią elementy nie ażurowe. Jednakowoż ogrodzenia tego typu pozwalają na połączenia widokowe z otoczeniem ogrodu. Charakter jaki nadają kompozycji ogrodu ogranicza się głównie do oddziaływania elementów budulcowych słupków. Ostatnią grupę tworzą płoty drewniane przęsłowe lite. Grupa ta stanowi swoistą hybrydę powstałą w połączeniu grupy drugiej i trzeciej. Ich znaczenie w kompozycji ogrodu przydomowego zatem jest połączeniem oddziaływań wywieranych przez grupę drugą i trzecią.



Ryc. 7 Przykładowe płoty murowane

We wszystkich ukazanych powyżej grupach płotów murowanych zachodzi problem powiązań kompozycyjnych z otoczeniem ze względu na zamknięcie widoku wysokim, litym ogrodzeniem. Ze względu na dużą masowość każdy z powyższych ogrodzeń staje się dominantą w kompozycji ogrodu przydomowego. Pierwszą wyróżnioną grupę stanowią płoty betonowe obłożone kamiennymi płytami. Ich rola i styl jaki narzucają całej kompozycji ogrodu wynika przede wszystkim od rodzaju zastosowanego kamienia. W przypadku takich płotów można osiągnąć bardzo wiele efektów o oddziaływaniu podobnym jak różne rodzaje materiałów użytych na nawierzchnię ogrodową, które zostaną opisane poniżej. Kolejną grupę stanowią płoty murowane o widocznej cegle. Ogrodzenia te ze względu na swój charakterystyczny kolor oddziałują przede wszystkim na aspekt kolorystyczny kompozycji ogrodowej. Barwa cegły kontrastuje z zielenią co daje mocny bodziec wizualny. Płoty murowane otynkowane natomiast są grupą o najmniejszej sile dominującej w kompozycji z zaproponowanych grup. Wyróżniają się dość jednolitą strukturą i zazwyczaj łagodnymi kolorami. Dzięki temu są dość uniwersalne i znajdują swoje miejsce w wielu stylach kompozycji. Ostatnią grupę stanowią płoty murowane kamienne. Zdecydowanie są one dominantą w kompozycji ze względu na wielkość i różnorodność zastosowanego budulca. Ogrodzenia tego typu były znane od wieków. Nie dziwi więc, że swoją formą i strukturą narzucają założenia nawiązujące do dawnych historycznych czasów. Jest to także budulec całkowicie naturalny więc ogrodzenia tego typu dobrze współgrają z ogrodami sielskimi, rustykalnymi.

### **Nawierzchnie**

Elementy, z których budowane są nawierzchnie ogrodowe są najczęściej elementami naturalnymi bądź naśladującymi naturalne. Czasem jednak aby nadać kompozycji ogrodowej pewnej ekstrawagancji, stosuje się nawierzchnie nie naturalne. Stanowią one wtedy znaczną dominantę kompozycyjną choćby poprzez zastosowanie intensywnego koloru, bardzo przyciągającego wzrok. Najdrobniejszymi elementami budulcowymi jest kostka granitowa, kostka Bauma, lub mozaika. Ze względu na dużą ilość kolorów i małe elementy, nawierzchnie wykonane z powyższych materiałów zazwyczaj układają się w przeróżne wzory, które poprzez powierzchnię mają duży wpływ na całość kompozycji ogrodu. Wzór wykonany na nawierzchni nadaje charakter kompozycji ogrodu. Kolejną grupę stanowią nawierzchnie wykonane z dużych elementów o naturalnym charakterze. Nawierzchnie tego typu są wykonane z płyt kamiennych lub elementów drewnianych. Zależnie od sposobu ułożenia możemy uzyskać różny efekt. Elementy ułożone swobodnie, na równi z powierzchnią trawnika nadają naturalnego charakteru kompozycji. Nie stanowią jednak dominaty w kompozycji. Te same elementy ułożone w jedną całość, bez przerastania trawą w fugach, mogą stworzyć już inny efekt wizualny. Ostatnią grupę stanowią duże gładkie powierzchnie kamienne lub gładkie drewno egzotyczne. Elementy te zazwyczaj używane są w jasnych kolorach. Nadają przestrzeni elegancji. Stosowane tego typu elementy bardzo mocno ukierunkowują kompozycję ogrodu. Narzucają one wykorzystanie podobnych materiałów do pozostałych elementów wzornictwa ogrodowe-

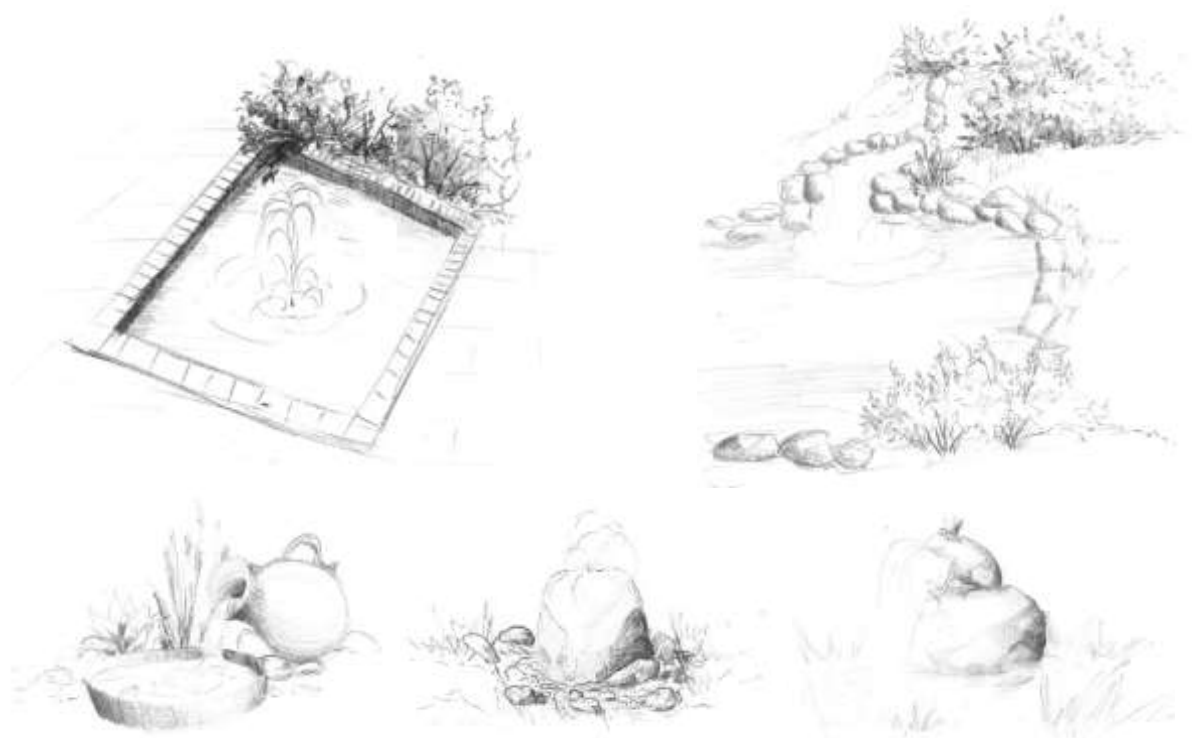
go. Styl, który budują te elementy nawierzchni to nowoczesne ogrody minimalistyczne, najczęściej o charakterze formalnym.

### Elementy wodne



Ryc. 8 Podział na trzy główne grupy elementów wodnych

Niezależnie od tego czy są to wody stojące, płynące czy tryskające, w ogrodach przydomowych możemy wyróżnić trzy podstawowe grupy elementów wodnych. Pierwszą z nich stanowią zbiorniki wodne o charakterze naturalnym. Niezależnie od tego, czy są to oczka wodne, fontanny, czy kaskady używane do ich budowy są materiały pochodzenia naturalnego takie jak kamienie, drewno i są obficie obsadzone roślinami. Takie elementy wodne nie pasują zdecydowanie do formalnych kompozycji, bardzo dobrze wpasowują się za to w naturalny krajobraz otaczający założenie. Kolejną grupę tworzą zbiorniki o charakterze wprost przeciwnym do grupy pierwszej. Do budowy tych zbiorników używane są gładkie, równomierne płyty kamienne, często szlifowane na wysoki połysk, bądź egzotyczne drewno. Zbiorniki takie często wypełnione są przejrzystą wodą podświetlaną nocą. Równie często zbiorniki te są wyposażone dodatkowo w najróżniejszego rodzaju kurtyny wodne, lub fontanny o bardzo prostej formie. Elementy wodne tego typu są minimalistyczne w formie, ich kompozycja jest zdecydowanie formalna. W związku z tymi cechami, które są dość wyraziste charakter kompozycji ogrodu jaki narzucają również jest formalny i często minimalistyczny. Ostatnią grupę elementów wodnych stanowią zbiorniki wykorzystujące jako elementy budulcowe materiały i rzeźby, które na co dzień nie koniecznie są oczywistym elementem ogrodowych zbiorników wodnych. Do grupy tej należą mini oczka wodne zaaranżowane np. w metalowych baliach, fontanny wykorzystujące za swą główną część wszelakiego rodzaju rzeźby, czy też kaskady wykorzystujące wszelkiego rodzaju naczynia. Przy tej grupie elementów wodnych największe znaczenie dla kompozycji ogrodu ma rodzaj zastosowanego elementu. To on właśnie narzuca styl całości zbiornika wodnego. Jednakże są to zazwyczaj niewielkie elementy więc poprzez swoją wielkość nie mają zbyt dominującego charakteru w kompozycji całości ogrodu. Na ilustracji poniżej przedstawiono kilka dodatkowych przykładów elementów wodnych należących do trzech opisanych powyżej grup.



Ryc. 9 przykłady elementów wodnych

### Podsumowanie

W każdym współczesnym przydomowym ogrodzie występują podstawowe elementy wzornictwa ogrodowego. W niniejszym artykule zaproponowano podział tych elementów oraz określono zastosowanie i charakterystykę każdego z nich. W chwili obecnej dostępność rozwiązań technicznych oraz ilość rozmaitych materiałów konstrukcyjnych jest bardzo duża, jednak projektując wymarzony ogród i dobierając poszczególne elementy wzornictwa ogrodowego należy pamiętać o roli i wadze kompozycyjnej jaką dany element za sobą niesie. Prawidłowe dobranie omawianych elementów sprawi, że zarówno pomiędzy nimi nawzajem, jak i w odniesieniu do całości kompozycji zostanie zachowana harmonia.

### Literatura

- Christmann A., 2006, Oczka wodne w ogrodach i na balkonach, Wydawnictwo RM, Warszawa
- Doobs L., Wood S., 2007, Zmień swój ogród, Muza SA, Warszawa
- Hagen P., Haberer M., 2010, Staw w ogrodzie, Bauer-Weltbild Media, Warszawa
- Krug D., 2012, O ogrodzeniach słów kilka... , Katedra Sztuki Krajobrazu Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu SGGW, Warszawa
- Myszka-Stąpór I., 2012, Warstwa semantyczna ogrodu przekazywana przez elementy wzornictwa ogrodowego, Katedra Sztuki Krajobrazu Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu SGGW, Warszawa
- Wilson A., 2005, OGRODY projekty, realizacje, Wydawnictwo Arkady, Warszawa
- Praca zbiorowa, 2008, Mała architektura wokół domu. 150 projektów optymalnego wykorzystania przestrzeni, Muza SA, Warszawa
- [http://pl.wikipedia.org/wiki/Kompozycja\\_\(sztuki\\_wizualne\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Kompozycja_(sztuki_wizualne))
- <http://www.architekturakrajobrazu.info/>

<http://www.asla.org/>

[www.zielonyogrodek.pl](http://www.zielonyogrodek.pl)

Źródła fotografii :

Ryc.1 <http://mareknet.eu/>

Ryc. 2 [http://sztuka-architektury.pl/index.php?ID\\_PAGE=22228](http://sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=22228)

Ryc. 3 <http://www.florini.pl/blog/tag/ogrod-wiejski/>

Ryc. 4 [http://www.ogrodyprojekty.com/pl\\_ogrody-japonskie,35.html](http://www.ogrodyprojekty.com/pl_ogrody-japonskie,35.html)

Pozostałe ilustracje są autorstwa Agaty Żykubek

**Marta Lipka**, Sztuka ogrodu i krajobrazu, SGGW w Warszawie

### **Zasady kształtowania otoczenia obiektów szkoleniowo-integracyjnych. Projekt zagospodarowania terenu wokół hotelu Święcice**

Principles of creation of an environment for training and integration facilities.  
Project of area surrounding hotel Święcice

#### **Streszczenie**

Badania potrzebne do opracowania wytycznych do projektowania terenów zieleni towarzyszącej obiektom szkoleniowo-integracyjnym podzielono na 3 etapy. Pierwszym było zapoznanie się z literaturą na temat specjalistycznych technik szkoleniowo-integracyjnych z wykorzystaniem terenów zieleni. Przeprowadzono również rozmowę z pracownikami działu marketingu hotelu, którzy nakreślili kierunek rozwoju dyktowany wymaganiami potencjalnych klientów. W drugim etapie zostały porównane i zwaloryzowane wybrane obiekty hotelowe o charakterze szkoleniowo-integracyjnym znajdujące się w Warszawie i najbliższej okolicy. Celem tych działań jest określenie w jakim stopniu potrzeby wynikające ze specyfiki szkoleń *outdoor* oraz wymagania klientów są realizowane w praktyce. Na tej podstawie zredagowano wytyczne i zasady kształtowania terenów otaczających takie ośrodki. Ostatnim etapem jest wykonanie projektu dla terenu przy hotelu Święcice.

**Słowa kluczowe:** obiekt szkoleniowo-integracyjny, szkolenia *outdoor*, zieleń towarzysząca hotelowi

#### **Summary**

Research on guidelines for design of green areas accompanying training and integration facilities are divided into 3 stages. Getting Acquainted with literature about training techniques and trends. Interview with a person engaged in the marketing department of hotel Święcice, who outlined direction of development in facilities dictated by the potential customers. Last stage was to study offers of training and integration trends in hotels in an around Warsaw. This led to the establishment of general guidelines for hotels with an integration and training offer. The guidelines were applied for a real example of hotel Święcice.

**Key words:** training and integration facilities, outdoor training , greenery associated with hotel

#### **Wstęp**

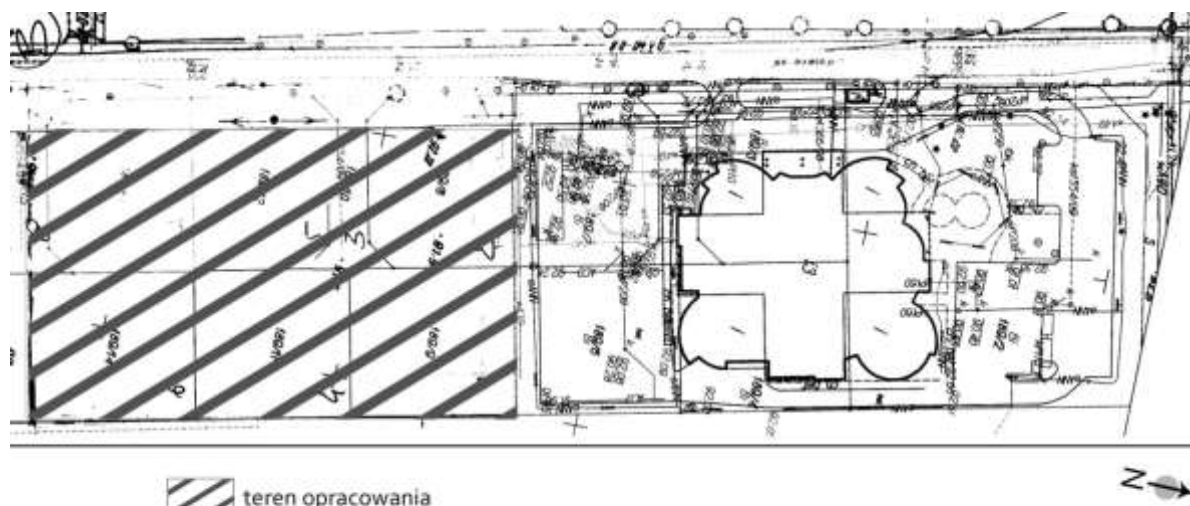
Czym są szkolenia integracyjne? Istotą zajęć szkoleniowo-integracyjnych jest zaangażowanie zespołu, do wspólnego rozwiązywania problemów i działania. Zestawienie ze sobą bodźców fizycznych i emocjonalnych pomaga w nawiązywaniu szczerych relacji międzyludzkich. Jest to istotny bodziec otwie-

rający do wspólnego działania, mającego na celu rozwijanie umiejętności przydatnych w realizacji zadań i relacjach międzyludzkich w miejscu pracy. Jest to uczenie przez doświadczenie. Głównym celem szkoleń i zajęć integracyjnych jest rozwój oraz odpowiednie przygotowanie pracowników do pełnienia przez nich konkretnych ról w strukturze firmy. Pewne typy szkoleń wymagają dostępu do terenu otwartego (*outdoor*). Coraz większa ilość dużych firm o złożonej strukturze pracowniczej, opartej na pracy w zespołach sprawia, że potrzeba zagospodarowania terenu przy obiektach szkoleniowo-integracyjnych stale wzrasta.

Celem pracy jest sformułowanie ogólnych zasad projektowania terenów otaczających ośrodki/hotele mające ofertę szkoleniowo-integracyjną. Wykorzystując te zasady będzie można wykonać projekt dla Świąticy, uwzględniając specyfikę.

#### Teren opracowania

Obszar opracowania obejmuje niezagospodarowany teren towarzyszący Hotelowi Świąticy, znajdujący się w Świąticach przy ul. Wiosennej 1. Teren stanowią działki o łącznej powierzchni 6000m<sup>2</sup> znajdujące się od południowej strony hotelu. Bezpośrednie sąsiedztwo obiektu stanowi ulica Wiosenna, zabudowa jednorodzinna oraz nieużytki. Wzdłuż wschodniej granicy terenu opracowania biegnie 2 metrowe betonowe ogrodzenie izolujące wizualnie działkę należącą do hotelu od nieużytków. Działalność Hotelu Świąticy opiera się na organizacji szkoleń, konferencji, imprez integracyjnych oraz przyjęć weselnych.



Ryc. 6 teren opracowania

#### **Materialy i metody**

Etapy przeprowadzonych badań nad opracowaniem optymalnych wytycznych do zagospodarowania terenu wokół Hotelu Świąticy można podzielić

na dwie główne kategorie, są to badania kameralne oraz badania terenowe.

Badania kameralne obejmują kwerendę materiałów na temat nowoczesnych metod szkoleniowo-integracyjnych oraz przegląd i analizę infrastruktury wraz z ofertą obiektów o charakterze szkoleniowo-integracyjnym. Na ich podstawie wyjaśniono problematykę zajęć szkoleniowo-integracyjnych odbywających się na terenie otwartym. Do określenia wytycznych wykonano rozpoznanie obiektów o charakterze szkoleniowo-integracyjnym na terenie Warszawy i do 15 kilometrów od jej granic administracyjnych. Poza lokalizacją, kryteriami wyboru były: posiadanie zaplecza konferencyjno-szkoleniowego (np. w postaci Sali konferencyjnej), obecność terenu zieleni towarzyszącej o powierzchni powyżej 1 ha, wyposażenie w infrastrukturę wypoczynkową. Spośród wszystkich hoteli znajdujących się na badanym obszarze tylko 14 spełniło kryteria wyboru. Wybrane na tej podstawie obiekty zostały poddane analizie porównawczej w kategoriach: powierzchnia terenu zieleni, intensywność roślinności, ukształtowanie terenu, urozmaicenie programu oferowanego przez obiekt, inna dodatkowa infrastruktura (np. obecność basenu), walory krajo-brazowe otoczenia. Podczas porównań zwrócono uwagę na powtarzające się dobre i złe rozwiązania projektowe.

Przeglądowi i analizie podlegały materiały źródłowe dotyczące terenu hotelu Świącice, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Ożarów Mazowiecki dla obszaru Świącice-Wolica, oraz dane na temat terenu zebrane w dokumentacji budowlanej, między innymi ukształtowanie terenu, struktura profilu glebowego oraz wysokość zwierciadła wód gruntowych. Rozpoznanie terenu opracowania skupiało się na odnalezieniu potencjału do zagospodarowania terenu zieleni towarzyszącej Hotelowi Świącice pod funkcję szkoleniowo-integracyjną. Sporządzono dokumentację fotograficzną oraz rysunkową. Przeprowadzono inwentaryzację dendrologiczną. Następnie teren został przeanalizowany przy użyciu metody Janusza Skalskiego. Według tej metody proces percepcji projektanta dzieli się na etapy wyodrębniania kolejnych elementów budujących przestrzeń. Zaczynając od określenia ogółu, odnalezienia bramy, następnie wydzielania wnętrza i dostrzegania obiektów, kończąc na wskazaniu miejsc, które zapewniają obserwatorowi i użytkownikowi wizualny i psychiczny komfort. Każdemu z poszczególnych etapów towarzyszy waloryzacja badanego elementu pod kątem estetyki oraz wyznaczenie elementów zaburzających odczuwanie harmonii miejsca. Ułatwia to odnalezienie problemów i optymalnych dla nich rozwiązań podczas procesu projektowania.

Badania terenowe obejmowały również rozmowę z pracownikami działu marketingu Hotelu Świącice oraz analizy wykonywane na terenie otaczającym hotel. Rozmowa przeprowadzona została z osobami bezpośrednio

współpracującymi z potencjalnymi klientami Hotelu Świątce, które skierowały uwagę na kwestie które są poruszane przez firmy urządzające szkolenia i konferencje na terenie hotelu

## **Wyniki badań**

Szkolenia metodą *outdoor* są połączeniem zabaw harcerskich i łamigłówek logicznych gdzie aspekt zabawy i gier integracyjnych stanowią pretekst do wywołania zamierzonych działań oraz są narzędziem ułatwiającym zapamiętywanie istotnych treści. Tego typu zajęcia są nakierowane na wzmacnianie kompetencji interpersonalnych, mniejszy nacisk kładziony jest na zdobywanie wiedzy teoretycznej. (Woźniak, 2005). Aby prawidłowo wybrać techniki szkoleniowe należy na początku ustalić potrzeby szkoleniowe, cele oraz to jakie treści chcemy przekazywać. Bezpośrednie cele szkolenia to przekazywanie treści teoretycznych wraz z praktycznym ich zastosowaniem., przekazywanie konkretnych umiejętności, uczenie właściwych postaw i wartości, przyuczenie nowych pracowników do konkretnych ról w strukturze firmy, rozszerzenie wiedzy zawodowej, przygotowanie do przewidywanych zmian w stosowanych technologiach, rozwijanie cech przydatnych do pracy w zespole (Król, 2000; Szałkowski, 2000). Techniki szkoleniowe można podzielić ze względu na stopień zaangażowania uczącego się, stopień wzbogacania elementów kwalifikacji, liczby osób biorących udział w szkoleniu, związku z procesami pracy, miejsca prowadzenia szkolenia, realizacji celów szkolenia. Ze względu na kryterium związku z procesami pracy techniki można podzielić na techniki na stanowisku pracy (*on the job*) oraz poza stanowiskiem pracy (*off the job*). Techniki szkoleniowe wykorzystywane poza stanowiskiem pracy to najczęściej zajęcia grupowe: konferencje, metody symulacyjne, gra ról, *action learning*, trening *outdoor*. (Piechnik-Kurdziel, 2001). Wszystkie powyżej wypisane techniki mogą być realizowane z wykorzystaniem terenów zieleni. Innym spotykanym podziałem szkoleń jest ogólny podział ze względu na miejsce, w którym są realizowane podzielić je można na szkolenia we wnętrzach i w terenie (*outdoor*). Ze względu na intensywność zajęcia *outdoorowe* dzielone są na trzy typy: *pleasure*, *adventure* i *extreme*. Sukces zajęć w terenie zależy od prowadzącego- trenera, jak i dostępnej infrastruktury. Oba te elementy nie mogą funkcjonować bez siebie.. Przygotowanie terenu powinno pozwalać na swobodne kierowanie scenariuszem w zależności od reakcji uczestników na podejmowane działania. Zagospodarowanie terenu nie powinno na pierwszy rzut oka odstępować prawdopodobnego scenariusza przebiegu ćwiczeń przed ich rozpoczęciem. W terenie powinna być możliwość wprowadzania treści teoretycznych. Wyspecjalizowane obiekty szkoleniowo-konferencyjne charakteryzują się położeniem w atrakcyjnej okolicy, pod miastem często z dostępem do jeziora lub rzeki. Poza infrastrukturą umożliwiającą przeprowadzanie

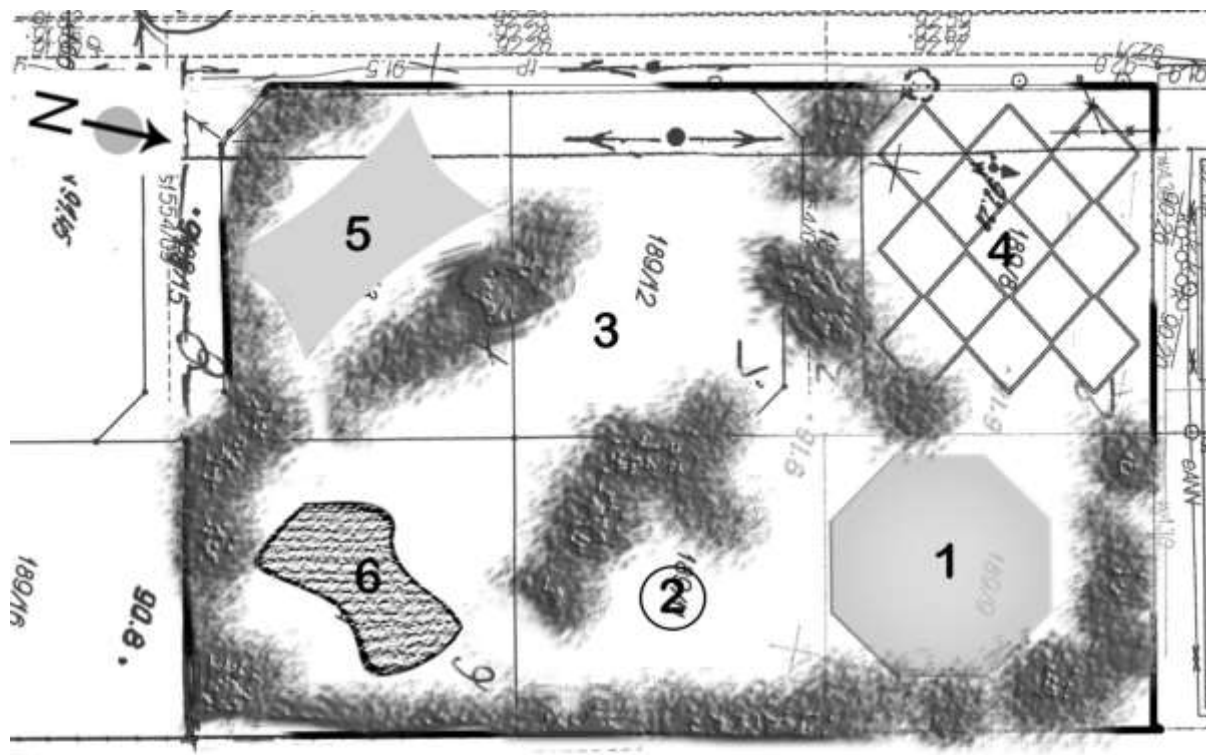
konferencji w budynkach, posiadają rozległe tereny otwarte często z fragmentami leśnymi. Sąsiedztwo stanowią obiekty oferujące jazdę konną, spływy kajakowe i podobne formy rekreacji. Teren bezpośrednio należący do ośrodków mają zróżnicowane ukształtowanie terenu z wydzielonymi strefami o różnym przeznaczeniu. Znajdują się tam miejsca do organizacji ognisk i grilla, boiska do gier zespołowych, polany rekreacyjne. Elementy architektury w obiekcie stanowią altany i wiaty, kładki lub przejścia nad zbiornikami i sztucznymi ciekami wodnymi. Analizowane obiekty nie posiadają zorganizowanych na stałe stanowisk do organizacji konkretnego typu gier szkoleniowych. Dzięki zróżnicowanemu zagospodarowaniu nie przepięknione elementy wyposażenia stanowią arenę do rozgrywania dowolnych scenariuszy. W wyniku rozmowy z pracownikami marketingu Hotelu Świącice powstały wnioski na temat infrastruktury dodatkowej, nie związanej bezpośrednio z technikami szkoleniowymi. Ważnym aspektem jest zapewnienie użytkownikom atrakcyjnych form rekreacji po odbytym szkoleniu. Zapytania które kierują osoby organizujące szkolenia, dotyczą możliwości rozpalenia ogniska, urządzenia grilla i biesiadowania pod gołym niebem. Niektórzy klienci poszukują miejsca do odbywania imprez plenerowych przy zapleczu hotelowym, których głównym punktem są postawione na terenie duże namioty. Oczekują również rozrywek całorocznych typu bilard lub kręgle. Znajdujące się w Warszawie obiekty hotelowe o charakterze szkoleniowo-integracyjnym zostały przeanalizowane pod kątem ich funkcjonalności jak i atrakcyjności jako baza do organizacji szkoleń i zajęć integracyjnych na otwartej przestrzeni. Większość obiektów posiada teren o powierzchni do 2ha, towarzyszącą parkingom przy obiekcie. Zagospodarowanie tych przestrzeni stanowi trawnik w otoczeniu roślinności dekoracyjnej.. Na analizowanym obszarze znajdują się również obiekty o dużej powierzchni, jak Holiday Inn w Józefowie. Znaczną część terenu zajmuje pole golfowe i wyznaczone boiska do gier, dając niewielkie możliwości swobodnego dysponowania przestrzenią w trakcie szkoleń. Wszystkie obiekty w swoich ofertach posiadają dodatkowe formy rekreacji w postaci bilardu, kręgli i podobnych form rekreacji. Cechy dobrego terenu przy obiekcie szkoleniowo-integracyjnym, opracowane na podstawie analiz projektów, kwerendy literatury, badań terenowych:

- Atrakcyjne położenie- poza miastem, nad ciekami lub zbiornikami wodnymi, w atrakcyjnym krajobrazie.
- Duża powierzchnia terenu- minimum 5ha
- Możliwość tymczasowej instalacji elementów niezbędnych do szkoleń
- Zróżnicowane ukształtowanie terenu
- Zróżnicowana struktura roślinna – gęste zadrzewienia, murawy,
- Polana rekreacyjna
- Miejsce do ustawienia plenerowej sceny lub namiotów
- Ognisko lub grill

### **Wytyczne do projektu zagospodarowania terenu wokół Hotelu Święcice**

Ze względu na otoczenie hotelu Święcice wyznaczono sąsiedztwo atrakcyjne pod względem wizualnym do wyeksponowania oraz sąsiedztwo mniej atrakcyjne. Ze względu na wysoki mur waloryzowano widoki w trzech kierunkach. Najbardziej atrakcyjne sąsiedztwo stanowi pole uprawne znajdujące się po przeciwnej stronie ulicy Wiosennej. Ulica ze względu na swoją niewielką szerokość i niską uciążliwość nie stanowi bariery wzrokowej, obserwator może odczuć bezpośrednio sąsiedztwo pola, które w ciągu okresu wegetacyjnego jest zmienne i atrakcyjne wizualnie. Projektując nasadzenia i elementy zagospodarowania należy pozostawić otwarcia ukierunkowane na ten element. Droga krajowa z którą sąsiaduje hotel nie stanowi uciążliwości, barierę dla hałasu drogowego stanowi budynek hotelu. Nie ma potrzeby projektowania dodatkowych barier. Na terenie projektowanym nie występują zadrzewienia ani zakrzewienia. Jedynie na granicy obszaru opracowania, wzdłuż ulicy wiosennej rośnie aleja wysokich na 12-15m jesionów sukcesywnie przycinanych przez służby telekomunikacyjne. Drzewa te są obecnie jedynym źródłem zacienienia, dając cień od godziny 13 do zmierzchu. W projekcie należy uwzględnić elementy zagospodarowania terenu zapewniające częściowe zacienienie. Na terenie występuje problem z odprowadzeniem wód opadowych, stagnując w zagłębieniach na całym terenie. Aby teren był funkcjonalny niezależnie od pogody należy zaproponować sposób ukształtowania terenu i niezbędną infrastrukturę aby temu zapobiegać. Ze względu na ustalenia Miejscowego Planu Zagospodarowania Terenu modyfikacje w ukształtowaniu terenu ograniczone są do niezbędnego minimum, na obszarze obowiązuje zakaz zmiany poziomu terenu względem sąsiednich działek. Poza szkoleniami organizowanymi dla firm, hotel obsługuje również przyjęcia i wesela. Ze względu na ten typ użytkowników poza funkcjonalnością szkoleniową, teren otaczający hotel powinien być również atrakcyjny wizualnie, stanowić estetyczne tło do sesji fotograficznych i spacerów zarówno za dnia jak i w nocy. Zagospodarowanie terenu wokół obiektu powinno obejmować stworzenie zróżnicowanej struktury roślinności zapewniającej cień oraz scenerię do rozgrywania zróżnicowanych scenariuszy podczas szkoleń jak i imprez plenerowych. Ze względu na specyfikę terenu na działce powinien zostać umieszczony zbiornik wodny z odpowiednio ukształtowanymi spadkami, tak aby retencjonował nadmiar wód opadowych z terenu. Utworzenie wewnątrz wyposażonych w elementy małej architektury komponujących się z otaczającym krajobrazem. Całość terenu powinna płynnie łączyć się z otaczającym krajobrazem, w tym celu powinno się pozostawić otwarcia widokowe na okoliczne pola. Przez ostatnie 1,5 roku działalności hotelu zaledwie kilkakrotnie zdarzyło się aby konferencje i wesela odbywały się w tym samym czasie. Z tego względu nie ma potrzeby rozdzielania terenu na dwie części w sposób stały, jednak rozwiązanie dające moż-

liwość tymczasowego wydzielenia dwóch osobnych stref będzie atutem. W celu wzbogacenia oferty obiektu należy utworzyć plac lub boiska do rozgrywania gier zespołowych oraz wyznaczyć miejsca na ogniska lub grill. Całości powinna towarzyszyć altana mogąca pomieścić przynajmniej grupę 30 osób.



- 1- altana grillowa
- 2-palenisko
- 3-polana rekreacyjna
- 4- polana z dodatkowo stabilizowanym gruntem
- 5- boisko wielofunkcyjne
- 6- zbiorniki wodne z drewnianymi podestami
- zadrzewienia

Ryc. 2 Schemat usytuowania głównych elementów zagospodarowania terenu przy hotelu Święcice

## Podsumowanie

Szkolenia metodami *outdoor* opiera się na zajęciach wymagających od uczestników aktywności fizycznej oraz umysłowej przy rozwiązywaniu nietypowych sytuacji. Zaobserwowano wzrost zainteresowania miejscami gdzie mogą się odbywać szkolenia metodami *outdoor*. Pomimo aktualności tematu zauważalny jest brak literatury specjalistycznej zawierającej wytyczne do pro-

jektowania tych terenów przez co głównym źródłem inspiracji są stosowane metody szkoleniowe oraz przykłady już funkcjonujących obiektów. Ze względu na lokalizację każdy hotel o charakterze szkoleniowo-integracyjnym ma indywidualny potencjał jednak obiekty posiadają cechy wspólne. Dużą przestrzeń, zróżnicowane struktury roślinności, elementy wodne, altany i wiaty do organizacji krótkich wykładów i imprez integrujących zespół. Projekt terenu uzupełniającego ofertę szkoleniową w Świączkach powinien zawierać wszystkie powyższe elementy zagospodarowania usytuowane w taki sposób aby wydobyć atuty otaczającego hotel krajobrazu jednocześnie zachowując pełną funkcjonalność.

### **Literatura**

Król H., 2000, Uwarunkowania efektywnego systemu szkolenia pracowników, „Humanizacja Pracy”, nr 3

Szałkowski A., 2000, Wprowadzenie do zarządzania personelem, Akademia Ekonomiczna Kraków, Kraków

Woźniak J., 2005, Czy ćwiczenia outdoor tworzą odrębny typ idealny wśród gier symulacyjnych? [w:] *Symulacja Systemów Gospodarczych*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, ss.243-260

### **Koncepcja teatrzyków ogródkowych w Dolinie Szwajcarskiej przy ulicy Chopina w Warszawie.**

Concept of open-air theatres in Dolina Szwajcarska by the street of Chopin in Warsaw.

#### **Streszczenie**

Teatrzyki ogródkowe to letnie teatry pod gołym niebem będące częścią restauracji i kawiarni, bardzo popularne w XIX wiecznej Warszawie. Obecnie praktycznie zapomniane. W niniejszej pracy przeglądowni poddano literaturę związaną z teatrzykami oraz Doliną Szwajcarską w Warszawie. Wspomniane materiały posłużyły wykonaniu koncepcji tymczasowych scen teatralnych, wraz z zarysem scenografii, na tym terenie. Zaproponowane rozwiązania są nie tylko hołdem dla historii dawnej Warszawy ale również, poprzez swój schemat sceniczny nawiązują do tzw. „teatru nowego” czy awangardowego. Jest to niewątpliwie dodatkowa atrakcja zarówno dla mieszkańców jak i przyjezdnych, a co za tym idzie promocja stolicy.

**Słowa kluczowe:** teatrzyki ogródkowe, teatr , Dolina Szwajcarska, imprezy plenerowe

#### **Summary**

Open air theaters are outdoor theaters performed in the summer being a part of the restaurants or cafes, which have been very popular in the XIX century in Warsaw. At present they are practically forgotten. The present work deals with a literature review with respect to such theatres as well as the Szwajcarska valley in Warsaw. Based on the studied material concepts of temporary theatre scenes, together with the scenography, are created for this area. The suggested solutions are not only a homage to the history of the ancient Warsaw, but also through their theatrical scheme a so-called “new theatre”, or avant-garde, will be established. Undoubtedly, this will be an additional attraction for both the residents as well as the visitors and thus a promotion of Warsaw.

**Key words:** open-air theatre, theatre, Dolina Szwajcarska, outdoor events

#### **Wstęp**

W dzisiejszym zabieganym świecie ludzie coraz częściej zaniedbują swój kulturalny rozwój. Warszawa jest miastem intensywnych przemian, niestety w jej ofercie może brakować wydarzeń kulturalnych, które mogłyby odbywać się cyklicznie i na świeżym powietrzu. Niniejsza praca porusza temat tymczasowych, letnich teatrzyków ogródkowych, które te braki byłyby w stanie zrekomensować. Za teren badań przyjęto Dolinę Szwajcarską – miejsce położone w Śródmieściu Warszawy. Same „teatrzyki” zwane niegdyś „ogródkami” nie są pomysłem nowym. Popularność zyskały w XIX wieku, później pamięć o nich zaginęła. Próba ich rekonstrukcji, w nieco nowszym wydaniu, wpływa nie tylko na zwrócenie przez mieszkańców uwagi na sztukę teatru, ale również jest upamiętnieniem historii dawnej stolicy.

## **Materiał i metody badań**

Publikacja ma charakter przeglądowy, za materiał badawczy posłużyła literatura traktująca o historii teatrzyków ogródkowych oraz Doliny Szwajcarskiej w Warszawie. Przeglądowi poddano także fachową literaturę dotyczącą projektowania scen i scenografii teatralnej. Posłużono się również własnymi spostrzeżeniami dotyczącymi możliwości organizowania w tym miejscu tego rodzaju imprez plenerowych.

## **Teatrzyki ogródkowe XIX wiecznej Warszawy**

Teatry ogródkowe zwane również teatrzykami, w odróżnieniu od teatrów rządowych nie kierowały się wysokimi ambicjami artystycznymi. Ich celem było raczej stworzenie miejsca, które łączyłoby w sobie zarówno rozrywkę na świeżym powietrzu wraz z urokami jakie niesie ze sobą gastronomia. Dlatego również na początku działalności „ogródki” cieszyły się nad wyraz dużym zainteresowaniem odbiorców. Pierwsze wiadomości odnośnie imprez ogródkowych w Warszawie sięgają roku 1864, kiedy to w „Kurierze Warszawskim” ukazała się notatka odnośnie przyjazdu trupy teatralnej do restauracji „Tivoli” przy ulicy Królewskiej 23 w Warszawie. Początkowo aktorzy występowali bez sceny, a swoje rekwizyty chowali po prostu pod stołem. Z biegiem czasu stół zastąpiony został pewnym rodzajem estrady, a później również kulisami. Trupa aktorska została powiększona. Wszystkie te działania spotkały się z ogromnym zainteresowaniem publiczności, a teatrzyk ogródkowy „Tivoli” stał się swojego rodzaju prekursorem podobnych przedsięwzięć innych warszawskich restauratorów. Ogródki początkowo stanowiły konkurencję wyłącznie dla różnej maści lokali gastronomicznych, z czasem po podniesieniu jakości odbywających się w nich występów artystycznych, zaczęły zagrażać Warszawskiemu Teatrom Rządowym (WTR). Do Warszawy zaczęły zjeżdżać obce trupy głównie francuskie i niemieckie. Restauratorzy zachęceni takim rozwojem sytuacji, których głównym celem było przyciągnięcie jak największej liczby gości, zaczęli wyszukiwać i zapraszać do siebie polskie prowincjonalne zespoły. W ten oto sposób z biegiem lat „proste” numery estradowe zamieniły się w teatrzyki ogródkowe z prawdziwego zdarzenia. Przyciągały one do siebie głównie publiczność rzemieślniczą, która ku uciechu właścicieli oprócz doznań typowo artystycznych mogła również odpowiednio się posilić. Dodatkową zaletą były stosunkowo niskie koszty występów zespołów prowincjonalnych – nie odbiło się to jednak na frekwencji, która w „Tivoli” dochodziła do 1000 widzów dziennie (Sivert, 1982). Niestety poziom artystyczny reprezentowany przez wspomnianych aktorów nie był najlepszy. Często nie posiadali oni żadnej szkoły, a recytacje prowadzili z przyśpiewem gwarowym, robiąc przy tym błędy językowe. Nadmierny udział suflera czy skromne dekoracje nie wzbogacały artystycznie całego przedstawienia. Samo wyposażenie również pozostawiało wiele do życzenia. Tylko niewielka ilość teatrzyków oferowała jakieś takie wygody dla publiczności. Dbali o nie właściciele w obawie przed konkurencją teatrów narodowych, jak i w szybkim tempie nowopowstających podobnych imprez. Dyrekcje dla zdobycia publiczności starały się o wprowadzenie nowych atrakcji - lampiony zdobiące drzewa, sztuczne ognie czy występy orkiestry zarówno w antrakcie jak i przed i po przedstawianiu. Zachować się mogły jedynie tea-

trzyki przyciągające publiczność wyszukany repertuarem połączonym z profesjonalną grą aktorską, estetycznym wyglądem oraz dbającą o wygodę gości. Tym sposobem w roku 1874 przebudowano „Eldorado” wprowadzając takie udogodnienia jak zadaszenie czy materiałowe ekrany chroniące przed hałasem ulicznym. W pierwszych rzędach ustawiono wygodne fotele oddzielone od dalszych (tańszych) miejsc. Największy rozwój teatrzyków miał miejsce w latach siedemdziesiątych, chociaż praktycznie od samego początku ich działalność próbowano ograniczyć np. poprzez wprowadzenie przez władze zakazu publicznych występów. Kolejnym problemem było otwarcie w roku 1870 nowo wybudowanego Teatru Letniego w Ogrodzie Saskim. Pomimo tych przeszkód w okresie świetności ogródków działało ich blisko pięćdziesiąt. Do najbardziej znanych zaliczyć można: „Alhambrę” w Śródmieściu, dwa na Woli – „Na Czystem” i „Prado”, cztery na Pradze – „Dolina Praska”, „Praska Wenecja”, „Pod Dębem” i „Antokol” (Król-Kaczorowska, 1971). Teatrzyki ogródkowe zlokalizowane w pobliżu starego miasta pod koniec lat siedemdziesiątych zaczęły się rozbudowywać i powiększać swój obszar. Tym sposobem w roku 1877 przy ulicy Chmielnej powstał duży teatr ogródkowy „Belle Vue” potrafiący pomieścić blisko 2100 osób. Charakteryzował się dość ambitnym repertuarem, w nim również po raz pierwszy zastosowano oświetlenie elektryczne. Z czasem jego nazwę zmieniono na Teatr Nowości – późniejszy Wodewil. W 1886 roku przy ulicy Belwederskiej powstał teatr Promenada. Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zaczęły rozbudowywać się teatrzyki na Pradze. W 1879 roku pojawił się „Antokol Zielony”, teatr „Pod Dębem” przemianowano na „Nową Pragę”. W roku 1883 powstały dwa nowe praskie teatrzyki: „Pod Gwiazdą” oraz „Pod kasztanami”.

### Architektura teatrzyków



Ryc. 1 Występ Teatru Ogródkowego w Dolinie Szwajcarskiej, II poł. XIX w. ([www.wikipedia.pl/dolinaszwajcarska](http://www.wikipedia.pl/dolinaszwajcarska))

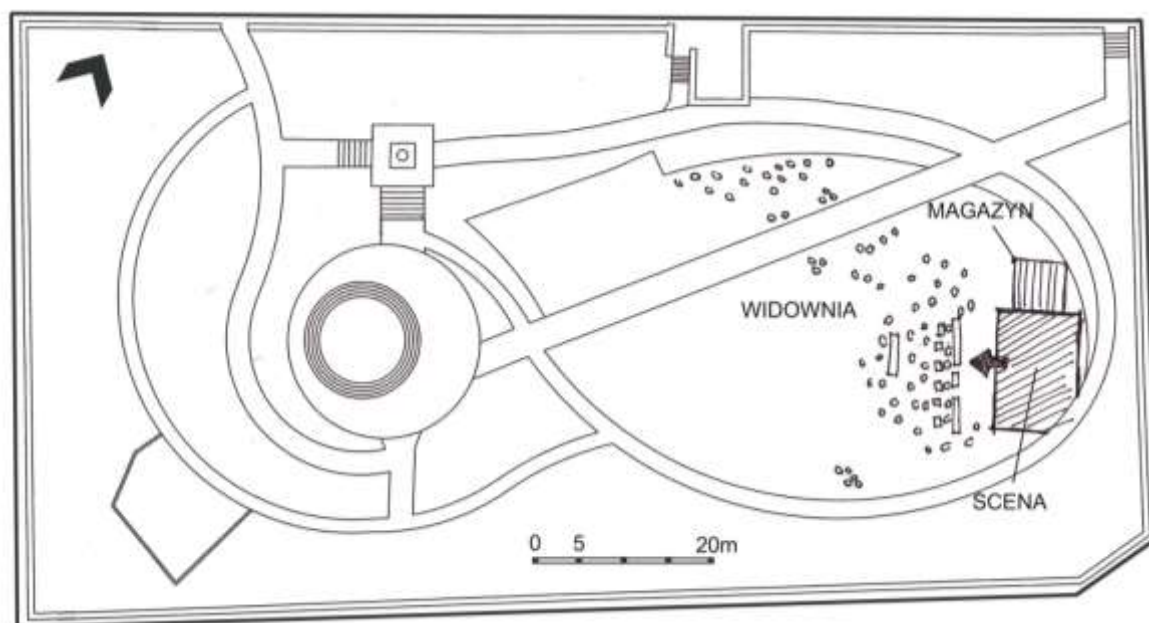
Teatrzyki ogródkowe budowane były w możliwie jak najprostszy sposób – przeważnie z drewna, często tandetnie. Niektóre posiadały jednak nad ramą sceny coś w rodzaju daszka, attyki, jako odwołanie do najznamienitszych scen teatralnych. Zdarzały się zarówno stawiane na szybko pawilony bez czwartej ściany, jak i sceny z klasycznym portalem podtrzymywanym przez pilastry tympanonu. Do tego dochodziły ozdoby: maski, liry, gryfy, trąby czy czerwone płaszcze arlekina. Pomieszczenia pomocnicze często były utrzymane gorzej niż scena. Były to po prostu drewniane budki, służące różnym celom jak magazyny, garderoby i inne (Król-Kaczorowska 1986). Znakomitą większość teatrów ogródkowych stanowiły te na otwartym powietrzu. Przed sceną umieszczano stoły z jedzeniem, a publiczność zasiadała na krzesłach, bądź długich ławach – przy okazji się posilając. Zdarzało się również tak, że restauracyjne stoliki z nakryciami ustawiano po bokach, na środku lokalizując natomiast rzędy drewnianych ławek przeznaczonych dla publiczności która nie planowała już jedzenia. Zdarzały się również teatrzyki zlokalizowane w budynkach np. „Eldorado” czy „Belle-Vue”. W celu ich odświeżenia najczęściej wymieniano wspomniane ławki i stoliki na nowe. Scena pozostawała bez większych zmian, ewentualnie nieco ją przerabiano i poszerzano. Najbardziej zauważalnym akcentem plastycznym była kurtyna, pełniąca czasami rolę drogowskazu. W „Alhambrze” ukazywała ona rycerza, wskazującego miejscem kierunek bufetu. Początek XX wieku był końcem teatrzyków ogródkowych. Musiały one ustąpić miejsca bardziej nowoczesnym rozrywkom – jak fotoplastykon Popiela (1896r.) czy kinematograf. Poza tym w porównaniu do letnich teatrów rządowych w których występowali znakomici aktorzy, a warunki dla widzów były znacznie bardziej komfortowe – teatrzyki zaczęły podupadać. Część przeszła w ręce innych właścicieli lokali rozrywkowych, inne zostały rozprzedane – często po prostu na opał.

### **Dolina Szwajcarska**

Było to szczególne miejsce rozrywek dla mieszkańców stolicy. Początkowo w tym miejscu znajdowała się spokojna kotlinka poprzecinana kilkoma wzgórkami. Położona niedaleko Alei Ujazdowskich – wtedy jeszcze na obrzeżach Warszawy (1825 r.). Początkowo władze stolicy wyraziły zgodę aby w dolince postawić kilka pawilonów i domków „szwajcarskich”. Mieścili się tam min. traktiernia i cukierenki, w których to w upalne dni przy dźwiękach muzyki odpoczywali mieszkańcy stolicy. W następnych latach w dolince zwaną już Szwajcarską właściciel terenu kpt. Stanisław Śleszyński rozpoczął sprzedaż wód mineralnych. Z czasem wybudowano również amfiteatr. Kilkanaście lat później dla gości wzniesiono ciepłe jasne sale umożliwiające odpoczynek przy muzyce również zimą. Tam odbywały się także przedstawienia. W roku 1874 w Dolinie Szwajcarskiej rozpoczęła się budowa drewnianej sceny dla artystów francuskich. Rok 1909 przyniósł dalsze upiększanie terenu – wybudowano kamienne schody z tarasem, werandę na wypadek deszczu mieszczącą ok. 1000 osób, a na środku kotliny pojawiła się „wiedeńska” kawiarnia. Nowością były dekoracje świetlne zaprojektowane przez znanych architektów. W jednej z sal koncertowych ustawiono najnowszy aparat kinematograficzny (Król-Kaczorowska, 1986). Początek XX w. to również stopniowe zakończenie dzia-

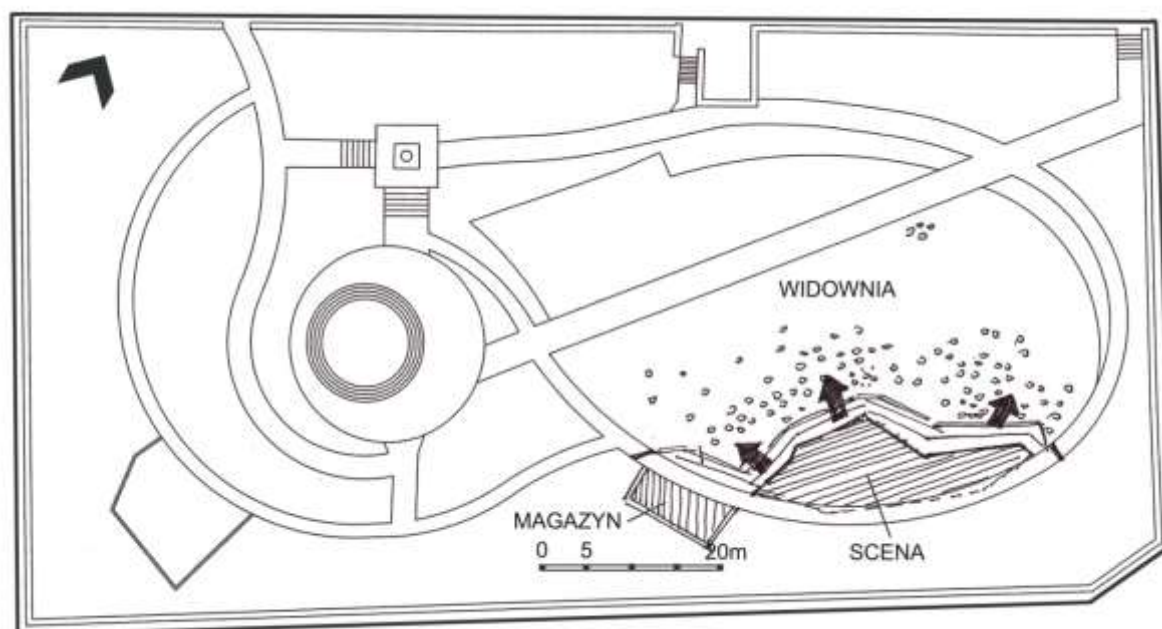
talności Doliny. Z czasem zaczęto parcelować i zabudowywać tereny dawnej kotlinki. Przed wybuchem II Wojny Światowej była już własnością Polskiego Towarzystwa Łyżwiarskiego, które to urządzało tam ślizgawki. Rok 1939 przyniósł całkowity jej upadek. W czasie powstania przebiegała tędy linia walk, a nieopodal znajdowała się siedziba Gestapo. Wojna ostatecznie zniszczyła to co pozostało po dolince w wyniku wcześniejszych parcelacji. Pozostało ok. 1/6 z początkowej powierzchni terenu parku. Po wojnie dawny jej obszar zajęły głównie budynki ambasad – sam teren natomiast już nigdy nie odzyskał dawnej świetności i pozycji salonu muzyczno-kulturalnego Warszawy. Przyczyną tego mogła być stosunkowo niewielka powierzchnia oraz brak odpowiednich wydarzeń związanych z kulturą jak teatryki ogródkowe, pokazy, koncerty. Obecnie pozostałością po Dolinie Szwajcarskiej jest stosunkowo niewielki zieleniec (poniżej 1ha) z tarasami i fontanną zaprojektowany w roku 1951 przez architektów Z. Stępińskiego i J. Dworakowską. Kulturalna klęska Dolinki spowodowana była nie tyle niszczącymi skutkami wojny, co brakiem chęci odbudowania jej w dawnym kształcie, przez władze Warszawy. Uznano, że mieszkańcom wystarczą zamknięte pomieszczenia teatrów, opery czy domów kultury, niemające przecież zbyt wiele wspólnego z cieszącymi się ogromnym powodzeniem XIX wiecznym rozrywkom na wolnym powietrzu. Pewien powiew świeżości w tym względzie przyniósł dopiero rok 1998 kiedy to Andrzej Kijowski zdecydował się na organizację w Dolinie Szwajcarskiej Konkursu Teatrów Ogródkowych (KTO)- jako nawiązanie do tradycji XIX wiecznej Warszawy. Niestety te współczesne „ogródki” swoją działalność zakończyły już w roku 2004 i przeniesione zostały do Ogródów Frascati znajdujących się w górnej części parku Marszałka Edwarda Śmigłego – Rydza w Warszawie.

### **Przykładowe schematy sceniczne letnich teatrzyków ogródkowych w Dolinie Szwajcarskiej.**

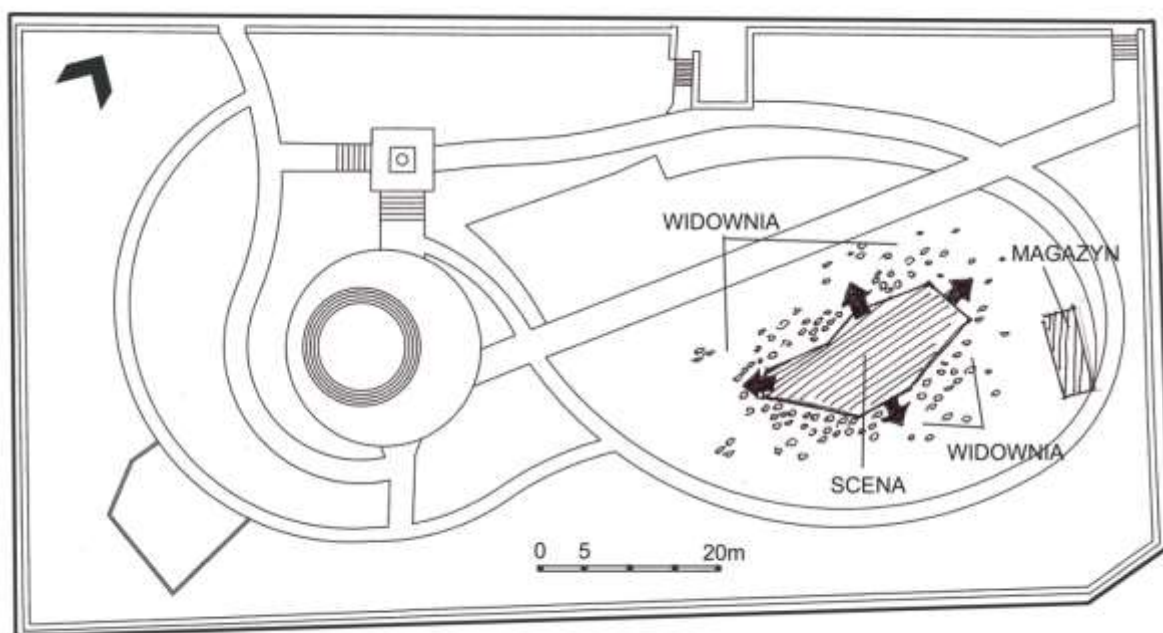


Ryc. 2 Koncepcja teatrzyku ogródkowego schematu pudełkowego w Dolinie Szwajcarskiej w Warszawie (A. Bieńko, 2013r.)

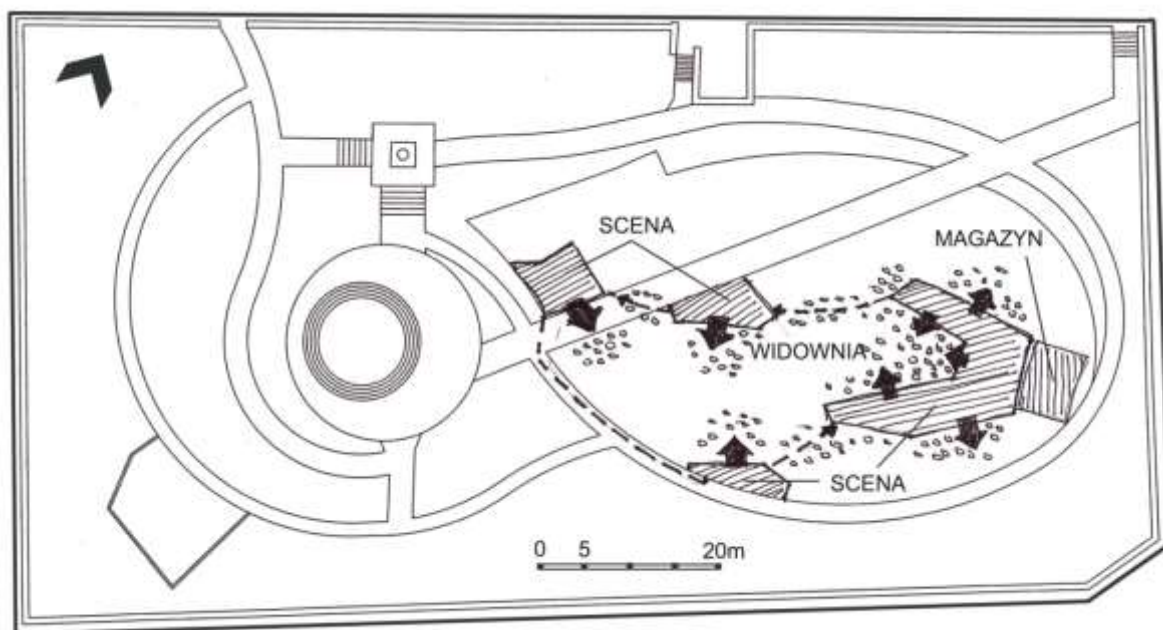
Propozycja pierwsza (ryc. 2) przedstawia typową konstrukcję teatru pudełkowego dostosowanego do sztuk plenerowych. Scena zbudowana jest na planie prostokąta i posiada zadaszenie dla aktorów. W tym typie teatryku widzowie obserwują przedstawienie tylko z jednej strony. Mogą również jednocześnie posilać się. Jest on najbardziej zbliżony do XIX wiecznych teatryków ogródkowych stolicy. W powyższym przypadku widz jest tylko biernym obserwatorem „imitacji rzeczywistości”, która ma miejsce „na deskach” teatru. Stosunkowo innym rozwiązaniem jest scena schematu elżbietańskiego, w której to widzowie otaczają aktora z trzech stron (ryc. 3). W znacznym stopniu urozmaica to występ, a poprzez zastosowanie wysuniętego proscenium, również zbliża aktora do publiczności. Ten typ teatryku nie posiada zadaszenia, jeżeli już to tylko częściowe. Kolejny schemat (ryc. 4) to scena typu arenowego. W tym przypadku widzowie otaczają aktora ze wszystkich stron (Strzelecki, 1975). Ostatnią z koncepcji (ryc. 5) jest scena łącząca w sobie pozostałe schematy, a oprócz tego wprowadza coś nowego – otacza widownię z trzech stron i tym samym nawiązuje to średniowiecznego misterium. W tym przypadku kontakt aktora z publicznością jest zdecydowanie większy. Potęguje to fakt iż w czasie spektaklu przemieszcza się on między pomniejszymi scenkami. Nieuniknionym jest to, że styka się z widzami wzbudzając w nich dodatkowe emocje.



134



Ryc. 4 Koncepcja teatrzyku ogródkowego schematu arenowego w Dolinie Szwajcarskiej w Warszawie (A.Bieńko, 2013r).



Ryc. 5 Koncepcja teatrzyku ogródkowego schematów łączonych w Dolinie Szwajcarskiej w Warszawie (A.Bieńko 2013r.).

Oczywistym jest, że zastosowanie odpowiedniego schematu sceny musi nie-  
 rozerwalnie łączyć się z rodzajem sztuki jaka tam będzie odgrywana. Przykła-  
 dowo w przypadku przedstawień bardziej statycznych, spokojnych sprawdzi  
 się koncepcja pudełkowa. Jeżeli interpretacja zawiera więcej scen dyna-  
 micznych, żywych, zbliżenie aktora do widowni bez wątpienia spotęguje cały

efekt. Ostatnia z koncepcji sceny wprowadza również publiczność do akcji, tworząc coś w rodzaju happeningu. Aktorzy przemieszczający się między „stacjami” mogą odnosić się bezpośrednio do któregoś z widzów. Ciekawym potwierdzeniem tej myśli jest inscenizacja Tadeusza Kantora sztuki : „W małym dworku” i „Kurki wodnej” Witkacego, gdzie to kelnerzy częstowali publiczność podczas spektaklu kawą bądź jajami na twardo. Należy pamiętać też o tym, że w przypadku pokazów plenerowych, nie tylko układ sceny, ale też jej otoczenie ma ogromny wpływ na powodzenie sztuki. W przypadku Doliny Szwajcarskiej, niewątpliwym atutem tego terenu jest jej obniżenie względem poziomu jezdni. Otaczające skarpy tworzą kameralną atmosferę sprzyjającą występom. Przyległe budynki mogą tworzyć scenografię, wykorzystane być również jako tło do wyświetlania treści związanych z przedstawieniem (mapping). Wszystkie z zaproponowanych teatrzyków ogrodowych zlokalizowano w południowo- wschodniej części zieleńca. Znajduje się tam stosunkowo duży trawnik o płaskiej powierzchni. Sprzyja to rozstawianiu podestów scenicznych czy praktykablów. Widownia nie powinna mieć też problemu z zajęciem miejsca na przenośnych krzesłkach czy drewnianych ławach.

### **Koncepcja teatrzyku ogródkowego do sztuki „Persona” na podst. filmu I. Bergmana w Dolinie Szwajcarskiej.**

Na początku warto zaznaczyć, że opisywany tutaj model teatru odbiega nieco od swojego XIX wiecznego wzorca. Umyślnie pominięta została część gastronomiczna, która to przy sztuce tego rodzaju wprowadzałaby niepotrzebny chaos i rozkojarzenie wśród widzów. Dodatkową zmianą jest również niestosowanie siedzisk – publiczność ma możliwość obchodzenia scen z kilku stron oraz wędrówkę między nimi. Prezentowany układ sceniczny (ryc. 8) nawiązuje przede wszystkim do opisywanego już schematu elżbietańskiego, w którym to aktor widziany jest przez publiczność z trzech stron. W koncepcji pojawiają się dwie sceny: pierwsza (I) w pobliżu głównego wejścia na zieleniec, druga usytuowana w miejscu fontanny (II). Nawiązują one do dwóch lokalizacji w filmie: szpitala oraz letniego domku nad morzem. Są to niewysokie podesty sceniczne zbudowane z czernionych drewnianych desek - bez zadaszenia. Okrągła scena II została dopasowana w miejscu fontanny, z której na czas przedstawienia spuszczana jest woda. Całość utrzymana została w dość surowym, minimalistycznym charakterze. Scenografia ogranicza się jedynie do ekranów projekcyjnych ustawionych zarówno przy scenach jak i na terenie Dolinki. Dzięki takiej technice treści prezentowane na nich mogą się na bieżąco zmieniać, praktycznie bez fizycznej ingerencji techników podczas przedstawienia. Całość kontrolowana jest zdalnie z odpowiedniego pomieszczenia technicznego. Ekran przy scenie II przystosowany jest do tylnej projekcji - dzięki temu światło rzutnika w żaden sposób nie przeszkodzi zarówno aktorom jak i widzom. Opisywana koncepcja nosi również cechy happeningu jak i przedstawienia interaktywnego. Dzieje się tak za sprawą aktorów, którzy mogą zbliżyć się do publiczności i nawiązać z nią kontakt/relację. Opisywane sceny połączone są drogą przez którą w trakcie odgrywania sztuki przechodzą aktorzy. Niektórzy z nich w tym czasie wykonują fotografie twarzy wybranych ludzi z widowni. Następnie przesyłane są one bezprzewodowo do po-

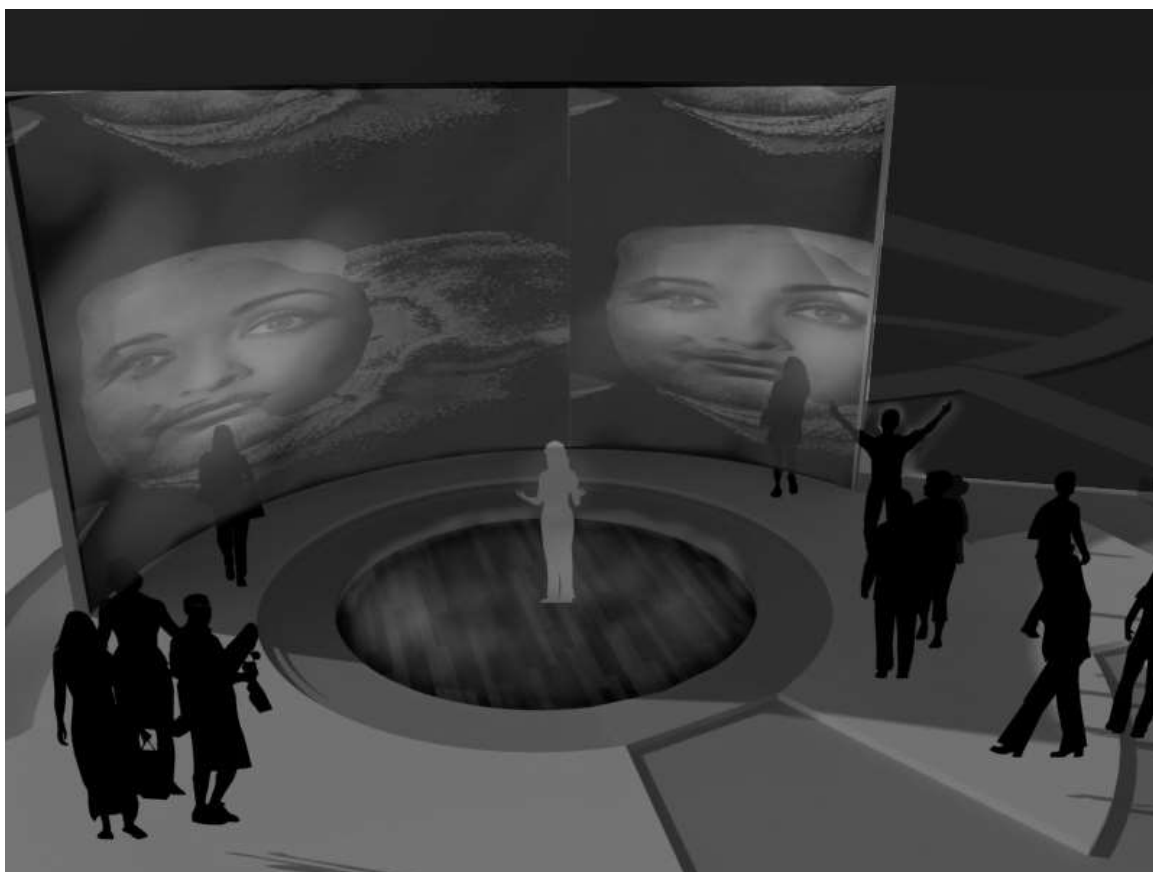
mieszczenia technicznego, w którym to program komputerowy błyskawicznie generuje kolaże z kilku zdjęć. Później rzutowane są na ekranach projekcyjnych. Oczywiście ich zabarwienie czy kompozycja powinna być zgrana z odpowiednim momentem przedstawienia czy muzyką. Takie dynamiczne zmiany scenografii oraz fakt, że sam widz poniekąd nieświadomie osobiście ją buduje, wpływa w większym stopniu na odczuwanie jednostki. Teatr przestaje być zwykłym „odwzorowaniem” zamysłu reżysera – staje się zwierciadłem, w którym odbicie ma szansę odnaleźć każdy z oglądających.



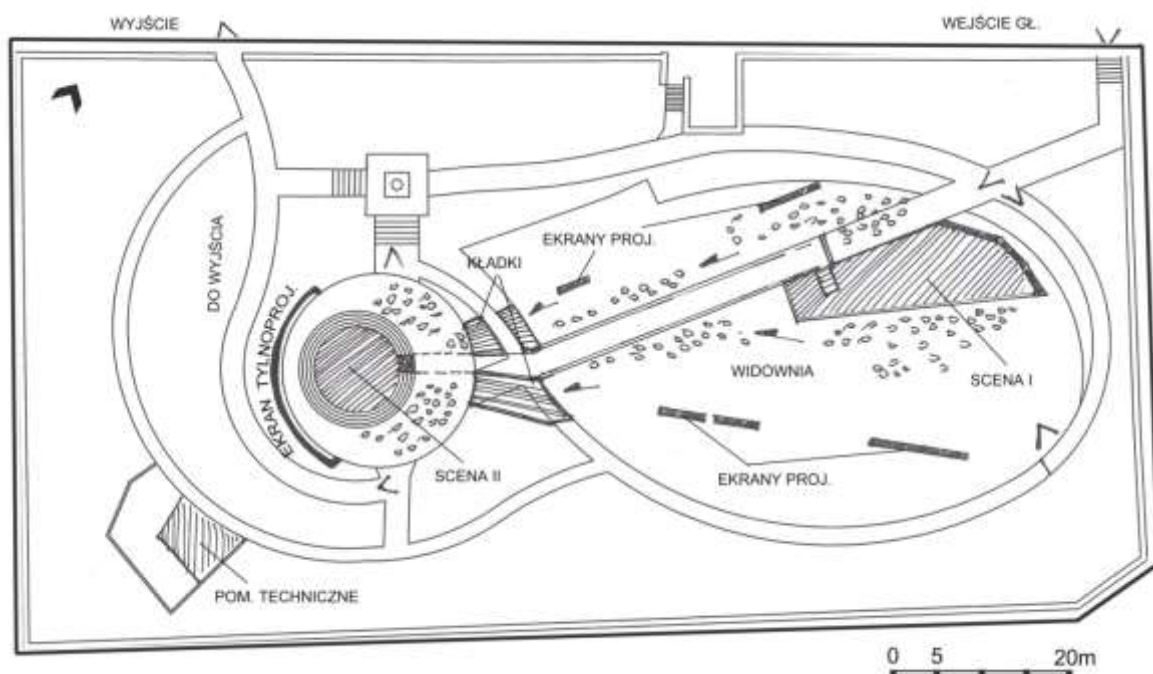
Fot.1 Kadr z filmu „Persona” I.Bergman, Szwecja, 1966r.



Ryc. 6 Widok na scenę I (Artur Bieńko 2013r.)



Ryc. 7 Widok na scenę II w miejscu fontanny. (Artur Bieńko, 2013r.)



Ryc. 8 Koncepcja teatrzyku ogródkowego do sztuki „Persona” I. Bergmana – Dolina Szwajcarska w Warszawie. (A. Bieńko, 2013r.)

Początkowo sztuka odgrywana jest na scenie I, następnie aktorzy przechodzą na okrągły podest II. Przemieszczają się oni po nawierzchni zaadoptowanej z

Dolinki, która na czas ich przejścia rozświetlona zostaje przez umiejscowione przy obrzeżach listwy LED. Równolegle z aktorami podobną drogę pokonuje widownia, która dodatkowo kierowana jest odpowiednim umiejscowieniem ekranów projekcyjnych. Następnie przechodzi przez kładki i może kontynuować oglądanie przedstawienia przy okrągłej scenie. W tym miejscu planowane jest też jego zakończenie, po czym widzowie kierują się do wyjścia.

### **Podsumowanie i wnioski**

Zaproponowana w niniejszym artykule koncepcja teatrzyku ogródkowego, pomimo jego odstępstw od XIX wiecznych „ogródków”, w dalszym ciągu stanowi interesującą propozycję dla mieszkańców Warszawy. Zaproponowane schematy sceniczne są dowodem na to, że w Dolinie Szwajcarskiej można wystawiać przedstawienia bardzo różnorodne – począwszy od monodramów, kończąc na happeningach. Oczywiście duża część sukcesu uzależniona jest również od trafności doboru scenografii. W opisywanej koncepcji za sztukę przykładową posłużyła „Persona” na podst. filmu I. Bergmana. Jest to temat dość trudny w interpretacji, zważając szczególnie na to, iż wymaga zamiany filmu na sztukę teatralną. Aby to osiągnąć posłużono się nowoczesną techniką w postaci projektorów czy animacji generowanych komputerowo. Dodatkową nowością jest zaangażowanie publiczności przy tworzeniu scenografii. Stwarza to dodatkową więź między widzami, aktorem, a samą inscenizacją. Dodatkowo całość została rozplanowana w taki sposób aby umożliwić widzom swobodny dostęp do scen i aktorów. Niektóre elementy terenu zostały w pełni zaadoptowane do pełnienia nowych funkcji, a samo jego ukształtowanie stwarza pożądaną kameralną atmosferę. Przytoczone przykłady są dowodem na to, że Dolinka spełnia wymagania w organizowaniu tego rodzaju imprez plenerowych, w ogólnym sensie, nie tylko w jednej konkretnej interpretacji teatralnej.

### **Literatura**

1. Król-Kaczorowska B., 1986. Teatry Warszawy. Wyd. PIW, Warszawa.
2. Sivert T., 1982. Teatr polski od 1863 do schyłku XIX wieku. Dzieje teatru polskiego, tom III. Wyd. PWN, Warszawa
3. Król-Kaczorowska B., 1971. Teatr dawnej Polski. Wyd. PIW, Warszawa.
4. Strzelecki Z., 1975. Scenografia. Projektowanie wstępne. Wyd. CO-MUK, Warszawa
5. Semil M., Wyśńska E., 1980. Słownik współczesnego teatru. Wyd. WAiF, Warszawa.

### **Ryciny**

1. Występ Teatru Ogródkowego w Dolinie Szwajcarskiej, II poł. XIX w. ([www.wikipedia.pl/dolinaszwajcarska](http://www.wikipedia.pl/dolinaszwajcarska)) Czas dostępu: 10.01.2013r.
2. Koncepcja teatrzyku ogródkowego schematu pudełkowego w Dolinie Szwajcarskiej w Warszawie. (A. Bieńko, 2013r.)
3. Koncepcja teatrzyku ogródkowego schematu elżbietańskiego w Dolinie Szwajcarskiej w Warszawie. (A. Bieńko 2013r.)

4.      Koncepcja teatrzyku ogródkowego schematu arenowego w Dolinie Szwajcarskiej w Warszawie (A.Bieńko, 2013r).
5.      Koncepcja teatrzyku ogródkowego schematów łączonych w Dolinie Szwajcarskiej w Warszawie (A.Bieńko 2013r.).
6.      Widok na scenę I (Artur Bieńko 2013r.)
7.      Widok na scenę II w miejscu fontanny. (Artur Bieńko, 2013r.)
8.      Koncepcja teatrzyku ogródkowego do sztuki „Persona” I.Bergmana – Dolina Szwajcarska w Warszawie. (A.Bieńko, 2013r.)

#### Fotografie

1.      Kadr z filmu „Persona” I. Bergman, Szwecja, 1966r. (Zbiory własne)

**Marta Pryczkowska**, Sztuka ogrodu i krajobrazu, SGGW w Warszawie

## **Renesansowa villa włoska jako źródło inspiracji ogrodów Arts&Crafts**

Renaissance Italian villa as an inspiration for Arts&Crafts gardens

### **Streszczenie**

Niniejszy artykuł dotyczy pracy magisterskiej z zakresu historii sztuki ogrodowej. Przedmiotem badań są ogrody renesansowe i ich porównanie do później powstałych rezydencji z okresu kolonializmu, modernizmu, okresu klasycystycznego, nurtu Arts&Crafts i ogrodów współczesnych. Celem pracy jest wykazanie, że renesansowy wzorzec projektowania jest głęboko zakorzeniony w umysłach projektantów i wciąż odkrywany na nowo. Z powodu ograniczonej objętości artykułu skupi się on na porównaniu ogrodów renesansu do ogrodów ruchu Arts&Crafts.

**Słowa kluczowe:** renesans, villa, ogród włoski, Arts & Crafts, Gertrude Jekyll, Edwin Lutyens, John Ruskin, Bractwo Prerafaelitów, prerafaelici, William Morris

### **Summary**

This article refers to the master thesis concerning garden design history. The object of the study is renaissance garden and its comparison to the subsequent residences from various periods (colonial, modernism, classicism, Arts&Crafts movement and contemporary gardens). The purpose of the study is to prove, that design model of the renaissance garden is deeply settled in design standards and is still being explored in many ways. Because of the articles short form, I will focus just at the comparison between renaissance and Arts&Crafts gardens.

**Key words:** renaissance, villa, Italian garden, Arts & Crafts, Gertrude Jekyll, Edwin Lutyens, John Ruskin, Pre-Raphaelite Brotherhood, William Morris

### **Cel pracy**

Celem niniejszej pracy jest opracowanie wzorca kompozycyjnego willi włoskiej i wykazanie, że wzorzec ten stanowił podstawę komponowania rezydencji także w czasach późniejszych. Podstawą do wysunięcia tezy, iż taka zależność istnieje, jest przekonanie, że renesansowy sposób myślenia i wzorzec projektowania jest głęboko zakorzeniony w europejskiej świadomości.

### **Wprowadzenie**

Epoka renesansu to szczególny i fascynujący etap w rozwoju sztuki ogrodowej. Po mrokach średniowiecza, kiedy to ludzie poświęcali życie na nieustające rozmyślanie o nieuchronności śmierci, odkupieniu grzechów oraz życiu wiecznym, nadszedł czas na odrodzenie. Budzących się z letargu Europejczyków porwała idea humanizmu, która była dla skostniałego, teocentrycznego Starego Kontynentu, szansą na to, aby nie wszystkie przejawy artystycznej twórczości były w założeniu wykonywane jedynie ku chwale Boga.

Myśl humanistyczna, która stawiała człowieka na piedestale i czyniła go centrum zainteresowania, przenikała do wszystkich dziedzin życia. Ludzie uwierzyli w swą wartość, zdolności i umiejętności, zaczęli zdawać sobie sprawę, że czas

spędzony na Ziemi oraz dobra materialne mają swą wartość. Rozwijało się zainteresowanie kulturą, filozofią i literaturą, ale także postępem technicznym, światem przyrody oraz pięknem otaczającego krajobrazu. Nadszedł czas wielkich odkryć geograficznych i matematycznych, a także archeologicznych, które dawały ówczesnym człowiekowi coraz to większą wiedzę o świecie antycznym, który wkrótce stać się miał znaczącą inspiracją (Majdecki L. 2008).

### **Metody i materiały**

Pierwszym etapem pracy było wykonanie analiz. Najpierw badań kameralnych opierających się na materiałach badawczych takich jak: plany, projekty i rekonstrukcje willi włoskich, źródła historyczne, rozprawy teoretyczne, literatura i materiały ikonograficzne. Na podstawie tych materiałów dla każdej willi identyfikowana i analizowana była kompozycja, materiał roślinny i jego formy, powiązanie budynku z ogrodem, powiązania widokowe wewnętrzne i zewnętrzne oraz jego wyposażenie. Wymienione analizy mają na celu wyłonienie wzorca, modelowego projektu renesansowej willi włoskiej oraz jej typowych elementów. Wybranymi obiektami są Villa d'Este, Villa Lante, Villa Gamberaia, Villa Medici, które w wielu opracowaniach dotyczących historii sztuki ogrodowej są wymieniane jako najbardziej typowe dla włoskiego renesansu.

Etapy pracy wymienione powyżej pozwoliły na sformułowanie wzorca modelowej renesansowej willi włoskiej (ustalenie zasad projektowania) i jej elementów. Po jego określeniu następnym krokiem jest wykonanie kolejnego zestawu badań. Polegają one na powtórzeniu podobnych analiz, tyle że w odniesieniu do ogrodów reprezentujących nurt Arts&Crafts.

Końcowym etapem pracy jest wyciągnięcie wniosków, podsumowanie i interpretacja wyników.

### **Charakterystyka ogrodu renesansowego**

Teren villi najczęściej lokalizowano w miejscu, z którego rozciągał się piękny widok. W dodatku różnice wysokości dawały projektantowi pole do popisu przy tworzeniu systemów schodów, ramp i murów oporowych. Główną zasadą projektowania ogrodu renesansowego była geometryzacja przestrzeni (zasada *ad quadratum*) oraz oparcie projektu na układzie osiowym. Najczęściej budynek willi przecinała oś główna, a naokoło niej znajdował się symetryczny układ kwater. Oś główną przecinały osie drugiego rzędu (Hobhouse P. 2007)

Ogród renesansowy projektowany był jako przedłużenie projektu architektonicznego, który w nim dominował, ale dopiero willa i otaczający ją ogród tworzyły kompozycyjną całość. Poprzez takie elementy jak loggie, galerie i podcienie podkreślane było powiązanie budynku z otaczającym krajobrazem (Majdecki L. 2008). Przy wyborze gatunków roślin do renesansowego ogrodu, projektanci nie sięgali daleko. Jeśli chodzi o drzewa, przede wszystkim cenione były rodzime gatunki, m.in. takie jak cyprys (*Cupressus sempervirens*), laur (*Laurus nobilis*), mirt (*Myrtus communis*), sosna (*Pinus pinea*), bukszpan (*Buxus sempervirens*) i ostrokrzew (*Ilex aquifolia*). Największą popularno-

ścią wśród roślin kwitnących cieszyły się znane od zawsze gatunki, takie jak róże, lawenda, irysy, lilie, hiacynty, fiołki i mieczyki. Dodatkowo w kwaterach sadzono prz nich rośliny lecznicze i przeróżne zioła (Majdecki L. 2008). W całej willi dominującą rolę pełniły budynki, wyznaczając podział ogrodu i górując nad elementami roślinnymi, wodnymi i terenowymi (Majdecki L. 2008) Jednakże całości obrazu dopełniały formy przestrzenne. Do najważniejszych zaliczają się *giardino dei semplici*, *giardino secreto*, partery ogrodowe, labirynty, grotty i elementy wodne, które były uzupełniane przez formy roślinne, *ars topiaria*, rzeźby i ogrody dachowe. Dodatkowo, wcześniej wspomniany formalny ogród, otaczał często *bosco*, znajdujący się poza murami willi. Miał on strukturę nieformalną, bardziej swobodną. Na jego terenie najczęściej znajdował się zwierzyńiec, często można było natrafić na grotę, a cały teren użytkowany był najczęściej jako teren łowiecki. Jego obecność w bliskim otoczeniu ukazuje nam, że renesansowy ogród to dwoistość, walka pomiędzy chęcią ujarzmienia natury i ujęcia jej siły w nasze ramy, a pokusą rzucenia się w jej nieokiełznaną gęstwinę, ale w taki sposób, aby na końcu schronić się w grocie, symbolu schronienia. Ważnym elementem willi była woda. Dźwięk kaskad i fontann sprzyjał wypoczynkowi, a blask wody ożywiał budowlę ogrodową. Im bardziej układ wodny był skomplikowany, tym większym prestiżem cieszył się ogród. Dodatkowymi atrakcjami w renesansowym ogrodzie były *giochi d'acqua*, sztuki wodne, których zadaniem było zaskoczenie i dostarczenie rozrywki odwiedzającym ogród gościom. Niewielkie ilości wody tryskały na odpoczywających na ławce lub przechadzających się po ogrodzie. Symbolicznym elementem układu wodnego było *nimfeum* – źródło, ujście strumienia, który płynął przez ogród. Dotychczasowy opis willi dotyczył jej konstrukcji oraz wyposażenia. Kolejnym istotnym zagadnieniem jest odpowiedź na pytanie w jakim celu ówcześni budowali te niesamowite ogrody. Oczywiście odpowiedzią jest chęć sprawienia sobie przyjemności i spędzania czasu w pięknym otoczeniu. Jednakże dla człowieka renesansu, pasjonującego się filozofią, to właśnie ogród był najlepszym miejscem na uczone dysputy lub melancholijne przechadzki wewnątrz labiryntu. Miejscem, które także służyło rozmyślaniom był, wywodzący się ze średniowiecznego *hortus conclusus*, *giardino secreto*. Była to ogrodzona przestrzeń o małej powierzchni, zlokalizowana w niewielkiej odległości od willi lub pałacu przeznaczona do odpoczynku. Porównanie przykładowych willi – Tabela nr 1

| <b>Zestawienie typów form, elementów ogrodowych i kompozycji ogrodu renesansowego</b> |                     |                     |                         |                               |
|---------------------------------------------------------------------------------------|---------------------|---------------------|-------------------------|-------------------------------|
| <b>rodzaj ogrodu lub elementu</b>                                                     | <b>Villa d'Este</b> | <b>Villa Lante</b>  | <b>Villa Gam-beraia</b> | <b>Villa Medici (Fiesole)</b> |
| GIARDINO SECRETO                                                                      | +                   | +                   | -                       | +                             |
| GIARDINO DE SEMPLICI                                                                  | +                   | -                   | -                       | -                             |
| WILLA                                                                                 | +                   | 2 <i>pallazzine</i> | +                       | +                             |
| PALAZZO IN FORTEZZA                                                                   | -                   | -                   | -                       | -                             |
| ZWIERZYNIĘC                                                                           | -                   | +                   | -                       | -                             |
| PLAC DO GRY W PIŁKĘ                                                                   | +                   | -                   | -                       | -                             |
| BOSCO                                                                                 | -                   | +                   | -                       | +                             |
| PARTER OGRODOWY                                                                       |                     |                     |                         |                               |
| trawiasty                                                                             | +                   | -                   | -                       | +                             |
| obwódka z bukszpanu                                                                   | +                   | +                   | +                       | +                             |
| obwódka z róż                                                                         | +                   | -                   | -                       | -                             |
| wodny                                                                                 | +                   | +                   | +                       | -                             |
| LABIRYNT                                                                              | +                   | +                   | -                       | -                             |
| FORMY ROŚLINNE                                                                        |                     |                     |                         |                               |
| prato                                                                                 | -                   | -                   | -                       | -                             |
| donice z roślinami ozdobnymi                                                          | +                   | +                   | +                       | +                             |
| strzyżone krzewy/ <i>ars topiaria</i>                                                 | +                   | +                   | +                       | +                             |
| ELEMENTY WODNE                                                                        |                     |                     |                         |                               |
| fontanny                                                                              | +                   | +                   | +                       | +                             |
| nimfeum                                                                               | +                   | +                   | +                       | -                             |
| kaskada                                                                               | +                   | +                   | +                       | -                             |
| <i>peschiera</i> (sadzawka)                                                           | +                   | -                   | +                       | -                             |
| basen                                                                                 | +                   | +                   | -                       | -                             |
| <i>giochi d'acqua</i>                                                                 | +                   | +                   | -                       | -                             |
| BUDOWLE OGRODOWE                                                                      |                     |                     |                         |                               |
| tarasy                                                                                | +                   | +                   | +                       | +                             |
| schody                                                                                | +                   | +                   | +                       | +                             |
| rampy                                                                                 | +                   | +                   | +                       | +                             |
| ławki                                                                                 | +                   | +                   | +                       | +                             |
| pergole/trejaże                                                                       | +                   | +                   | +                       | +                             |
| belweder                                                                              | -                   | +                   | -                       | -                             |
| altana                                                                                | -                   | -                   | +                       | -                             |
| GROTA                                                                                 | +                   | +                   | +                       | +                             |
| RZEŻBY OGRODOWE                                                                       | +                   | +                   | +                       | +                             |
| <b>kompozycja</b>                                                                     |                     |                     |                         |                               |
| OSIOWOŚĆ                                                                              |                     |                     |                         |                               |
| osie I rzędu                                                                          | +                   | +                   | +                       | +                             |
| osie II rzędu                                                                         | +                   | +                   | +                       | +                             |
| POZYCJA WILLI                                                                         |                     |                     |                         |                               |
| na osi głównej                                                                        | +                   | -                   | +                       | +                             |
| prostopadle do osi głównej                                                            | -                   | -                   | -                       | -                             |
| inne                                                                                  | -                   | +                   | -                       | -                             |
| ZWIĄZKI MIAROWE                                                                       |                     |                     |                         |                               |
| zasada ad quadratum                                                                   | +                   | +                   | +                       | +                             |
| modułu                                                                                | +                   | +                   | +                       | +                             |
| złoty podział                                                                         | +                   | +                   | +                       | +                             |

## Arts & Crafts

Ruch Arts&Crafts (w polskim tłumaczeniu „Sztuk i rzemiosł”) narodził się w drugiej połowie XIX wieku w Wielkiej Brytanii. Należy pamiętać, że tamten czas

był dla Zjednoczonego Królestwa bardzo łaskawy. W wieku XIX nastąpił gwałtowny postęp w zakresie techniki i nauk ścisłych. Poprzez wprowadzenie kolei żelaznych nastąpiła rewolucja także w zakresie komunikacji, co spowodowało gwałtowny napływ ludności do miast i tworzenie się ośrodków przemysłowych. Postępującą industrializację i mechanizację produkcji zaczęli odczuwać rzemieślnicy. Mieszkańcy wsi ubożeli, podczas gdy ośrodki miejskie wzbogacały się. Druga przemiana dokonująca się w społeczeństwie dotyczyła warstwy światopoglądowej. Rewolucja w gospodarce wiązała się z pogłębianiem różnic społecznych, a co za tym idzie, sprzyjała rozwijaniu się ruchu socjalistycznego. Zyskiwać na znaczeniu zaczął ruch feministyczny. Te wszystkie czynniki wpływały znacząco na postrzeganie przez człowieka jego miejsca i roli w społeczeństwie, praw i obowiązków, a także porządku świata (Supińska-Polińska E., 2004). Idea ruchu Arts&Crafts była przeciwstawieniem się industrializacji, wcześniej wspomnianym przemianom i odpowiedzią na wątpliwości ówczesnego człowieka. Pomysłodawcami i prowodyrami ruchu byli architekci, ale ich twórczość nie ograniczała się wyłącznie do projektowania budynków mieszkalnych. Zajmowali się także projektowaniem wnętrz, przedmiotów codziennego użytku, tkanin i mebli, ale dla celu pracy jakim jest porównanie, najistotniejsze są ich poglądy na temat projektowania domów, ogrodów i *cottage*. Oprócz idei przeciwstawienia się industrializacji oraz „bezdusznej” masowej produkcji, twórcy ruchu za centrum zainteresowania uważali dom, rodzinę, powrót do natury i harmonii oraz umiowanie piękna. Skłaniali się ku liberalizmowi. Dzięki kompleksowemu ujęciu problematyki projektowania, domy, ogrody i wnętrza powstawały jako całość. Dom Arts&Crafts, a także wszystkie jego elementy, miały być przede wszystkim użyteczne, ale zarazem piękne. W wyposażeniu wnętrz miały znajdować się tylko rzeczy niezbędne, ale starannie wykonane według najlepszego projektu i z najlepszych materiałów. Ale nie chcieli korzystać z nowych materiałów pozyskiwanych z kolonizowanych przez Królestwo krajów. Stawiali na to, co swojskie i lokalne, a wzorów i inspiracji szukali w naturze.

### **Arts&Crafts i preraphaelici**

Ruch Arts&Crafts wyrastał w ścisłym powiązaniu z ruchem preraphaelickim. W 1848 roku grupa malarzy i krytyków sztuki z londyńskiej The Royal Academy of Art założyła Bractwo Preraphaelitów (The Pre-Raphaelite Brotherhood). Zarówno preraphaelici jak i założyciele Arts&Crafts cenili sobie dzieła pisarza i artysty Johna Ruskina. W swoich rozprawach teoretycznych *Siedem lamp architektury* (*The Seven Lamps of Architecture*), *Kamienie Wenecji* (*The Stones of Venice*) i *Malarze współcześni* (*Modern Painters*) prezentował on swoje spostrzeżenia dotyczące sztuki, życia i społeczeństwa. Był on wielbicielem i propagatorem dzieł malarskich członków Bractwa, a jego dzieło *Współcześni malarze* było odzwierciedleniem ich poglądów na temat sztuki i popularyzowało ich dokonania w społeczeństwie brytyjskim. Ruskin napisał *Współczesnych malarzy* po swojej podróży po Włochy. Zachwycał się tam dziełami Giotto, Fra Angelico oraz Tintoretta. Gloryfikował dzieła włoskich mistrzów, doceniał sposób w jaki przedstawiali otaczający ich świat, przekonywał o istocie symboliki w malarstwie oraz uważał, że sięgnięcie do sztuki mistrzów wczesnego renesan-

su może odnowić sztukę we współczesnych mu czasach (Konopacki A., 1989) Poglądy te podzielało Bractwo. Z takiego podejścia powstała także ich nazwa. Pragnęli bowiem przywrócić malarstwu cechy takie jak piękno, szczerść w odwzorowaniu, symbolikę i znaczenie, które według nich były właściwe włoskiej sztuce z okresu przed Rafaeliem. Skłaniali się oni ku odstąpieniu od wiktoriańskiego akademickiego stylu malarskiego, a doceniali odwołania do poezji i literatury oraz do wzorów historycznych i religijnych. Tematów do swych dzieł szukali w Biblii, legendach, dziełach Szekspira i poezji. Rzeczywistość przedstawiali realistycznie, ale zawsze wzbogacali swe prace elementami symbolicznymi. Uważali, że najważniejsze jest połączenie piękna i przesłania. Tak samo, zgodnie z postulatami Ruskina z *Malarzy współczesnych*, przedstawiali krajobraz, który był jednym z kluczowych elementów ich malarstwa. Wiernie i dokładnie, ale z dodatkiem ukrytych znaczeń. Prerafaelici oraz John Ruskin i William Morris podzielali negatywne nastroje dotyczące industrializacji i uprzemysłowienia Królestwa. William Morris był jednym z założycieli ruchu Arts&Crafts, który zgadzając się z poglądami Ruskina, w szczególności postulował skłonienie się ku rękodziętu, powrocie do tradycyjnego rzemiosła i tworzeniu sztuki użytkowej. Morris na początku stworzył drukarnię, aby powrócić do tworzenia pięknie wydanych książek, ale po jakimś czasie wyprowadził się z coraz bardziej zatłoczonego Londynu na prowincję i założył manufakturę Morris & Co. Wytwarzano w niej meble, witraże, ceramikę, dywany i wszelkie inne przedmioty użytku codziennego oraz sztuki użytkowej, ale w duchu piękna, prostoty i użyteczności (Ryc 1.) Zarówno w swej drukarni, jak i pracowni, zatrudnił wielu artystów należących do Bractwa prerafaelitów.



Ryc. 1. Dywan z ze wzorem w pawie z pracowni Morris & Co.

### **Ogród Arts&Crafts – *utile* i *dulce***

W kwestii rozpraw teoretycznych istotne dla ruchu stały się rozprawy architekta M. H. Baillie-Scotta. Uważał on, że dom i ogród tworzą nierozdzielny całość, podczas projektowania nie ma miejsca na oddzielne pomysły, są wynikiem jednej idei. W swej książce *Houses and Gardens* przedstawił koncepcję ogrodu, która łączyła dwa dominujące nurty – ogrodu formalnego i naturalistycznego. Według jego opinii ogród był przedłużeniem domu i w najbliższym jego sąsiedztwie powinien być kształtowany w sposób formalny. Im dalej od domu, tym bardziej ogród miał się stawać swobodny i dziczyć. Także w ogrodzie istotny był postulat Arts&Crafts dotyczący piękna i pożytku. Miał on cieszyć oczy i sprawiać przyjemność (*dulce*), ale także być ogrodem użytkowym (*utile*). Stałymi elementami założeń ogrodowych Arts&Crafts były ogrody różane, ziołowe i wodne, najczęściej projektowane jako system kwater. Poszczególne kwatery łączyły schodki, rampy, tarasy, pergole i murki. Materiał roślinny składał się głównie ze strzyżonych krzewów oraz lokalnie występujących bylin. Obowiązkowymi elementami był też trawnik, ogród warzywny oraz sad.



Ryc. 2. Upton Grey Manor House w Hampshire – rezydencja Gertrudy Jekyll

Jednakże jeśli mowa o ogrodach Arts&Crafts, nie sposób nie wspomnieć o duecie projektantów – Edwinie Lutyensie i Gertrude Jekyll. Edwin Lutyens, gdy poznał Gertrude Jekyll, był młodym architektem, a ona była dwa razy starsza od niego. Gdy była młoda, chciała zostać malarką, ale uniemożliwiły jej to problemy ze wzrokiem. Zdecydowała się studiować biologię. Dzięki połączeniu wiedzy artystycznej i botanicznej Jekyll i architektonicznego wykształcenia Lutyensa, projektowali wspólnie wspaniałe rezydencje. Przez 19 lat (1893-1912) stworzyli razem wiele domów wraz z otaczającymi je ogrodami (m.in. Deanery Garden w Sonning, Folly Farm w Berkshire, Munstead Wood w Surrey). Wspaniałym przykładem takiej rezydencji była posiadłość Jekyll – Upton Grey Manor w Hampshire (Ryc.2).

### Podobieństwo ogrodów renesansu i ogrodów Arts&Crafts

Podobieństwa pomiędzy tymi ogrodami można rozpatrywać na dwóch płaszczyznach. Pierwsza płaszczyzna to aspekt ideologiczny, który przyświecał tworzeniu założeń ogrodowych nowego typu. Drugi aspekt to sposób projektowania, ich kompozycja, stałe elementy i wyposażenie. Światopoglądy, dzięki którym powstawały te ogrody, były we współczesnych sobie czasach, nowym sposobem myślenia. W epoce renesansu był to humanizm, dla pomysłodawców Arts&Crafts ich idee były „powtórny humanizmem”. W obu przypadkach odwracano się od starego, konserwatywnego sposobu myślenia. Podkreślano jak bardzo istotny jest związek z naturą, harmonia i porządek. Także lokalizowanie założeń ogrodowych obu epok jest podobne. Ville renesansowe (wywodzące się ze starożytnej *casa rustica*) były villami podmiejskimi. Rezydencje Arts&Crafts także powstawały na wsi.



Ryc. 3. Hidcote Manor



Ryc. 4. Villa Gamberaia

Podobieństwa w kompozycji wynikały z osiowego rozplanowania ogrodu, wprowadzenia układu kwaterowego i ścisłego powiązania budynku mieszkalnego z ogrodem, postrzegania ich jako spójną całość. Także sposób wypełniania kwater i parterów jest zgodny. Materiał roślinny w obu przypadkach traktowany był podobnie. Oczywiście istotny jest tu czynnik klimatyczny, ale podejście pozostawało takie samo. Stawiano na tradycyjne gatunki, od lat uprawiane w danych lokalizacjach. Odrzucano natomiast nowe lub modne rośliny egzotyczne. W obu przypadkach powszechnie stosowane były róże. Obydwa rodzaje ogrodu nie mogły istnieć bez strzyżonych w geometryczne kształty krzewów (Ryc. 3 i Ryc. 4). Kolejnym podobieństwem jest tworzenie ogrodu formalnego w bliskim sąsiedztwie domu, a stwarzanie swobodniejszego układu w miarę oddalania się od niego (podobieństwo – Ryc. 5 i Ryc. 6). Także elementy małej architektury są spójne, do przestrzeni ogrodowej wprowadzano tarasy, schody, rampy. Kolejnym ważnym elementem były układy wodne, pojawiające się regularnie w założeniach obu nurtów.



Ryc. 5. Deanery Garden



Ryc. 6. Villa Lante

### Podsumowanie

Na przykładzie porównania wniosków wyciągniętych z analizy typowych ogrodów renesansowych można dostrzec jak bardzo twórcy ogrodów nurtu Arts&Crafts inspirowali się tymi wzorcami. Analogie można dostrzec nie tylko w samej kompozycji i elementach wyposażenia, ale także w sposobie kształtowania materiału roślinnego i podejścia do stosowanych w nich gatunkach. Ważną kwestią jest także podobny sposób myślenia o przestrzeni kreowanej naokoło domostw i relacji człowieka z otaczającym go krajobrazem.

### Literatura:

- Guaita O., 2002: *La villa in Italia*, Bolis Poligrafiche  
 Guaita O., 1997: *Le ville della Toscana*, Newton & Compton  
 Hobhouse P., 2007: *Historia ogrodów*, Dorling Kindersley  
 Konopacki A., 1989: *Preraphaelici*, Arkady  
 Majdecki L., 2008: *Historia ogrodów*, Wydawnictwo Naukowe PWN  
 Maniglio Calcagno A., 2006: *Architettura del paesaggio*, FrancoAngeli  
 Pozzana M., 2011: *I Giardini di Firenze e della Toscana. Guida complete*, Giunti Gruppo Editoriale  
 Publikacja wydawnictwa Phaidon pt. *The Garden Book*.  
 Supińska – Polik Edyta, 2004: *Dom Arts & Crafts. Geneza i idea*, Neriton  
 Szafrńska M., 2011: *Człowiek w renesansowym ogrodzie*, Miniatura  
 Szafrńska M., 1998: *Ogród renesansowy*, ARX REGIA

## **Zespół pałacowo – parkowy w Brzyskach – historia i znaczenie obiektu dla lokalnej społeczności.**

### **Streszczenie**

Założenie pałacowo – parkowe w Brzyskach jest przykładem małego parku obwodnicowego z II poł. XIX wieku z ekletycznym pałacem łączącym nawiązań renesansowe z monachijskim stylem arkadowym. Dawniej pełniło ważne funkcje w życiu lokalnej społeczności, które dziś utraciło. Analiza materiałów źródłowych pozwoliła na opisanie historii pałacu i parku oraz ich znaczenia w życiu mieszkańców Brzysk. Analiza materiałów kartograficznych ukazała szereg zmian, jakie zaszły na terenie parku od czasu powstania do dziś.

**Słowa kluczowe:** pałac w Brzyskach, Brzyska, parki XIX wieku, rodzina Kotarskich, pałace Podkarpacia

### **Summary**

A park – palace estate in Brzyska is a typical example for nineteenth century ring road garden with an eclectic palace. Formerly it played an important role in local community life, nowadays it stays forgotten. The general aim of this article was to explore and describe history of the palace and the garden and their transformation in time. It shows how a use and a composition of garden has changed, since its beginning.

**Key words:** Brzyska mansion, Brzyska, XIX century parks, Kotarski family, palaces of Subcarpathia

### **Wstęp**

Założenia pałacowo – parkowe na obszarach wiejskich pełniły kiedyś nie tylko funkcję mieszkalną i użytkową, ale też stanowiły ważne ośrodki kulturalno-oświatowe w życiu lokalnej społeczności, tworząc poczucie więzi i tożsamości mieszkańców. Przykładem takiego założenia był XIX – wieczny zespół pałacowo - parkowy w Brzyskach (gmina Brzyska na Podkarpaciu). W skład założenia wchodzi ekletyczny pałac oraz niewielki park obwodnicowy, typowy dla założen połowy XIX wieku (Majecki, 2009). Dawniej zespół był ważnym ośrodkiem życia społeczności, jednak przez lata zmieniał właścicieli i funkcje, dziś pozostaje zapomniany i niewykorzystany.

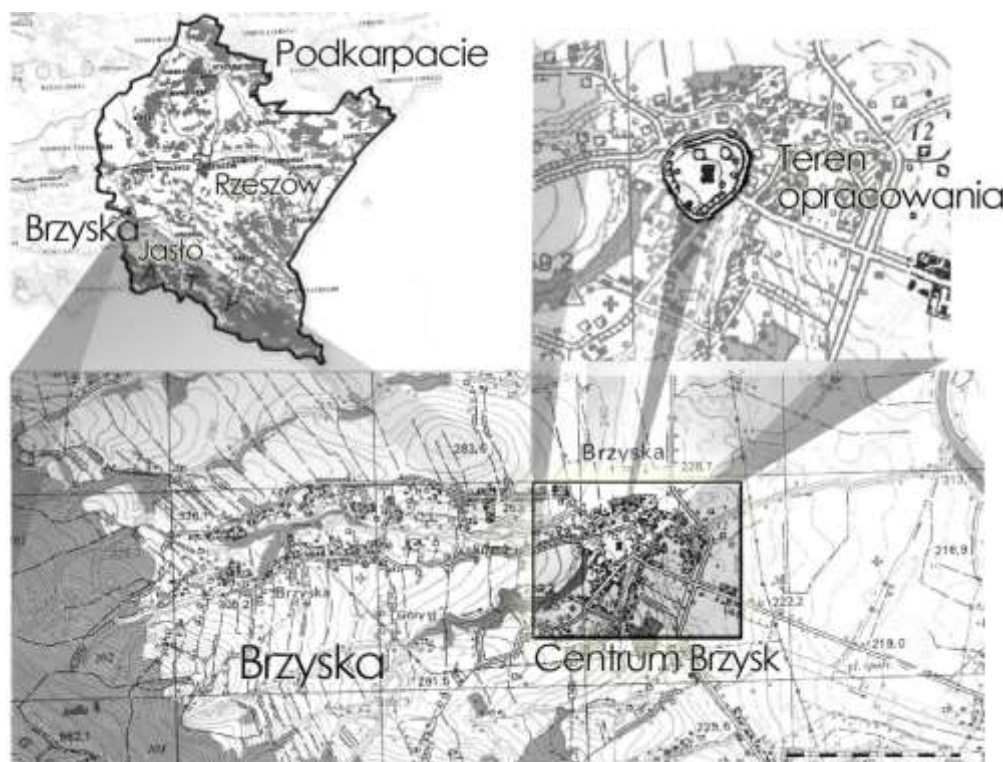
Celem niniejszej pracy jest:

1. Przedstawienie historii zespołu pałacowo – parkowego w Brzyskach i znaczenia w kulturze lokalnej społeczności
2. Opis stanu istniejącego, stopnia zachowania pałacu i pierwotnego układu parku (kompozycji roślinnej, komunikacji), porównanie z początkową formą.

3. Prześledzenie zachodzących zmian w układzie na przestrzeni lat, na podstawie materiałów archiwalnych z różnych lat, w celu określenia kierunków przemian.

### **Teren opracowania i metodyka**

Teren opracowania stanowi park z pałacem z I poł. XIX wieku, zlokalizowany we wsi Brzyska, w powiecie Jasielskim. Obiekt znajduje się w centrum wsi, przy ul. Brzyskiej. W niniejszym opracowaniu opisano historię i przemiany zarówno budynku pałacu jak i otaczającego go parku.



Ryc. 7 Lokalizacja terenu opracowania na tle województwa i miasta Brzyska

Za podstawę opracowania historycznego i określenia stopnia zachowania pałacu wzięto kartę ewidencyjną zabytku z Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, materiały piśmiennicze dotyczące terenu opracowania oraz wizję lokalną wykonaną latem 2012 roku. Przemiany układu kompozycyjnego parku wraz z zagospodarowaniem, zostały przedstawione w formie analizy materiałów historycznych i z różnych okresów jego istnienia (rok 1854, 1972, 1996 i 2012).

### **Rys historyczny**

Pierwsze wzmianki na temat wsi Brzyska pojawiają się już w zapiskach historycznych z XIV wieku. Opisy te związane są głównie z działalnością zakonu Benedyktynów z Tyńca pod Krakowem. Przez cztery wieki kolonizowali oni

okoliczne tereny i prowadzili swoją działalność misyjną. W 1360 roku założono parafię (wg Jana Długosza), prowadzono szkoły o których wspominano w dokumentacji z wizytacji biskupich delegatów w 1595 i 1619r. Po pierwszym rozbiore (1772r.) pod zaborem Austriackim, własność zakonu została zarekwirowana na rzecz rządu i ziemie sprzedano prywatnym właścicielom węgierskim, którzy zmieniali się często przez wiele lat, dzieląc własność, pomiędzy siebie, na mniejsze wsie- Nawsie, Brzyska, Kłodawa, Krajowice, Ujazd (Pietraszek, Żółtek, 2005). Kolejnym właścicielem dóbr ziemskich Brzysk, a także dwóch sąsiednich wsi został polski szlachcic Karol Kotarski, nabył on te ziemie najprawdopodobniej ok. 1831 roku od rotmistrza cesarsko-królewskiego regimentu księcia Lebkowica, Bernarda von Zerboni. Kotarski był szanowanym panem, zainicjował naukę okolicznych dzieci, jednak zmarł tragicznie w 1846r. W karczmie w Olesnie wyniku buntowniczego ataku chłopstwa na oficjalistów Kotarskiego, szlachcic poniósł śmierć, broniąc swych pracowników. Pozostawił żonę Kunegundę oraz dzieci Stanisława i Marię. Za życia zbudował dla swojej rodziny pałac z otaczającym go parkiem wielkości 3ha w centrum wsi na wzgórzu. Majątek pozostawał w rękach rodziny do 1945r (Pietraszek, Żółtek, 2005). Dokładna data budowy założenia parkowo-pałacowego w Brzyskach pozostaje nieznana. W materiałach archiwalnych pojawiają się rozbieżności co do jego powstania. Początkowo uważano, że pałac powstał już w XVII wieku, a w XIX wieku był jedynie przebudowany, jednak Andrzej Laskowski autor karty ewidencyjnej zabytku twierdzi, że pałac zainicjowany przez Kotarskiego zbudowano na nowo, na miejscu XVII-wiecznego dworu, bez jakiegokolwiek powiązania formy i stylu pomiędzy obiektami (Laskowski, 1996). Po podziale majątku, obszar dworski w Brzyskach wielkości 381 ha wraz z pałacem przypadły synowi Stanisławowi Kotarskiemu. Dobudował on do pałacu północne i południowe skrzydła, jednak autor projektu nie jest oficjalnie znany. Stanisław był zaangażowany politycznie i społecznie, wspierał budowę szkoły i kościoła w Brzyskach, oddał na tę rzecz część swoich ziem. Przez 30 lat piastował stanowisko marszałka Jasielskiej Rady Powiatu. W 1888 zmarła jego matka, Kunegunda Kotarska. W 1910 roku, Stanisław Kotarski zmarł pozostawiając jedną córkę Helenę, która wraz z mężem hrabią Mariannem Łosiem przejęła pałac w spadku. Niestety właściciele popadli w długi, dodatkowo na skutek reform i ustroju, majątek ziemski kurczył się, tracąc pola uprawne i lasy. Budowla pałacu została także bardzo zniszczona, a majątek ziemski uszczuplony w czasie wojny. Ostatecznie 26 lutego 1945 r. cała własność o powierzchni 236 ha została przejęta przez skarb państwa. Owdowiałej w czasie wojny Helenie, pozwolono zająć dwa pokoje w południowym skrzydle. Żyła w ubóstwie aż do 1950 roku kiedy umarła. Po 1945 r. wnętrza pałacu zmieniały swój wygląd w zależności od potrzeb aktualnych użytkowników w różnych okresach do 2005 roku: szkoły podstawowej, sklepu GS, klubo-

kawiarni, ośrodka zdrowia, urzędu pocztowego, posterunku policji, biblioteki i przedszkola. Po utracie użytkownika pałac i park popadają w ruinę. Obecnie obiekt jest własnością Gminy Brzyska, jednak jest nieużytkowany i niszczeje (Pietraszek, Żółtek, 2005).



Fot. 1 Pałac w Brzyskach - fasada wschodnia (fot Paweł Patyk, 2012)

Niewielkie założenia ogrodowe towarzyszące wiejskim rezydencjom stały się popularne w II połowie XIX wieku (Majdecki, 2009). Ta tendencja nie ominęła również Podkarpacia; powstały liczne parki i ogrody towarzyszące pałacom i dworcom, m.in. w Bieździatce, Słupiach, Dąbrowie, Jasionce czy Łączkach Kucharskich (Piórecki, 2009).

### **Znaczenie założenia parkowo - pałacowego dla lokalnej społeczności**

Pałac w Brzyskach wraz z parkiem zlokalizowany jest w malowniczym miejscu, wieńczy wzgórze skąd rozpościera się piękny widok na otaczającą go wieś. Już za czasów benedyktynów, miejsce to musiało mieć szczególną wartość, i znaczenie dla mieszkańców. Zanim zbudowano pałac Kotarskich w XIX wieku, w jego miejscu istniała inna zabudowa, zapewne o ważnej funkcji (Pietraszek, Żółtek, 2005). W latach 30 XIX wieku Karol Kotarski kupił wieś i na wzgórzu wybudował nowy pałac, który przez ponad sto lat był domem jego potomków, właścicieli posiadłości ziemskich w całych Brzyskach. W tym okresie dwór był najważniejszym miejscem, a okoliczna ludność szanowała właściciela i odwiedzała jego dom w różnych sprawach. Majętni właściciele pałacu szanowali ludzi, fundowali szkoły i parafie, co wzmacniało wdzięczność i sympatię ludu do dworu (Pietraszek, Żółtek, 2005). Po wojnach i zmianach ustroju, obszar dworski został rozparcelowany i przejęty przez państwo. W latach 1945-

2000 Pałac był siedzibą wielu instytucji i urzędów, ośrodkiem kultury i oświaty najważniejszym we wsi, miejscem codziennych wypraw mieszkańców (Piórecki, 1972). Dziś obiekt ten jest zniszczony i zapomniany, nikt nie utożsamia się z miejscem, które przez wiele stuleci było mocno związane z lokalną społecznością, tworzyło tę społeczność.

### **Historia i stan obecny pałacu**

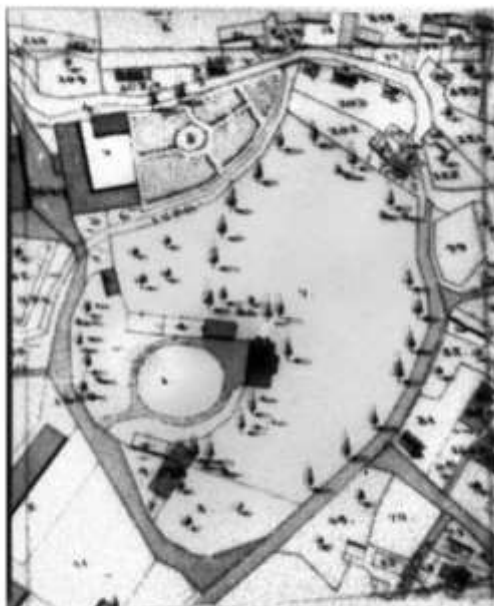
Pałac w Brzyskach zbudowano w połowie XIX wieku na wzgórzu w centrum wsi, w otoczeniu parku krajobrazowego, którego dzisiejsza pozostałość obejmuje 2,2 ha. Budowla powstawała etapami. W latach 30-tych XIX wieku Karol Kotarski przyczynił się do powstania jednokondygnacyjnej części środkowej o cechach monachijskiego stylu arkadowego z wielospadowym dachem. Fasadę zachodnią tworzy pięcioarkadowa loggia, bogato zdobiona z racji funkcji wejściowej, na wschodniej zaś znajduje się wieloboczny ryzalit (dwukondygnacyjny), okna w tej części są półkoliste ozdabiane gzymsami. W drugim ćwierćwieczu XIX wieku pałac rozbudował syn Karola Kotarskiego – Stanisław. Dobudował on dwa trójkondygnacyjne skrzydła - północne i południowe - o cechach architektury renesansu i manieryzmu. Skrzydła mają prostokątne okna z gzymsami i dwuspadowe dachy, dodatkowo skrzydło północne zawiera dwuosiowy, ażurowy ganek (Pietraszek, Żółtek, 2005). Według pomiarów z 1987 r. kubatura budynku wynosi 7553,4 m<sup>3</sup> natomiast łączna powierzchnia użytkowa pałacu to 667,6 m<sup>2</sup>. Do budowy użyto cegły i kamienia w części podpiwniczonej, stropy wykonano z betonu, posadzki z lastriko, a dachy pokryto blachą. Wnętrze stanowił salon w części centralnej, klatki schodowe w skrzydłach oraz 13 izb mieszkalnych i 15 innych pomieszczeń w tym 5 piwnic (Laskowski, 1996). Obie części pałacu są odmienne stylistycznie, nie jest znany architekt części środkowej, natomiast są przypuszczenia, że skrzydła zaprojektował Filip Pokutyński, który współpracował ze Stanisławem Kotarskim przy budowie kościoła, ponadto zauważalne są charakterystyczne cechy jego stylu oraz jego prac, nawiązujące do furty klasztornej siostr Szarytek w Krakowie. Po 1945 roku przebudowano wnętrza i dostosowano je do potrzeb instytucji usługowych, które przez pół wieku miały siedzibę w pałacu (Pietraszek, Żółtek, 2005). W tym czasie budynek wpisano do rejestru zabytków pod numerem A-327 10 listopada 1968. Dokonano dwóch remontów, wymiany pokrycia dachu w 1983 roku, oraz w 1987-1989 izolację pionową i odgrzybianie, które były częścią projektu całkowitej renowacji obiektu, niestety nie została ona wykonana. W 1996 na terenie parku w południowej części wybudowano nową siedzibę urzędu gminy Brzyska, a pałac pozostał bez funkcji (Laskowski, 1996). W chwili obecnej pałac stoi nieużytkowany, w stanie bardzo złym, rzucają się w oczy brak stolarki, odpadające tynki, zniszczone wnętrza, wyburzone ściany działowe, brak kanalizacji, zaśmiecenie.



Fot. 1 Pałac w Brzyskach - fasada zachodnia (fot Paweł Patyk, 2012)

### Analiza planów historycznych i stan obecny parku

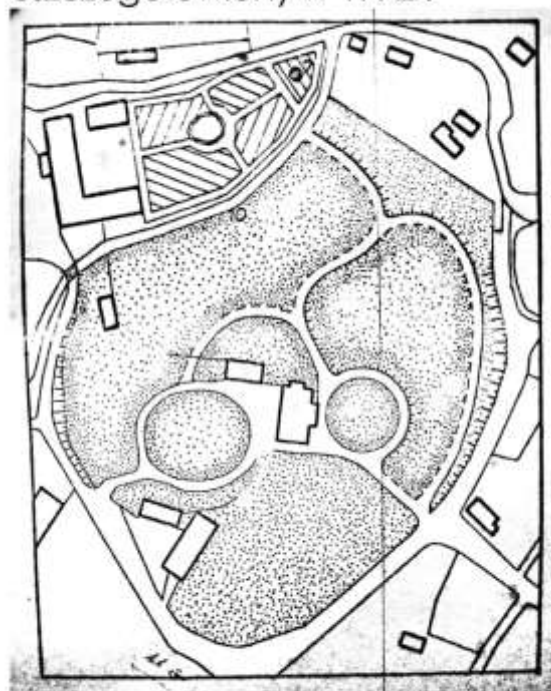
Fotokopia planu katastralnego z 1854r.



autor: nieznany  
źródło: archiwum Urzędu  
ochrony zabytków w  
Przemysłu

Ryc. 8 Plan z roku 1854 (fotokopia)

Rysunek planu z 1854r.  
uszczegółowiony w 1972r.



autor: prof. Jerzy Piórecki

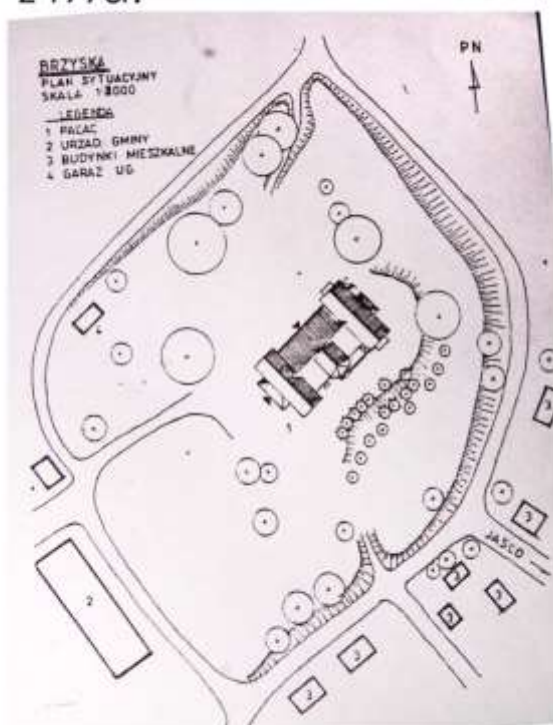
Ryc. 9 Rysunek stanu z 1854 r. uszczegółowiony w 1972 r. (Jerzy Piórecki 1972)

Park przy pałacu w Brzyskach powstał w połowie XIX wieku i ma charakter krajobrazowy. Najstarsze materiały ikonograficzne ilustrujące założenie parkowo-pałacowe to fotokopia planu katastralnego z 1854 roku, jednak jest ona dość skromna i nie przedstawia dokładnie układu szaty roślinnej. Można jednak odczytać na rycinie główny układ komunikacyjny wewnątrz parku, w części południowo-zachodniej zlokalizowana jest droga wjazdowa na teren ogrodu, która rozwidla się tworząc okrągły gazon, wypełniony roślinnością, by ponownie spotkać się na placu głównym przy zachodniej fasadzie pałacu. Prostopadle do pałacu od strony zachodniej znajduje się budynek mieszkalny, który dziś nie istnieje. Sam pałac wówczas miał prostą bryłę. W części południowej znajdowały się budynki gospodarcze (stajnia, obora), a w części północnej ogród warzywny przypominający renesansowe gazony, wraz z zabudową gospodarczą. Wzdłuż wschodniej granicy ciągnie się liniowo układ drzew, który tworzy w północnej części pętlę, kierując się przez centralną część do pałacu, po czym okala go po stronie wschodniej. W 1972 roku powstała dokumentacja założenia pałacowo-parkowego w Brzyskach, któremu wcześniej nadano w 1968 status zabytku. Autorem dokumentacji jest prof. Jerzy Piórecki. Dokumentacja zawiera: opis historii miejsca, opis stanu istniejącego, plany parku, uproszczoną inwentaryzację dendrologiczną, wytyczne konserwatorskie. Ważnym załącznikiem dokumentacji jest uszczegółowiony rysunek planu z 1854 roku autorstwa J. Pióreckiego. Zawiera on dodatkowe informacje na temat układu komunikacyjnego i uproszczoną inwentaryzację najważniejszych roślin w parku. Po stronie wschodniej do pałacu przylega okrągły gazon, obsadzony azalią, usytuowany na skarpie opadającej w kierunku wschodnim. Dodatkowo wyrysowane są ścieżki łączące gazony z ogrodami warzywnymi zlokalizowanymi w północnej części założenia. Ogrody warzywne wraz z zabudową są oddzielone od reszty parku ciekim wodnym. Na planie oznaczono punktowo kilka egzemplarzy cennych gatunków: azalię, dąb szypułkowy, jesion wyniosły, grójecznik japoński, klon jawor, magnolię japońską, modrzew europejski, sosnę wejmutkę i tulipanowiec amerykański. W 1996 roku powstała karta ewidencji zabytków dla budynku pałacu, autorstwa Andrzeja Laskowskiego i Aleksego Czepurko. Karta zawiera szczegółowy opis historii budynku, analizę architektoniczną, opis stanu istniejącego, wytyczne konserwatora zabytków, rysunek rzutu budynku oraz dokumentację fotograficzną. Ważnym elementem dokumentacji jest rysunek planu pałacu w otoczeniu całego parku. Niestety analiza porównawcza planów historycznych wykazała niezgodność z planem z 1854 roku i z aktualnymi granicami parku. Granice założenia, układ komunikacyjny oraz wybrane egzemplarze drzew nie pokrywają się, ani nie odzwierciedlają ich rzeczywistego położenia, jedynie rysunek rzutu pałacu jest szczegółowy i zlokalizowany we właściwym miejscu. Można wnioskować że plan powstały w 1996 roku jest schematycz-

nym rysunkiem nie posiadającym skali i nie odzwierciedlającym rzeczywistości, ma jedynie na celu dokładne ukazanie rzutu dachu budynku, i szkicowe otoczenie pałacu. Zawiera on jednak cenne informacje, takie jak zmiany w zagospodarowaniu terenu. Schemat ukazuje zmiany układu przestrzennego parku jakie zaszły od 1972 roku. Dawny układ komunikacyjny zanikł, brak okrągłych gazonów po wschodniej i zachodniej stronie pałacu, fragment stanowiący ogrody warzywne został odłączony od parku, a w południowej części powstały nowe zabudowania, dodatkowo park w swoich nowych granicach został otoczony drogą. Rysunek zawiera również wyrysowane korony drzew i krzewów, jednak ta informacja, może być cenna jedynie w przypadku zagospodarowania miejsca nieistniejącego gazonu po wschodniej stronie pałacu. Na rysunku widać grupy młodych nasadzeń na przekształconej skarpie, co jest zgodne z aktualną inwentaryzacją dendrologiczną z roku 2012.

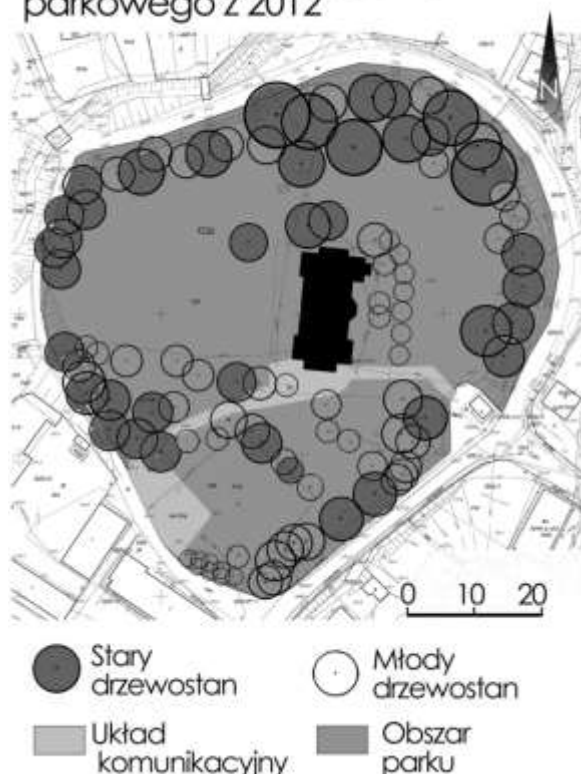
Współcześnie park jest zaniedbany i nie przypomina pierwotnego układu. Droga dojazdowa do pałacu jest przesunięta kilka metrów na południe i nie okala już gazonu. Reprezentacyjny plac przy zachodniej arkadowej ścianie pałacu również nie jest czytelny. Powstała piesza ścieżka ze schodami na skarpie łącząca park z ulicą w kierunku wschód-zachód, oraz liczne przedepoty przecinające i okalające park. Droga powstała w latach 90 oddzieliła ogrody warzywne i ciek wodny w części północnej od reszty parku. Inwentaryzacja dendrologiczna wykazuje zachowanie starego drzewostanu w wielu miejscach, oraz nowych zadrzewień spontanicznych i planowanych. W części północnej i na obrzeżach parku najbardziej widać pierwotny układ drzew, rosną tam stare dęby, klony, jawory i lipy. Egzemplarze wymienione w inwentaryzacji z 1972 roku również częściowo się zachowały, są to : dąb szypułkowy, klon jawor, magnolia japońska, modrzew europejski, i tulipanowiec amerykański. Wiele gatunków drzew i krzewów w parku to samosiewy. W części południowej w miejscach przylegających do obecnego budynku Urzędu Gminy Brzyska, zaplanowano nasadzenia z roślin iglastych, a w pobliżu drogi wjazdowej do pałacu urządzono miejsce spotkań ze stolikami i ławkami. Skarpy które powstały po budowie drogi wokół parku umocniono folią i obsadzono płożącymi roślinami iglastymi i bukszpanem. Miejsce dawnego gazonu po wschodniej stronie pałacu stanowi skarpa porośnięta świerkami i jarzębami, w tym miejscu też znajduje się ważny element zagospodarowania-pomnik zbudowany z trzech bloków kamiennych, jednak nie posiada on żadnego opisu.

Schematyczny rysunek układu z 1996r.



autor: Aleksy Czepurko

Plan założenia pałacowo-parkowego z 2012



Ryc. 10 Schematyczny rysunek stanu z 1996 r. (wyk. Aleksy Czepurko, 1996)

Ryc. 11 Rysunek stanu z 2012 r (wyk. Paweł Patyk, 2012)

## Podsumowanie

Zespół pałacowo – parkowy w Brzyskach jest cennym zabytkiem w skali gminy, ale też całego województwa Podkarpackiego, to przykład typowego ogrodu z II połowy XIX wieku, z charakterystyczną obwodnicą, eklektycznymi formami gazonów z egzotycznymi roślinami, wzorowanymi na renesansowych formach (Majdecki, 2009). Dawniej park i pałac stanowiły ośrodek życia wsi. Dziś utracił swoje funkcje użytkowe i społeczne. Mimo jego położenia w centrum osady i stanowienia własności gminy, niszczeje w zapomnieniu. Brak określonych celów i wytycznych projektowych powoduje niewłaściwe działania prowadzące do zacierania się kompozycji przestrzennej założenia. Analiza materiałów piśmienniczych i kartograficznych pozwoliła na odtworzenie historii tego wyjątkowego miejsca. Pokazuje drogę od prywatnej, rodzinnej posiadłości, poprzez obiekt użyteczności publicznej do zaniedbanego nieużytku. Od dawnej ozdoby okolicy po nieestetyczną ruderę. Analizy mogą posłużyć do sporządzenia projektu parku, który przywróci to historyczne miejsce świadomości mieszkańców i pozwoli im z niego korzystać w pełni.

## Literatura

- Laskowski A. (1996) Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu
- Majdecki L. (2009) *Historia ogrodów T.2* Wydawnictwo Naukowe PWN
- Pietraszek E., Żółtek J. (2005) *Pałac w Brzyskach Na śladach dworów i dworów ja-sielszczyzny* pod red. A Dacyl, Z. Dranka, Z. Świsak Mała Poligrafia Redemptorystów w Tuchowie
- Piórecki J. (1972) Dokumentacja parku Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu
- Piórecki J. (1998) *Ogrody i parki województwa krośnieńskiego* Wydawnictwo Bole-straczyce
- Piórecki J. (2009) *Ochrona i użytkowanie ogrodów dworskich w województwie pod-karpackim* Stowarzyszenie „Pro Carpathia”

## **Historia i analiza zmian struktury funkcjonalno – przestrzennej zespołu pałacowo – parkowego gen. Klickiego w Łowiczu**

### **Streszczenie**

Zespół pałacowo – parkowy generała Klickiego w Łowiczu, założony w latach 20 XIX wieku, stanowił niegdyś chlubę miasta i służył jego mieszkańcom, jako miejsce odpoczynku i rozwoju intelektualnego. Dzisiaj postać fundatora założenia jest zapomniana, a dawny, XIX – wieczny układ majątku uległ drastycznym zmianom. Dzięki porównaniu układów funkcjonalno – przestrzennych z początku istnienia założenia i współczesnego, można oszacować skalę i tendencje zmian. Pozwoli to sformułować wnioski niezbędne do wykonania projektu ogrodu przy pałacyku gen. Klickiego, uwzględniającego współczesne warunki i potrzeby użytkowników.

**Słowa kluczowe:** pałacyk gen. Klickiego, Łowicz, porównanie układów funkcjonalno - przestrzennych

### **Summary**

A mansion and gardens of major - general Klicki in Łowicz was found in 20' of the XIX century. It was a pride of the city and a recreational and cultural place for citizens. Nowadays the person of founder is forgotten and the whole gardens structure is destroyed. There was made a comparison of functional and spatial structure in XIX century and today. The criteria were: a composition of the mentioned area, a number and a character of functions (appearing in the area) and its surrounding. As a result, there were formed a conclusions, helpful in further planning.

**Key words:** gen. Klicki mansion, Łowicz, a comparison of functional and spatial structure

### **Wstęp**

Łowicz (woj. łódzkie) jest miastem o początkach sięgających XII wieku, słynącym z charakterystycznego folkloru i tradycyjnego wzornictwa ([www.lowicz.info](http://www.lowicz.info)). Miasto było niegdyś świadkiem doniosłych wydarzeń, gościły w nim największe postaci polityki i kultury; obecnie jest nieco zapomniane (Wegner, 1932). Do dziś można odnaleźć miejsca i elementy będące śladem dawnych dni. Jednym z nich jest leżący w rejonie ul. Pałacowej zespół zabudowań z początku XIX wieku. Obiekt powstał na polecenie generała dywizji strzelców konnych barona Stanisława Klickiego. Swoją siedzibę zasłużony dowódca otoczył ogrodami użytkowymi i parkiem, stanowiącym miejsce wypoczynku ówczesnych łowiczan. Współcześnie, w pajęczynie uliczek, pośród licznych zabudowań trudno jest odnaleźć ówczesny układ dawnego założenia. W po-

siadaniu spadkobierców generała znajduje się jedynie niewielki fragment dawnego ogrodu owocowego, otaczający cenne zabudowania – neogotycki pałacyk z kaplicą i domkiem dozorczy. Przez prawie dwieście lat od założenia majątek gen. Klickiego ulegał degradacji. Został podzielony na wiele mniejszych działek, na których powstały osiedla domów jednorodzinnych i obiekty usługowe. Porównanie stanu z początków istnienia i dzisiejszego, pozwoli na oszacowanie skali zmian i określenie wytycznych dalszego postępowania z pozostałym w rękach rodziny generała fragmentem zniszczonego ogrodu. Postępowania, które pozwoli zachować historyczną ciągłość tego miejsca, podkreśli jego rangę jako istotnego zabytku miasta i przywróci jego wartość estetyczną.



Fot. 2 Pałacyk gen. Klickiego w Łowiczu (fot. Marta Studzińska, 13.08.2012)

Celem niniejszej pracy jest:

4. Porównanie stanu majątku w chwili jego powstania i obecnie, poprzez porównanie jego struktury funkcjonalno – przestrzennej zarówno pod względem jakościowym, jak i ilościowym.
5. Przybliżenie postaci generała Stanisława Klickiego i rozpropagowanie wiedzy o jego dokonaniach.
6. Sformułowanie wniosków niezbędnych do dalszego projektowania ocalałej części założenia(ogrodu przy pałacyku).
7. Zasygnalizowanie problemu projektowania zaniedbanych ogrodów przy obiektach zabytkowych w nowych realiach, uwzględniających zaszły zmiany i potrzeby współczesnych użytkowników.

### **Teren opracowania i metodyka**

Terenem opracowania jest obszar dawnego założenia pałacowo - parkowego gen. Klickiego w Łowiczu. Obejmuje on działki leżące przy ul. Pałacowej, a

także rejon ul. Parkowej, ul. Tkaczew i ul. 3 Maja i fragment osiedla przy ul. Sobieskiego. W opracowaniu porównano stan dzisiejszy założenia z jego stanem z I poł. XIX wieku.



Ryc. 12 Lokalizacja terenu opracowania na tle miasta

Za podstawę porównania przyjęto dwa schematy prezentujące strukturę funkcjonalno – przestrzenną terenu w roku 1846 (ok. 20 lat od założenia majątku) i w roku 2012. Pierwszy schemat powstał na podstawie planu sporządzonego przez geometrę Hipolita Kofsowskiego (dokument znajduje się w posiadaniu rodziny Artymowskich, spadkobierców generała Klickiego). Drugi schemat wyrysowano na podstawie zdjęcia lotniczego, zweryfikowanego przez wizję lokalną.



Ryc. 13 Fragment planu majątku sporządzonego przez Hipolita Kofsowskiego w 1846 r. (ze zbioru rodziny Artymowskich)

Oba schematy porównano biorąc pod uwagę dwa aspekty: układ przestrzenny terenu, program funkcjonalny (w tym udział zieleni). Dodatkowo, na podstawie analizy planu majątku oraz zdjęcia lotniczego porównano sąsiedztwo omawianego obszaru.

### **General Klicki i założenie pałacowo – parkowe w Łowiczu**

Zrozumienie wyjątkowości i znaczenia zespołu pałacowo - parkowego dla Łowicza i jego mieszkańców wymaga poznania sylwetki jego fundatora. General Stanisław Klicki urodził się 16 listopada 1775 r. we wsi Drążewie. Pochodził ze starej, drobnoszlacheckiej rodziny, pieczętującej się herbem Prus I. Już w wieku piętnastu lat związał swój los z wojskiem, wstępując do Kawalerii Narodowej Królestwa Polskiego. Tak rozpoczęła się jego kariera wojskowa od wojny polsko – rosyjskiej, poprzez insurekcję kościuszkowską, Legiony Dąbrowskiego po kampanie napoleońskie (Wegner, 1932). Brał udział w ok. 50 bitwach i oblężeniach od Hiszpanii po tereny dzisiejszej Ukrainy (Wegner, 1936). Za swoje zasługi został doceniony m.in. przez samego cesarza Napoleona, który w 1812 roku nadał mu tytuł Barona Cesarstwa Francuzów (napoleon.org.pl). Po abdykacji Bonapartego w 1814 roku Klicki powrócił do Polski, by wkrótce wstąpić do armii Królestwa Polskiego. W 1815 roku został dowódcą drugiej brygady strzelców konnych; niebawem awansował na dowódcę dywizji, a w 1826 otrzymał szarżę generała dywizji (Wegner, 1936).



Ryc. 14 General Stanisław Klicki - reprodukcja miedziorytu z 1813 roku (ze zbioru rodziny Artymowskich)

Właśnie po powrocie do kraju generał wybrał Łowicz na miejsce swojej siedziby oraz siedziby sztabu brygady, a potem całej dywizji. Wykupił od Księ-

stwa Łowickiego, ojców misjonarzy i pijarów grunty leżące przy dawnym trakcie warszawskim i stworzył na nich kompleks służący stacjonującym żołnierzom i mieszkańcom miasta. Na południe od traktu założono ogród owocowy, natomiast na północ – ogród spacerowy w stylu krajobrazowym, zwany „ogrodem jeneralskim”. Ten ostatni był otwarty dla odwiedzających i stanowił ozdobę Łowicza. Wygospodarowano także fragment terenu na plac do ćwiczeń wojskowych. Całość dopełniały łąki i ogród warzywny. Według pomiarów sporządzonych przez Hipolita Kofsowskiego w 1846 r. do generała Stanisława Klickiego należały 24 morgi ziemi, czyli około 13,4 ha (przyjmując miarę morgi nowopolskiej = ok. 0,56 ha). Pośród klombów ogrodu owocowego stał neogotycki pałacyk zwany (od tytułu właściciela) „baronią”. W nim generał Klicki (oprócz własnego mieszkania) urządził bibliotekę. W zamyśle miała ona służyć stacjonującym w Łowiczu wojskowym, ale była otwarta również dla cywilnych mieszkańców miasta. W pobliżu wybudowano również neogotycką kapliczkę i domek dozorczy. Pałacyk w ogrodzie owocowym wykończono w 1827 r. Tymczasem w ogrodzie jeneralskim planowane było wybudowanie większego pałacu o nieco militarnym charakterze. Niestety, wybuch powstania listopadowego pokrzyżował plany budowniczych, którzy zdążyli wznieść jedynie jedną basztę przyszłej siedziby generała. Autorstwo wspomnianych zabudowań oraz całego założenia nie jest znane, możliwe, że w projektowaniu uczestniczył porucznik Korpusu Inżynierów Koronnych Karol Brochocki. Natomiast z pewnością obiekty wybudował majster mularski Karol Krauze (Wojtylak, 2012). Wszystkie wymienione wyżej zabudowania powstały z kamieni i cegieł, ozdobionych fragmentami rzeźb, odlewów i herbów ocalonych ze zniszczonego zamku prymasowskiego. Ogrody użytkowe obsługiwały przez kilka budynków gospodarczych (Wegner, 1932). Założenie pałacowo – parkowe powstało w nurcie romantycznych ogrodów krajobrazowych pierwszej połowy XIX wieku. Świadczą o tym neogotyckie budynki, wykorzystanie historycznych pamiątek po zniszczonym zamku prymasowskim, czy utworzenie parku publicznego. Bardzo silny był tu duch patriotyczny, podtrzymywany przez samego właściciela – generała Klickiego, słynącego z walki o wolność ojczyzny. Było to założenie, które M. Boitard określiłby mianem użytkowo – ozdobnego (Majdecki, 2009). Inspiracją projektu były zapewne działania Izabelli Czartoryskiej w parku w Puławach, zarówno w kwestii powiązań między elementami założenia, jak i jego programu. Tendencje, zapoczątkowane przez hrabinę, znalazły swoje odbicie także w powstających w tym czasie innych okolicznych założeniach, np. w parku przy pałacu Łączyńskich w Kiernozi (<http://powiat.lowicz.pl/>). Generał Stanisław Klicki zasłużył się na polach walki oraz w życiu Łowicza, ale jego postać rzadko gościła na kartach kronik. Być może przyczyną był jego charakter, przedkładający czyny nad słowa (Wegner, 1932). Wojciech Dobiecki, kwatermistrz armii powstańczej w

powstaniu listopadowym, pisał o Klickim: "Wzrostu dobrego, ale słabego zdrowia; jednak nikt nie mógł się równać z jego nieznużoną pracowitością. Miły w towarzystwie, kochany przez oficerów i żołnierzy, wyższe przy dzielnej odwadze nauki i wiadomości wojskowe posiadał" (napoleon.org.pl). Przez lata służby Klickim kierowała troska o dobro wspólne, którym była zarówno pozostająca pod zaborami ojczyzna, jak i sam Łowicz, który stał się jego „matką ojczyzną”. W 1830 r. niechętnie odpowiedział na wezwanie do powstania listopadowego, a wkrótce potem z powodu złego stanu zdrowia wycofał się z czynnej służby. Zmarł bezpotomnie w 1847 r. w Rzymie i tam został pochowany (Wegner, 1932). W 1836r. Klicki sporządził testament, w którym głównym spadkobiercą ustanowił swojego bratanka Tomasza Klickiego. Generał pragnął, aby jego łowickie dobra pozostały w posiadaniu rodziny i w miarę możliwości w nienaruszonym kształcie (Wegner, 1932). Niestety, jego życzenie nie miało się spełnić.

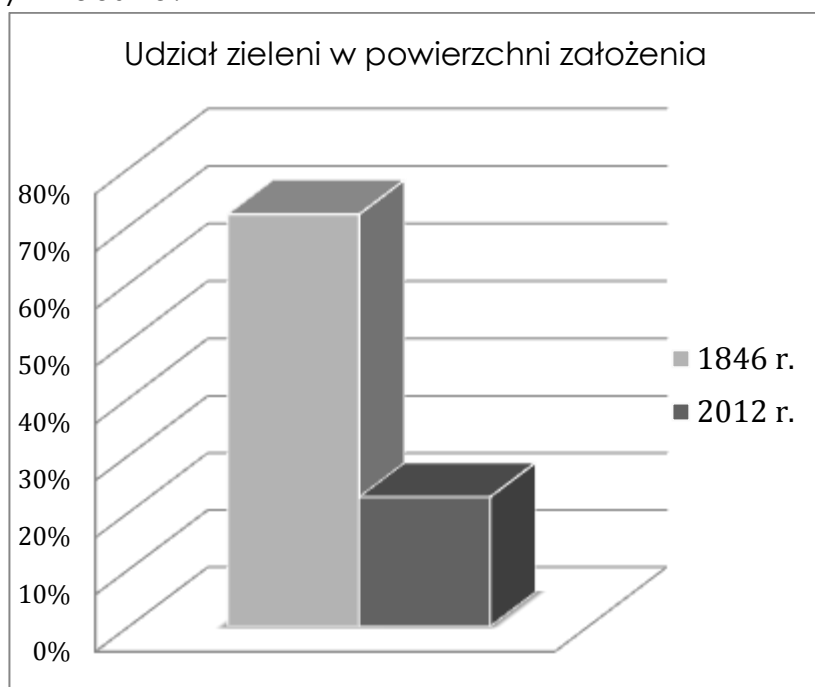
### **Stan współczesny założenia**

Dziś, po niemal 200 latach od założenia, majątek generała Klickiego uległ znacznym zmianom. Miejsce dawnych ogrodów zajęły prywatne działki z zabudową jednorodzinną i obiekty usługowe. Baszta, wraz z niewielkim terenem dookoła, stanowi własność miasta. Wiadomo, że już w latach 30. Zarząd Miasta chciał urządzić w niej wieżę do ćwiczeń dla ochotniczej straży pożarnej (Błysk, 1936). Po II wojnie światowej przez prawie 30 lat znajdowała się w niej Komenda Hufca ZHP. W latach 90. wieża wróciła pod zarządek władz miejskich, które do dziś bez powodzenia starają się znaleźć dla niej zastosowanie (polskaniezwykla.pl). Najprawdopodobniej, ze względu na oczekiwania mieszkańców okolicy, powstanie tu obiekt rekreacyjny - zieleniec lub ogród jordanowski (<http://lowicz.naszemiasto.pl>). Tymczasem pałacyk generała z biegiem lat popadł w ruinę. W latach 30. lokalny literat Tadeusz Bączkowski pisał o nim: „W blaski słońca odświeżenie stroi się rudera” (Bączkowski, 1937). Dopiero w połowie lat 70. pani Zofia Artymowska, potomkini rodziny Klickich, wykupiła razem z mężem, Romanem Artymowskim, zachowany fragment ogrodu z pałacem, kaplicą i domkiem dozorczy. Ponieważ oboje byli cenionymi malarzami, własnymi środkami wyremontowali zabudowania i założyli w ich wnętrzach galerię malarstwa współczesnego. W jednym z pokoi pałacyku stworzyli izbę pamięci generała Stanisława Klickiego, w której zebrali pamiątki po nim. Po śmierci artystów pałacyk z ogrodem otoczyli opieką spadkobiercy, którzy wykorzystują go już tylko rekreacyjnie.

### **Porównanie stanu majątku w roku 1846 i roku 2012**

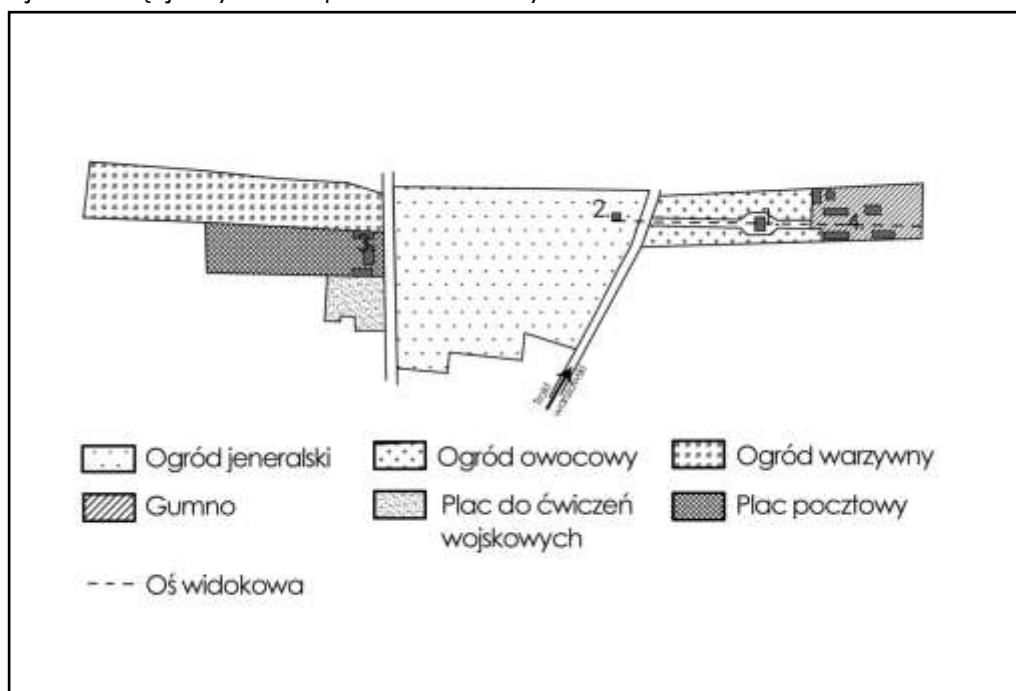
Porównując układy funkcjonalno – przestrzenne z lat 1846 i 2012 przyjęto pewne punkty orientacyjne – główne budynki (pałacyk, baszta, poczta, za-

budowania gospodarcze). W analizie uwzględniono także nienależący do majątku plac pocztowy, ponieważ dobrze ilustruje on kierunek zachodzących zmian. Analizując układ przestrzenny terenu w roku 1846 można zauważyć, że został on zaprojektowany według pewnego zamysłu. Pałac i baszta tworzą oś, której podporządkowane są także budynki gospodarcze. Ponieważ budynki pałacyku i poczty rozdzielał obszar parku, prawdopodobnie istniało także pomiędzy nimi powiązanie widokowe. Duże połacie terenów o określonej funkcji tworzyły łąd, którego brakuje w układzie współczesnym. Na schemacie z 2012 roku rzuca się w oczy mozaika terenów o różnej funkcji, przecinanych siatką ulic. Dużą barierą są tory kolejowe, przecinające obszar na dwie części. Widać też jak bardzo zmniejszono powierzchnie ogrodów wokół zabytkowego pałacyku i placu pocztowego. Wyburzono zabudowania gospodarcze, a jedynym istniejącym powiązaniem kompozycyjnym jest oś widokowa pałac – baszta.

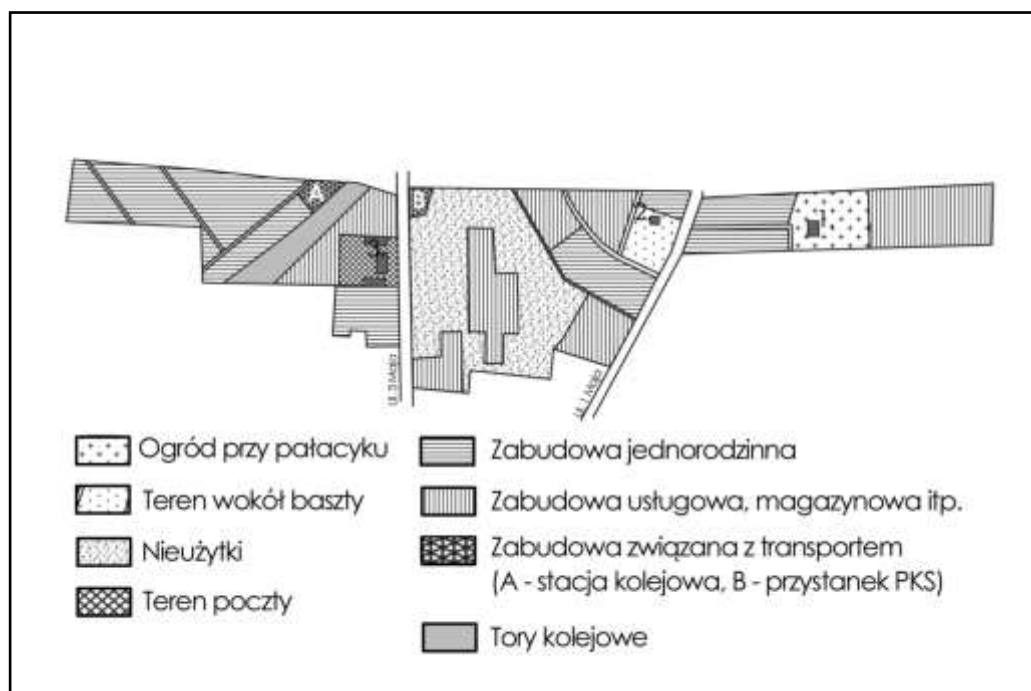


**Program funkcjonalny** założenia uległ znacznym zmianom. W XIX wieku teren pełnił funkcje użytkowe i rekreacyjne dla mieszkańców Łowicza i samego generała Klickiego oraz jego gości. Ogrody warzywne i owocowe obsługiwane były przez gumno (podwórze z budynkami gospodarczymi), na wydzielonym placu wojskowym żołnierze ćwiczili musztrę, a centralną część zajmował park spacerowy „w stylu angielskim” (Wegner, 1932). Dziś na obszarze dawnego założenia pojawiły się tereny zabudowy, zarówno mieszkalnej jak i usługowej oraz magazynowej, silnie ograniczające tereny zieleni. Pojawiły się tereny obsługujące transport – dworce kolejowy i autobusowy. Teren wokół pałacyku, niegdyś ogród owocowy, zmienił skalę i charakter założenia parkowo pałacowego na ogród przydomowy o szczególnych wartościach przestrzennych.

Natomiast teren wokół baszty, a dawniej park, dziś pozostaje niezagospodarowany. Zmiany może zilustrować znaczny spadek powierzchni zieleni (zarówno użytkowej jak i rekreacyjnej), która dla twórcy była trzonem kompozycji, a dziś pojawia się jedynie w postaci nieużytków.



Schemat 1 Układ funkcjonalno - przestrzenny majątku z roku 1846 (oznaczono najważniejsze zabudowania: 1 – Pałac, 2 – Baszta, 3 – Poczta, 4 – Zabudowania gospodarcze)



Schemat 2 Układ funkcjonalno - przestrzenny majątku z roku 2012 (oznaczono najważniejsze zabudowania: 1 – Pałac, 2 – Baszta, 3 – Poczta)

Według planu Kofsowskiego w 1846 roku majątek otaczały łąki, pastwiska, grunty orne i ogrody. Dziś jest to niemal centrum Łowicza, więc otoczenie stanowi zabudowa jedno- i wielorodzinna, obiekty usługowe, handlowe i magazyny.

## **Wnioski**

Od roku 1846 do dnia dzisiejszego zespół pałacowo – parkowy gen. Klickiego przeszedł nieodwracalne zmiany. Jego dzisiejsze funkcje nie pokrywają się z tymi, jakie pełnił niegdyś. Dawne ogrody i parki podzielono na parcele i przeznaczono pod zabudowę i infrastrukturę komunikacyjną. Otoczenie, zamiast pól i łąk pozwalających na swobodne kierowanie wzroku, stanowią dziś gęste zabudowania ograniczające pole widzenia. Bezpowrotnie utracono istniejące kiedyś powiązania kompozycyjne i cały, unikatowy układ przestrzenny założenia. Działki, na których stoją poczta i pałacyk, ograniczono do minimum i otoczono współczesną zabudową, co uniemożliwia właściwe wyeksponowanie zabytkowych budowli. Zapomniano, że właściwe kształtowanie przestrzeni może być także formą ochrony dóbr kultury.

## **Podsumowanie**

Zespół pałacowo – parkowy generała Klickiego stanowił niegdyś dla Łowiczan miejsce wypoczynku i obcowania z kulturą. Pałacyk odwiedzali znamienici goście, podobno zawitał tam nawet sam Napoleon Bonaparte (Wegner, 1932). Projekt założenia był harmonijny i wprowadzał ład przestrzenny. Ogrody i park miały wartość użytkową i kulturalną dla lokalnej społeczności; była to enklawa patriotycznego ducha w pozostającym pod zaborami kraju. Przez 200 lat niemal zapomniano o postaci generała Klickiego, a miasto otoczyło jego majątek. Niegdyś należało do niego ok. 13,4 ha. Dziś w posiadaniu jego rodziny znajduje się ok. 0,7 ha. Jest to fragment dawnego ogrodu owocowego otaczający pałacyk, kaplicę i domek dozorczy. Właściciele pragną stworzyć tutaj ogród przydomowy, nawiązujący do dawnych czasów, ale uwzględniający wszelkie potrzeby współczesnego użytkownika. Stawia to projektanta przed specyficznym zadaniem połączenia starego ducha z nową rzeczywistością.

## **Literatura**

Bączkowski T. *Sonety łowickie* Polska Narodowa 18: 5

Błysk (1936) *Wolna trybuna. Zamiatanie do niszczenia zabytków w Łowiczu* Życie Gromadskie 34: 4

Majdecki L. (2009) *Historia ogrodów T.2* Wydawnictwo Naukowe PWN

Wegner J. (1932) *Działalność generała Klickiego w Łowiczu przed powstaniem listopadowym* Życie Łowickie 3: 1-2

Wegner J. (1932) *Generał Stanisław Klicki* Życie Łowickie 21: 1-6

Wegner J. (1936) *Stan służby gen. dyw. Stanisława Klickiego* Życie Łowickie 48: 1-3  
Wojtylak M. (2012) *Inżynierowie w Łowiczu i powiecie łowickim w XIX wieku* Nowy Łowiczanie – Kwartalnik historyczny 03/2012

Strony internetowe:

<http://napoleon.org.pl/polska/klicki.php> stan z dnia 15.12.2012

<http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/21012,lowicz-zespol-romantyczny-gen--stanislawa-klickiego.html> stan z dnia 20.12.2012

<http://lowicz.naszemiasto.pl/artukul/galeria/1078273,baszta-general-a-klickiego-nadal-zamkniete-dla-mieszkancow,id,t.html> stan z dnia 03.01.2013

<http://www.lowicz.info/index.php?tyt=5> stan z dnia 05.01.2013

<http://powiat.lowicz.pl/474,zabytki-w-powiecie.html> stan z dnia 07.01.2013